

UNIVERZITA PARDUBICE
FILOZOFICKÁ FAKULTA

**Architektonické dílo a památkářská činnost Františka
Schmoranze st. na Chrudimsku a Pardubicku**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Autor práce: Bc. Blanka Zýbalová

Vedoucí Práce: Mgr. Pavel Panoch, PhD.

2010

UNIVERSITY OF PARDUBICE
FACULTY OF ARTS AND PHILOSOPHY

**Architectural work and taking care of historical buildings by
František Schmoranz in the regions of Chrudim and Pardubice**

DIPLOMA PAPER

Author: Bc. Blanka Zýbalová

Supervisor: Mgr. Pavel Panoch, PhD.

2010

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2009/2010

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Blanka ZÝBALOVÁ**
Studijní program: **N7105 Historické vědy**
Studijní obor: **Kulturní dějiny**
Název tématu: **Architektonické dílo a památkářská činnost Františka
Schmoranze st. na Chrudimsku a Pardubicku**
Zadávající katedra: **Katedra historických věd**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

1. Životní osudy a profesní kariéra Františka Schmoranze st. (mládí, školení, zralá léta) 2. Architektonické a restaurační dílo Fr. Schmoranze na Chrudimsku a Pardubicku (chronologicky řazený katalog prací) 3. Stylové a estetické zhodnocení díla Fr. Schmoranze v kontextu české stavební kultury 19. století

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Zdeněk Wirth - Antonín Matějček, Česká architektura 1800-1920. Praha 1922. Jan Zítek, Chrudim a Chrudimsko. Průvodce městem a okolím. Chrudim 1925. Břetislav Štorm, Žleby. Státní zámek a památky v okolí. Praha 1960. Jakub Pavel, Dějiny památkové péče v českých zemích v 19. století, Sborník archivních prací 25, 1975, s. 143-293. Jiří Charvát, Stará Chrudim. Chrudim 1991. Mojmír Horyna, Architektura přísného a pozdního historismu, in: Kol. aut., Dějiny českého výtvarného umění III / 2. 1780-1890. Praha 2001, s. 133-202. Ivo Šulc, Rod Schmoranzů ze Slatiňan - mozaika z dějin rodu. Slatiňany 2002, s. 4-7. Jindřich Vybíral, Česká architektura na prahu moderní doby. Devatenáct esejů o devatenáctém století. Praha 2002. Pavel Vlček (ed.), Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách. Praha 2004, s. 586-587 (tam podrobný seznam další literatury).

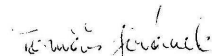
Vedoucí diplomové práce: **Mgr. Pavel Panoch, Ph.D.**
Katedra historických věd

Datum zadání diplomové práce: **30. dubna 2009**
Termín odevzdání diplomové práce: **31. března 2010**

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

L.S.

doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2009

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 29. 11. 2010

Blanka Zýbalová

Děkuji Mgr. Pavlu Panochovi, PhD. za důležité rady, cenné připomínky, ochotu a trpělivost při zpracovávání mé diplomové práce.

Dále bych ráda poděkovala zaměstnancům Státního okresního archivu v Chrudimi za jejich ochotu. Zejména Ivo Šulcovi za vstřícnou spolupráci.

Poděkování patří i zaměstnancům Regionálního muzea v Chrudimi za podporu při zpracovávání regionálního tisku.

V neposlední řadě děkuji za podporu své rodině, přátelům a známým.

TITUL

Architektonické dílo a památkářská činnost Františka Schmoranze st. na Chrudimsku a Pardubicku

ANOTACE

Diplomová práce se zaměřuje na architektonické dílo a památkářskou činnost Františka Schmoranze st. (1814- 1902) na Chrudimsku a Pardubicku. Popisuje a hodnotí provedené stavby, na nichž se podílel. Věnuje se zhodnocení jeho díla a pokouší se zasadit osobnost do kontextu přístupu k památkám v 2. polovině 19. století. Současně zařazuje reflexi Schmoranzova díla v soudobé společnosti.

KLÍČOVÁ SLOVA

František Schmoranz (1814- 1902); památková péče; Chrudim; purismus; kostely v obcích chrudimského okresu; děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie; kostel sv. Kateřiny; kostel sv. Michaela; kostel sv. Kříže; divadlo v Chrudimi; chrudimské hřbitovy; školní budovy; opravy Schmoranzových staveb;

TITLE

Architectural work and taking care of historical buildings by František Schmoranz in the regions of Chrudim and Pardubice

ANNOTATION

This diploma paper focuses on architectural work and taking care of historical buildings by František Schmoranz in the region of Chrudim and Pardubice. It describes and evaluates made buildings. It puts a brain to evaluation Schmoranz's work. It tries to put this personality in context. Access to historical monuments in the 2nd part of the 19th century. This work files Schmoranz into today's society.

KEYWORDS

František Schmoranz (1814- 1902); monument preservation; Chrudim; purism; churches in villages of Chrudim region; dean's church Ascension Virgin Mary; church of st. Katharine; church of st. Michael; church of st. Cross; Theatre in Chrudim; graveyards in Chrudim; school buildings; reparation of Schmoranz's buildings;

<u>I. ÚVOD</u>	1.
<u>II. Rozbor literatury</u>	2.
<u>III. Životní osudy a profesní kariéra Františka Schmoranze st.</u>	4.
1. Životopis Františka Schmoranze	4.
2. Rodinní příslušníci	8.
3. Přehled architektonického a restaurátorského díla	11.
4. Stavební práce pro Chrudim	14.
<u>IV. Architektonické a restaurační dílo Fr. Schmoranze na Chrudimsku a Pardubicku</u>	15.
1. Nástin vývoje památkové péče ve druhé polovině 19. století	15.
2. Organizovaná péče o památky	16.
3. Centrální komise pro výzkum a zachování stavebních památek	16.
<u>V. Stavební činnost</u>	21.
1. Stavební činnost ve Východních Čechách po roce 1850	21.
2. Chrudim	23.
3. Odbor pro okrášlení města Chrudimi	23.
4. Regulační plán Chrudimi	24.
<u>VI. Schmoranzovy práce v Chrudimi</u>	26.
1. Církevní stavby v Chrudimi	31.
1. 2. Děkanský chrám Nanebevzetí Panny Marie	31.
1. 3. Kostel sv. Kateřiny	46.
1. 4. Kostel sv. Michaela	52.
1. 5. Kostel sv. Kříže	57.
1. 6. Hřbitovní kaple u sv. Václava	59.
1. 7. Chrudimské hřbitovy	61.
2. Civilní stavby v Chrudimi	65.

2. 1. Divadlo	65.
2. 2. Školní budovy	68.
2. 3. Prachárna	70.
<u>VII. Stavební práce mimo Chrudim</u>	71.
1. Drobné venkovské kostely a kaple	71.
1. 1. Bítovany	72.
1. 2. Dvakačovice	72.
1. 3. Habroveč	73.
1. 4. Holetín	74.
1. 5. Hrbokov	74.
1. 6. Kočí	75.
1. 7. Kostelec u Heřmanova Městce	76.
1. 8. Krouná	77.
1. 9. Morašice	78.
1. 10. Nasavrky	79.
1. 11. Pouchobradý	80.
1. 12. Raná	81.
1. 13. Rváčov	82.
1. 14. Smrček	83.
1. 15. Slatiňany	83.
1. 16. Stolany	85.
1. 17. Tuněchody	86.
1. 18. Tři Bubny	86.
1. 19. Vejvanovice	88.
1. 20. Žumberk	89.
<u>VIII. Schmoranzovy práce na Pardubicku</u>	90.

1. Reálka	90.
2. Synagoga	94.
3. Zelená brána	95.
4. Kunětická hora	99.
5. Kunětice	101.
<u>IX. Stylové a estetické zhodnocení díla Fr. Schmoranze v kontextu české stavební kultury 19. století</u>	103.
<u>X. Závěr</u>	109.
<u>XI. Resume</u>	111.
<u>XII. Obrazová příloha</u>	112.
<u>XIII. Tabulková příloha</u>	141.
<u>XIV. Použitá literatura a prameny</u>	145.

I. ÚVOD

Jako téma své diplomové práce jsem si zvolila osobnost architekta Františka Schmoranze st. a jeho architektonickou a památkářskou činnost. Působení Františka Schmoranze jsem se snažila zachytit v dobových souvislostech, částečně rozkrýt jeho osobnost a vystihnout jeho postoj k památkám. Na jeho dílo jsem nahlížela v souvislosti s regionem, v němž působil, když se významným způsobem podílel na regotizaci kostelů nejen na Chrudimsku, ale i v širokém okolí.

V práci se věnuji spíše historickému kontextu staveb. Zaměřuji se na okolnosti, které vedly k vybudování staveb a důvody, proč byly realizovány. Jelikož mi schází potřebná praxe, z hlediska technické problematiky se jedná pouze o nástin nejdůležitějších prvků.

Na nelehké postavení tohoto zastánce novogotiky se pohlíží jako na necitlivého ničitele původních staveb. Ve své práci se však snažím o pochopení jeho díla představením Schmoranzových plánů, které jsou bohatým zdrojem inspirace. Schmoranzova tvorba byla dlouho ve stínu a na architekta bylo pohlíženo jako na netvůrčí osobnost příslušníka historismu, který svými zásahy přetvářel původní podobu staveb.

Při studiu jsem dále nejvíce využívala materiálově velmi bohatý Pozůstalostní fond Františka Schmoranze uložený ve Státním okresním archivu v Chrudimi.¹ Ve fondu je dochovaný plánovitý materiál uložený v přehledně rozděleném souboru. Bohužel se v této pozůstalosti nezachovaly žádné osobní dokumenty, nebo alespoň osobní písemná korespondence, což je pro poznání osobnosti nejdůležitější materiál.

Cílem mé diplomové práce není detailní přehled Schmoranzova díla, ale zaměřila jsem se pouze na vybrané stavby regionu. Svým výzkumem jsem se snažila sledovat puristické tendence, jež ovlivnily výslednou podobu staveb.

Celá práce je doplněna ukázkami dochovaných plánů z pozůstalostního fondu, které jsou velmi hodnotným dokladem velkého pracovního nasazení.

¹ Dále v textu uváděna pouze zkratka SOKA Chrudim.

II. Rozbor literatury

Dílo Františka Schmoranze není dodnes zpracováno v kompletní přehled jeho stavební a restaurátorské činnosti. V literatuře nacházíme pouze zmínky o jeho plánech a stavbách, na kterých se podílel. Většina publikací se jeho dílu věnuje jen okrajově a pouze v souvislostech.

Patrně největší pozornost jeho dílu věnoval Ivo Šulc, jenž sepsal brožuru *Rod Schmoranzů ze Slatiňan- Mozaika z dějin rodu*. Zde se dovídáme o členech rodiny, která svým dílem přispěla ke stavebnímu rozvoji nejenom na chrudimsku a okolí. Ivo Šulc se zde věnuje spíše osudům významné rodiny a nesoustředí se na hodnocení architektonického díla. V publikaci je podán výčet Schmoranzových prací. Tento se ovšem potýká s nedostatkem přesných informací o jednotlivých stavbách, jelikož je autorství sporné, nebo nejisté. Tato útlá knížka se mi stala základním vodítkem při zpracovávání obsáhlého tématu. O Schmoranzovu autorství některých staveb panují pochybnosti, na které nedokázala odpovědět ani tato kniha. Nicméně obsahuje poměrně rozsáhlý zdroj pramenů a zajímavostí. Vzhledem ke stále probíhajícímu výzkumu dochází k upřesnění některých informací a podrobností.

Dalším důležitým zdrojem informací jsou dobové noviny², výroční zprávy³ a tisky, které podávají aktuální pohled na vývoj stavebních prací. Zde se dozvídáme o reakci okolí na vznikající stavby a názory veřejnosti.

Významným zdrojem pro utřídění informací o Schmoranzově díle jsou vlastivědné publikace vydávané pro oblast chrudimska. Pavel Kobetič a kolektiv zde zpracoval přehled významných staveb, na kterých můžeme nalézt stopy Schmoranzova působení.⁴ Další významný zdroj informací poskytuje také kniha Jiřího Charváta.⁵

Rozporuplné reakce na přestavby provedené Schmoranzem můžeme nalézt v publikaci Katechismus památkové péče. Zde jsou uvedeny především jako nesprávně zpracované realizace projektů, které novodobým zásahem ztratily původní kulturní hodnotu. O kostele sv.

² Z regionálních periodik jsou to především výtisky novin *Český Východ*, *Posel z Východních Čech*, *Chrudimské vlastivědné listy*, *Hlasy z Východních Čech*. V celém textu diplomové práce jsou odkazy na tato dobová periodika nestránkována.

³ 110 let gymnázia v Chrudimi 1863-1973.

⁴ KOBETIČ, Pavel a kol., *Chrudim Vlastivědná encyklopedie*. Praha, 2005. ISBN 80-903481-4-9. nebo také podobně zaměřená publikace KOBETIČ, Pavel. *Osobnosti Chrudimska*. Okresní muzeum Chrudim, 2002. ISBN 80-902531-8-0.

⁵ CHARVÁT, Jiří. *Stará Chrudim (Vlastivědné vyprávění o minulosti českého města)*. Okresní muzeum v Chrudimi, 1991.

Martina ve Slatiňaněch je zde zmínka, že původně byl „*Nenáročná barokizovaná gotická stavba cenná místní jedinečností, souvislostí s dějinami a uměleckým charakterem místa. Rozšíření bylo využito k regotizaci stavby, přičemž všecko staré, pravé, původní a vhodné bylo nahrazeno svévolným pseudogotickým novotvarem, postrádajícím všechny staré přednosti.*“⁶

Heslovitě shrnují Schmoranzovo dílo jednotlivé odkazy ve slovnících výtvarného umění.⁷

V širším rozsahu se Schmoranzovu dílu zatím nevěnoval nikdo. Dílo Františka Schmoranze není dodnes úplně zpracováno v kompletní přehled jeho stavební a restaurátorské činnosti. V literatuře nacházíme pouze zmínky o jeho plánech a stavbách, na kterých se podílel. Většina publikací se jeho dílu věnuje jen okrajově a pouze v souvislostech.

K jediným drobnějším publikacím, které shrnují komplexnější pojednání o Schmoranzově díle, patří dvě útlé brožury o kostele sv. Michaela v Chrudimi.⁸

⁶ DVOŘÁK, Max. *Katechismus památkové péče*. Národní památkový ústav, 2004. ISBN 80-86234-55-X. s. 98.

⁷ Zde uvádím například: VLČEK, Pavel (ed.). *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*. Praha, 2004. ISBN 80-200-0969-8.

⁸ FLORIÁN, Čeněk. *Z dějin kostela sv. Michala archanděla v Chrudimi*. Otisk z Hlasů Východočeských. Chrudim, 1923. A také FLORIÁN, Čeněk- POCHOBRADSKÝ, Ferdinand. *Kostel sv. Michaela archanděla v Chrudimi*. Zvláštní otisk z Časopisu Společnosti přátel starožitností v Praze. Chrudim, 1940. Obě publikace jsou téměř totožné a některé informace se zde opakují.

III. Životní osudy a profesní kariéra Františka Schmoranze st.

1. Životopis Františka Schmoranze

Tento významný architekt přišel na svět 30. prosince 1814 v Bělé, nacházející se v okrese Rychnov nad Kněžnou v oblasti podhůří Orlických hor.⁹ Jeho rodiči byli Josef a Alžběta, jež nechali malého Františka pokřtít v místním kostele svatého Jana Křtitele. Jelikož nebyl jediným dítětem, musel se velmi brzo naučit postarat se sám o sebe. Díky svému otci byl poslán k architektu Benediktu Škvorovi do Žlebů, aby se tak u něj v domácím vyučování stal stavitelem.¹⁰ Svoji velkou pílí si Schmoranz získal Škvorovu náklonnost a podle jeho doporučení byl poslán na další studia do Vídně, aby se zde zdokonalil. Ve Vídni se však během studií musel potýkat s nedostatkem peněz.¹¹ Pracoval proto jako polír a kreslič u stavitele Heinze.¹²

Po ukončení svých studií odchází Schmoranz v roce 1837 do Slatiňan, kde byl později v roce 1844 jmenován městským stavitelem. Do roku 1853 byl pak také konzervátorem a působil ve vídeňské Centrall-Kommision.¹³

Ve Slatiňanech se oženil s Františkou, rozenou Novotnou, jejíž rodiče vlastnili zájezdní hostinec a řeznictví. Díky finanční pomoci nevěstiných rodičů si novomanželé mohli postavit vlastní dům a přikoupit k tomu několik polností. V tomto manželském svazku zůstal Schmoranz dvacet pět let. S manželkou měli celkem třináct dětí, ale bohužel, přežilo jich pouze sedm.¹⁴ Někteří jeho synové pokračovali v umělecké tradici svého otce. Syn František (1845- 1892) působil jako stavitel v Egyptě a v roce 1885 se stal ředitelem průmyslové školy v Praze. Syn Gustav (1858- 1930) byl profesorem na pražské průmyslové škole a v roce 1900

⁹ Datum narození architekta se podle některých zdrojů liší s odchylkou několika dní. Podle údajů na náhrobku je však spolehlivé datum 30. prosince 1814.

¹⁰ Noviny *Český východ* uvádí, že se ke Škvorovi dostal v chlapeckém věku. Jeho pobyt zde byl tříletý. Zde se projevil jeho náklonnost ke gotickému umění, protože Kutná Hora byla na tyto památky velmi bohatá. Studium práce mistrů středověkého umění poté přenášel do svých prací. In: *Český Východ*, č. 16., 19. dubna 1902.

¹¹ In: *Český východ*, č. 17., 27. dubna 1902.

¹² VLČEK, Pavel. (ed.), *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*. Praha, 2004. ISBN 80-200-0969-8. s. 586-587.

¹³ Tamtéž, s. 586-587.

¹⁴ Nejprve zemřela jeho nejstarší dcera Františka, poté syn František. Syn Jan, který pomáhal otci s prací ve Slatiňanech, byl zasažen zákeřnou chorobou. Naživu zůstali tak pouze čtyři synové a tři dcery.

se stal také ředitelem Národního divadla. Nejmladší ze synů, Josef, se uplatnil jako profesor kreslení a nauky o slozích na chrudimské odborné škole průmyslové.¹⁵

V říjnu roku 1868 zemřela také jeho manželka. Tyto smutné rodinné události jej velmi ranily.¹⁶ Podruhé se Schmoranz oženil s neteří své první manželky, s Marií, za svobodna Linsbauerovou.¹⁷ Toto manželství však zůstalo již bezdětné.¹⁸

František Schmoranz se ve svém díle zaměřoval na regotizaci a obnovu památek. Nejvíce si oblíbil gotický sloh, ze kterého po celý život čerpal mnoho inspirací pro své architektonické práce. Rekonstruoval řadu významných památek nejrůznějšího charakteru. Podle zachovaných nákresů a plánů v jeho Pozůstalostním fondu ve Státním okresním archivu v Chrudimi byla jeho architektonická činnost velmi rozmanitá. Některé plány však zůstaly jen ve fázi návrhů a stavba či rekonstrukce těchto objektů se z nejrůznějších důvodů neuskutečnila. Výčet všech jeho prací není úplný a podle jednotlivých zdrojů se tyto záznamy různě liší. Zahrnují však obrovskou škálu typů staveb. Jedná se hlavně o kostely, školy, hrobky, zámky, továrny, mlýny, mosty a další.

Podle vzpomínek publikovaných v časopise *Český východ* ze dne 27. dubna 1902 si František Schmoranz až do svého stáří zachoval duševní sílu a svěžest. Vstával časně z rána a pracoval u svého psacího stolu, nebo u kreslicího prkna. Po večerech studoval nejrůznější architektonické problémy a věnoval se čtení myšlenkově bohatých knih. Své myšlenky potom formuloval v básních, které skládal jak česky, tak i německy.¹⁹

František Schmoranz v roce 1889 obdržel čestné občanství města Chrudim. Vyznamenán byl diplomem, který obsahoval šest listů, jež byly zdobeny vyobrazenými stavbami, na kterých se Schmoranz podílel.²⁰ Poděkování bylo následujícího znění: „*Obecní výbor, uznává jeho neocenitelné zásluhy o zachování památek monumentálních a staveb*

¹⁵ In: *Chrudimské vlastivědné listy*, roč. 3, č. 6, 1994.

¹⁶ In: *Český východ*, č. 17., 27. dubna 1902.

¹⁷ ŠULC, Ivo. *Mozaika z rodu Schmoranzů ze Slatiňan - mozaika z dějin rodu*. Slatiňany, 2002. ISBN 80-902257-7-2. s. 4.

¹⁸ ŠULC, Ivo. *Rod Schmoranzů ze Slatiňan - mozaika z dějin rodu*. Slatiňany, 2002. ISBN 80-902257-7-2.

¹⁹ V pozůstalostním fondu Františka Schmoranze se nachází tištěná německy psaná báseň, pod kterou je podpis Fr. Schmoranz. Na přední straně listu je věnování: „*Sr. Wohlgeboren des Herrn Herrn Franz Domin, hochfürstlicher Forstmeister, Besitzer des goldenen Verdienstkreuzes mit der Krone etc. etc. in Liban zum 26. August 1880 gewidmet.*“

²⁰ Tento diplom vyhotovil kaligraf J. Werner. Ve Schmoranzově pozůstalosti se tento diplom nedochoval. Ale podle zmínky v dobovém tisku byl tento slavnostní diplom svázan v modrých deskách, které byly bohatě zdobené stříbrnými v ohni zlacenými okrasami. Uprostřed byl umístěn znak Chrudimi a v rozích se nacházely stavitelské emblémy. Knihařskou práci na diplomu provedl Jindřich Cvetler

nejen pro město, ale i pro celou vlast naši veledůležitých, jakož i vzácnou píli a obětavost o povznesení stavebního ruchu vůbec a o zvelebení města našeho zvláště, jmenoval na důkaz obzvláštní úcty a oddanosti jednohlasným usnesením ze dne 16. ledna 1889 vzhledem k §: 9 ob. zř. Jeho Vysokoblahorodí pana Františka Schmoranze, majitele zlatého záslužného kříže s korunou, slovného architekta, stavitele na slovo vzatého a konservatora kraje chrudimského čestným měšťanem král. věnného města Chrudimí. Tomu na důkaz naše podpisy a přitisknutá pečeť obecní. V Chrudimi dne 28. ledna 1889.“²¹

Že byl František Schmoranz velmi váženým občanem, dokazuje také blahopřání k jeho 80. narozeninám uveřejněné v novinách *Český Východ*. „K přečetným ctitelům ctihodného kmeta, jehož pomník sobě za živa zbudovaný strmí nad staroslavnou královskou Chrudimí k nebesům, přidružujeme se i my s upřímným blahopřáním, aby Bůh, k Jehož oslavě své umění, klopotu práce poctivě věnoval, popřál mu při dosavadní svěžesti ducha i těla dočkati se ještě Mnogaja ljeta!“²²

Jako horlivý křesťan často navštěvoval mše v kostele ve Slatiňanech, avšak jeho místo pod oratoří po jeho smrti zůstalo opuštěno.²³

František Schmoranz se jako významný architekt zapsal silně do povědomí občanů a lidí ve městech, ve kterých působil, a kteří velmi oceňovali jeho stavitelské počiny. Architekt, stavitel a čestný měšťan města Chrudimí zemřel 4. dubna 1902 v ranních hodinách a dožil se věku 88 let. Během svého plodného života získal několik významných ocenění.²⁴

Podle úmrtního oznámení se pohřeb zesnulého konal v neděli 6. dubna 1902. Průvodem z domu smutku měla být jeho rakev nesena na hřbitov, kde bylo jeho tělo uloženo do rodinné hrobky.²⁵ Občané Chrudimí podnikli v den pohřbu smuteční pouť do Slatiňan, kde architekt pobýval v posledních letech života, aby tímto významnému architektovi vzdali poslední poctu.²⁶

Zesnulý byl vystaven ve smutečně vyzdobeném salonku, obklopen množstvím kytic a věnců. Farář Mrkvička byl pověřen vykonáním smutečního obřadu. Živnostenský spolek a sbor dobrovolných hasičů byli přítomni v průvodu a členové nesli kolem pohřebního vozu

²¹ In: *Český Východ*, č. 9., 2. března 1889. Slavnostní diplom byl svázan v modrých deskách, které byly bohatě zdobené stříbrnými v ohni zlacenými okrasami. Uprostřed byl umístěn znak Chrudimí a v rozích se nacházely stavitelské emblémy. Knihařskou práci na diplomu provedl Jindřich Cvetler.

²² In: *Český Východ*, č. 57., 29. prosince 1894.

²³ In: *Český východ*, č. 17, 27. dubna 1902.

²⁴ Byl čestným občanem města Chrudim, senior stavitelů v království Českém, c. k. konzervátor v Předlitavsku a rytíř řádu Františka Josefa a majitel záslužného kříže s korunou. In: *Český východ*, č. 14., 5. dubna 1902.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ In: *Český východ*, č. 16, 19. dubna 1902.

květiny a smuteční věnce. Důstojného pohřbu se kromě rodiny účastnila také chrudimská inteligence s městským radou a purkmistrem v čele, president krajského soudu Wollmann, deputace kuratoria musea, zástupci všech velkozávodů, obecních úřadů a stavitelé chrudimští. Slatiňanští občané s knížecím hospodářstvím, lesním a továrním úřednictvem byli v průvodu také. Smuteční zpěvy zazpíval místní učitelský sbor, který byl řízen panem řídícím učitelem Vilímem.²⁷ Někteří další občané věnovali místo věnců peněžní dary na různé organizace.²⁸

Podle hojné účasti velkého množství občanů a funkcionářů je patrné, že František Schmoranz byl jako osobnost velmi oblíben a ctěn. Jeho život byl velmi přínosný a svým příkladem jistě inspiroval mnoho dalších, aby v zachovávání uměleckých památek pokračovali. Stal se osobností, jež svým významem překročila regionální působení.

Truchlící rodina pak v novinách *Český východ*, které podávaly informace o pohřbu zesnulého, vyjádřila velkým celostránkovým inzerátem poděkování všem zúčastněným.²⁹

²⁷ In: *Český východ*, č. 16, 19. dubna 1902.

²⁸ Pan Jindřich Pippich, ředitel spořitelny, věnoval 10 K okrašlovacímu spolku v Chrudimi: Finanční dary dostal také fond obecního chudobince: MUDr. Josef Kramář ze Slatiňan věnoval 10 kor. Občanská záložna ve Slatiňanech 10 kor. a pan Josef Hromádko z Chrudimi 6 kor. In: *Český východ*, č. 16., 19. dubna 1902.

²⁹ cit: „Všem, kdož nás v nezměrném bolu našem nad nenahraditelnou ztrátou našeho předraženého manžela, otce, tchána, děda, praděda, strýce a švakra pana Frant. Schmoranze, seniora stavitelů v král. Českém a c. k. konservatoriu v Předlitavsku, rytíře řádu Františka Josefa, majitele zlatého záslužného kříže s korunou, čestného měšťana král. věn. města Chrudimi, obce Bělé atd. těšili a hluboký náš žal zmírniti se snažili, náš nejupřímnější dík a „Zaplat' Bůh!“ Zároveň děkujeme co nejsrdečněji p. MUDru. Jos. Kramářovi, obvodnímu lékaři ve Slatiňanech, za v pravdě nevšední obětavost, s kterou drahého zesnulého po celou dobu trvání choroby jeho ošetřoval. Panu J. Kautskému, majiteli pohřebního ústavu v Chrudimi, vyslovujeme tímto plné uznání za vzorné a pečlivé vypravení pohřbu. V Slatiňanech, dne 7. dubna 1902. Truchlící rodina.“

2. Rodinní příslušníci

František Schmoranz ml. (19. 11. 1845- 1892)³⁰

Jeden z pokračovatelů rodu i umělecké tradice se narodil v roce 1845. Své bohaté zkušenosti sbíral při svých cestách do zahraničí. Významného úspěchu dosáhl na výstavě ve Vídni v roce 1873, kde projektoval výstavní pavilon.³¹

Ve Vídni vystavoval svoje práce zabývající se architektonickými studii, jež načerpal při svých cestách po Itálii, Egyptě a Sýrii. Práce byly hodnoceny jako „...vynikající nevšední krásou a ukazují, že průvodce jich se s velkou pilností studiu slohu orientalského oddal a v ducha jeho také vnikl.“³²

Jeho působení ve Vídni je spjato s Janem Machytkou, se kterým zde otevřel svoji kancelář.³³ František Schmoranz ml. byl ve Vídni pověřen zhotovením plánu pro arcibiskupský palác. Plány se měly vztahovat také na kapli a seminář a měly být provedeny v orientálním stylu.³⁴

Dalším významným projektem, který zpracovával, byl návrh na stavbu Národního muzea. Umístil se až na druhém místě, přesto byl jeho návrh hodnocen velmi pozitivně. Podle Mojžíra Horyny byl tento projekt „...v kontextu současné české tvorby nezvyklý a progresivní. Pro řešení průčelí byly Schmoranzovi východiskem architektury barokního klasicismu rakouské, německé a částečně i francouzské provenience. Pozoruhodně propracovaná byla vnitřní dispozice s konstrukčními jednotkami všech křídel, umožňující velkorysé dimenzování výstavních prostor. Vedlejší prostory- čítárna, přednáškový sál a další- byly vloženy do přízemních dvorních křídel s osvětlením prosklenými střechami. Shodné, prosklené střechy, ukryté za atikou, mely mít i výstavní prostory druhého patra. Především z dispozičního hlediska šlo o skutečně progresivní řešení, anticipující další vývoj stavebního typu.“³⁵

³⁰ ŠULC, Ivo. *Rod Schmoranzů ze Slatiňan- Mozaika z dějin rodu*. Slatiňany, 2002. ISBN 80-902257-7-2. s. 8-10.

³¹ Tamtéž, s. 8.

³² In: *Posel z Východních Čech*, č. 14., 17. července 1875.

³³ ŠULC, Ivo. *Rod Schmoranzů ze Slatiňan- Mozaika z dějin rodu*. Slatiňany, 2002. ISBN 80-902257-7-2. s. 8.

³⁴ Po dokončení této stavby se mu dostalo mnoha pochvalných ohlasů ve vídeňských novinách „Wiener Abendpost“. In: *Posel z Východních Čech*, č. 19., 2. října 1875.

³⁵ HORYNA, Mojmír. *Architektura přísného a pozdního historismu, Čechy 1866- 1890*. In.: *Dějiny českého výtvarného umění 1780/1890 (III./2)*, Praha, 2001. ISBN 80- 200- 0735- 0. s. 164.

Dočkal se také udělení poct a byla mu profesorským sborem c. k. akademie výtvarných umění ve Vídni za jeho kresby udělena Lampiova cena.³⁶

František Schmoranz ml. se bohužel nedožil příliš vysokého věku. Zemřel v roce 1892.³⁷

Josef Schmoranz (16. 1. 1855- 1938)

Jako absolvent Akademie výtvarných umění ve Vídni se taktéž vydal cestou umělecké rodinné tradice. Jeho prací se staly návrhy dekorací, nábytku a věnoval se také výšivkám a portrétování. Působil jako učitel na průmyslové škole pro zpracování dřeva v Chrudimi.³⁸

Byl autorem knihy *Nauka o tvarech uměleckých*, jež byla vydána v roce 1923 Státním ústavem pro učebné pomůcky škol průmyslových a odborných.³⁹

Veřejnosti přibližoval svými přednáškami nejrůznější problémy týkající se jeho objektů zájmu.⁴⁰

Jan Schmoranz (6. 2. 1857- 1899)⁴¹

Tento syn se věnoval především veřejnému životu ve svých rodných Slatiňanech. Působil ve Sboru dobrovolných hasičů, byl předsedou Společenstva smíšených živností a místopředsedou v okrašlovacím spolku.

Ve Slatiňanech si postavil po roce 1894 rodinný domek, který se po jeho smrti dostal do majetku obce, která zde zařídila obecní úřad.⁴² Velký podíl měl také na založení dobrovolné komise, která si stanovila, že ve Slatiňanech zřídí veřejnou obecní knihovnu, jež byla otevřena 4. března 1888.⁴³

³⁶ In: *Posel z Východních Čech*, č. 15., 3. srpna 1878. Specifikaci této ceny noviny neuvádí.

³⁷ ŠULC, Ivo. *Rod Schmoranzů ze Slatiňan- Mozaika z dějin rodu*. Slatiňany, 2002. ISBN 80-902257-7-2. s. 10.

³⁸ Tamtéž, s. 11.

³⁹ URL: <http://www.antikvariaty.cz/index.php?action=ShowPicture&id=179464> [cit. 2010-10-06].

⁴⁰ Dne 14. dubna se uskutečnila přednáška Josefa Schmoranze O keramice a skle v minulosti a v přítomnosti. Jeho výklad byl doprovázen světelnými obrazy a promítán skioptikem. In: *Český Východ*, č. 14., 5. dubna 1902. Další přednáška uskutečněná o několik dní později měla název „*O moderní keramice a moderním skle*.“

⁴¹ ŠULC, Ivo. *Rod Schmoranzů ze Slatiňan- Mozaika z dějin rodu*. Slatiňany, 2002. ISBN 80-902257-7-2. s. 21.

⁴² Tamtéž, s. 21.

⁴³ Dobrovolnou sbírkou se sešlo přes 500 knih, které položily základ budoucí knihovně. Obecní výbor vyhradil pro knihovnu místnost v obecním domě. Jan Schmoranz byl za svoji zakladatelskou iniciativu oceněn v tisku. In: *Český Východ*, č. 8., 25. února 1888.

Jan Schmoranz zemřel ve věku 42 let.⁴⁴

Gustav Schmoranz (16. 9. 1858- 21. 12. 1930)⁴⁵

Působil jako profesor na uměleckoprůmyslové škole v Praze, kterou řídil jeho bratr František. O svém pobytu v Káhiře informoval veřejnost v časopise *Světazor*. Jeho velkým zájmem byla keramika, kterou zdobil zajímavými dekoračními prvky. Některé své originální studie vystavoval v c. k. rakouském muzeu pro umění a průmysl ve Vídni. Součástí této výstavy byly také obrazy keramických předmětů ze sbírek v Paříži a Londýně a dále i množství kreseb miniatur z 13. až 15. století, jež byly pořízeny podle originálů z knihovny v Cairu.⁴⁶

Gustav Schmoranz působil jako učitel kreslení a ornamentiky na c. k. státní vyšší průmyslové škole v Solnohradě.⁴⁷

V c. k. rakouském muzeu pro umění a průmysl ve Vídni vystavoval své originální umělecko-průmyslové kresby, studie keramických předmětů a miniatur ze sbírek v Paříži a Londýně.⁴⁸

Do uměleckého povědomí se také zapsal jako ředitel Národního divadla, kde působil také jako režisér.⁴⁹

⁴⁴ In: *Hlasy z Východních Čech*, č. 15., 30. května 1899. Noviny také neopomněly vyčíst funkce, kterými se zabýval. Uvádí zde, že Jan Schmoranz byl architektem, náměstkem starosty, členem školní rady, členem ředitelstva občanské záložny, velitelem sboru dobrovolných hasičů a členem více dalších spolků. Jeho pracovní nasazení muselo být obrovské se zájmem o jeho rodné Slatiňany také výjimečný.

⁴⁵ ŠULC, Ivo. *Rod Schmoranzů ze Slatiňan- Mozaika z dějin rodu*. Slatiňany, 2002. ISBN 80-902257-7-2. s. 23.

⁴⁶ In: *Hlasy z Východních Čech*, č. 17., 20. června 1899.

⁴⁷ Solnohradem se rozumí dnešní Salcburg. In: *Posel z Východních Čech*, č. 21., 1. listopadu 1884.

⁴⁸ Předsednictvo průmyslového muzea jednalo se Schmoranzem o zapůjčení této výstavy také pro uskutečnění výstavy v Čechách. In: *Hlasy z Východních Čech*, č. 17., 20. června 1899.

⁴⁹ Ivo Šulc ve své publikaci *Rod Schmoranzů se Slatiňan, Mozaika z dějin rodu* uvádí, že se Gustav Schmoranz podílel na zpracování 99 divadelních konverzačních her a komedií.

3. Přehled architektonického a restaurátorského díla

Záběr prací, na kterých se Schmoranz podílel, je velmi široký. Hlavním zdrojem pro základní orientaci slouží Pozůstalostní fond Františka Schmoranze. Nejsou zde však rozlišeny realizované projekty od těch, které zůstaly pouze ve fázi návrhů. Podrobný rozbor není cílem této práce a ani ještě nebyl v úplnosti sestaven. Práce přináší přehled Schmoranzovy pracovní činnosti na objektech v Chrudimi a ve vybraných lokalitách, na kterých lze porovnávat jednotlivé architektonické prvky.

K nejstarším plánům z pozůstalosti se řadí stavební popis a plány ke kostelu sv. Kateřiny a dům na Jánském předměstí v Chrudimi, které pochází z let 1849 a 1850. Podle datace jednotlivých projektů se Schmoranz věnoval v padesátých letech nejdříve práci v okolí svého bydliště. Okruh své působnosti postupně rozšiřoval i do vzdálenějších regionů. Od šedesátých let projektoval plány pro obce spadající do okresu Chrudim. Ze sedmdesátých a osmdesátých let se dochovaly plány pro vzdálenější obce. Některé ze staveb jsou však datovány dříve. Mezi tyto projekty patří plány ke kostelu v Chotěboři (1860- 1882), kapli v Ústí nad Orlicí (1865) a k zámku ve Žlebech (1860-1866). Svoji činnost Schmoranz rozvíjel především ve Východních Čechách a později se orientoval spíše na obce s menším počtem obyvatel. S nárůstem kvalifikace se zvyšoval počet svěřených projektů, takže měl často rozpracováno více návrhů, které jsou datovány ve stejném roce.

Stavební činnost lze rozdělit podle místa působení, nebo podle časové datace. Pro přehled architektonického díla jsou Schmoranzovy práce a studijní materiály v archivu rozděleny podle místa, kde se nacházejí.⁵⁰

Schmoranz se věnoval poměrně široké typologii staveb, které lze rozdělit na církevní a civilní. Největším počtem jsou zastoupeny, právě stavby církevního charakteru. Jedná se hlavně o kostely, drobné kaple, rodinné hrobky a úpravy hřbitovních bran a vstupů.

Mezi typy civilních staveb patří obecní a měšťanské domy, ke kterým zpracovával především dokumentaci vztahující se k vyhodnocení situace před plánovanými rekonstrukcemi. Analýza stavu a situace staveb zachycuje půdorysná řešení objektů spolu s vyměřením délek. Mezi civilní typy staveb se řadí projekty divadla a špitálu⁵¹, nemocnice,

⁵⁰ V diplomové práci je zvolen systém rozdělení staveb totožný s rozdělením v Pozůstalostním fondu.

⁵¹ Tento špitál stojící původně v Husově ulici byl zbořen.

krajského soudu a škol⁵² na území města Chrudim. Odlišným typem stavby byl projekt prachárny, která byla původně součástí opevnění, a Schmoranz se tomuto projektu věnoval jen na úrovni zjištění stávajícího stavu.

Dokumentace k dalším stavbám se dochovala k zámku v Hrochově Týnci⁵³, Nové vsi u Chotěboře, Tupadlech a ve Žlebech. I když se jedná o poměrně náročné projekty, dokumentace obsahuje pouze několik listů návrhů.

Z nejvýznamnějších církevních staveb mimo okres Chrudim stojí za zmínku kostel sv. Ducha v Hradci Králové, ke kterému jsou v pozůstalosti zachovány plány z let 1865 až 1876. Obdobně velkým a rozsáhlým projektem byla práce na děkanském kostele sv. Vavřince ve Vysokém Mýtě.⁵⁴ Podrobné plány vypracoval také ke kostelu v Poličce, na nichž pracoval v letech 1852 až 1864. K dalším stavbám se již v pozůstalosti tolik materiálu neobjevuje. Jedná se patrně pouze o dílčí opravy, nebo pouze o částečně dochovanou dokumentaci.

Menší církevní stavby jako jsou kaple a kapličky, projektoval pro Bukovku (1855), Chotěboř (1893), Polnou (1890 až 1893), Prachovice u Dašic (1887 až 1890) a Ústí nad Orlicí (1865).

Schmoranz používal ve svých projektech několik navzájem si velmi podobných znaků. Srovnáme-li kostely v Kuněticích (1896 až 1897), Pouchobradech (1886 až 1888) a Bítovanech (1882 až 1887), objevíme typologicky velmi podobné znaky. Věže v průčelí a dokonce i okna nad vstupem dokládají užití prvků s patrnou vzájemnou inspirací.

Vzájemnou inspiraci lze doložit také porovnáním jednotlivých půdorysů kostelů. Opakující se motiv se objevuje na stavbách v Nasavrkách (1897 až 1898) a Slatiňanech (1860 až 1892). Téměř totožné jsou i půdorysy kostelů v Morašicích a Louce s kostelíkem sv. Anny ve Smrčku (1887).

⁵² Plány se vztahují k reálné škole, Chlapecké škole a dochován je pouze jeden list zachycující školu u kostela sv. Kateřiny.

⁵³ O zámku v Hrochově Týnci podaly noviny *Posel z Východních Čech* kratší zprávu. Autorem je František Schmoranz, který píše: „Aby i zámek ve svém zevnějšku krásochutí nového majitele vyhověl, byly na zadní straně 2 ozdobné věže a mezi nimi v I. patře otevřená veranda přistavěná a střed předku štítem okrášlen, čímž se mohutnost střechy zmírnila a věž nad hřebenem se docela v jiné formě o tři sáhy zvýšila a lucerna pavlačí opatřila, odkud se nyní otvírá překrásná vyhlídka. Věže jsou plechem kryty a hlavní střecha červenou anglickou břidlicí; nová dekorace zevnějšku přísně ve formách slohu původního provedená, zámek tak proměnila, že jest sotva k poznání v porovnání s tím, jak před rokem vyhlíželo, i poslouží místu a celé krajině k nemalé okrase.“ In: *Posel z Východních Čech*, č. 19., 8. října 1879.

⁵⁴ K tomuto projektu se dochovalo v pozůstalostním fondu 95 listů s nákresey pocházející z let 1877 až 1891.

Mezi významné civilní stavby patří radnice a nemocnice v Havlíčkově Brodě (1866), škola ve Slatiňanech (1884), radnice v Hostinném a zvonice v Kolíně (1871).

V několika městech se sešlo i více projektů, které Schmoranz navrhoval. Mezi tyto města patří Pardubice, kde se podílel na stavbě reálné školy (1864), na návrzích k nové synagoze (1866 až 1876), snažil se o zachování Zelené brány (1881 až 1882) a projektoval zde i Krausovu hrobku (1885). V Mikulovicích pak dostal zakázku vztahující se ke kostelu (1883) a ve stejném roce zde navrhoval i hrobku.⁵⁵

Další plány, které nejsou uloženy ve Státním okresním archivu v Chrudimi, jsou prozatím ještě neutříděny, proto není možné podat přesný výčet všech realizovaných staveb.

⁵⁵ Bližší umístění hrobky, ani jméno rodiny, pro niž byla navrhována, nedohledáno.

4. Stavební práce pro Chrudim

Pro město Chrudim se Schmoranz podílel na opravě kostela sv. Kateřiny, obnovení po požáru si vyžádalo také divadlo a špitál. Částečnou přestavbu prodělala nemocnice, ve které se Schmoranz věnoval především špitální kapli. Nejobsáhlejší soubor plánů a nákresů je dochován k rekonstrukci děkanského kostela Nanebevzetí Panny Marie na hlavním chrudimském náměstí. Úpravami na církevních stavbách pokračoval Schmoranz na kostele Svatého Michaela, kde byla podle jeho návrhů přistavěna předsíň.

Nákresy pro budovy, které měly sloužit potřebám města, jsou datovány do roku 1858 a jedná se o budovu Krajského soudu a Reálku. Přístavbu provedl také na Chlapecké škole.

Drobnější práce prováděl Schmoranz při umístění soch na kašně na Novém Městě a na hlavní bráně vedoucí k hřbitovu Svatého Václava.

Restaurátorský zásah si vyžádala oprava Božího hrobu v Kapucínském klášteře a kaplička u Červené studánky.

Jelikož byl Schmoranz významným stavitelem, podílel se také na několika zakázkách pro měšťany. Věnoval se stavební úpravě domu č. 55 na Jánském předměstí⁵⁶, úpravě domu č. 113/I, Saláškova domu, Mydlařovského domu⁵⁷ a také Obecního domu č. 58/I.

Úpravu provedl také při rozšiřování mostu přes řeku Chrudimku u hotelu Bída, který spojuje Širokou ulici a Masarykovo náměstí.⁵⁸ Kamenickou práci na mostě řídil František Záborský ze Škrovádu.⁵⁹

⁵⁶ Přesněji v ulici Čs. partyzánů.

⁵⁷ Dům je situován v Břetislavově ulici a v současné době se zde nachází Muzeum loutkářských kultur. Dům je označen jako kulturní památka. K situaci domu vyjadřuje samotný Schmoranz, který dům prohlédl a u příležitosti třisetletého výročí této stavby otiskl článek o svém výzkumu v novinách. *“Že tento dům, kterýž dvakráte tak vysoký jako dlouhý jest, docela v novém slohu s neobyčejnou nádherou a skvostností postaven, muselo nejenom v Chrudimi, ale i v dalekém okolí, ano i po širé vlasti podivění způsobiti, a že nejen tím, ale i svou smělou konstrukcí imponovati musel a po dnes imonuje, dosvědčí každý, kdo si jej blíže prohlídne a pováží, jak přiměřeně jen na slabých nosičích trojí klenuté arkády postaveny byly. Nebezpečný stav těchto arkád vedl roku 1874 k důkladné opravě, při které se shledalo, že dům sám o sobě Matějem Mydlářem velmi solidně postaven byl, při čemž se jen ta chyba stala, že sklepy, které pod domem starým, na toméž místě stávavším, jen na hlínu stavěny byl, se ponechaly a že jen následkem této velmi lehké stavby sklepů, kdež kámen i hlína hnily, škodlivé sázení nastalo, an ohromná tíže na nich spočívala.”* In: *Posel z Východních Čech*, č. 15., 3. srpna 1875.

⁵⁸ Výčet staveb proveden podle inventáře Pozůstalostního fondu Františka Schmoranze st., uloženého v SOkA Chrudim.

⁵⁹ ŠULC, Ivo. *Rod Schmoranzů ze Slatiňan- Mozaika z dějin rodu*. Slatiňany, 2002. ISBN 80-902257-7-2. s. 13.

IV. Architektonické a restaurační dílo Fr. Schmoranze na Chrudimsku a Pardubicku

1. Nástin vývoje památková péče v 2. polovině 19. století

Cílem zkoumání starých památek je pochopit jejich historickou hodnotu. Na základě provedeného průzkumu musí být rozhodnuto, zda se bude pouze konzervovat, nebo restaurovat. Restaurátoři prováděné zásahy do památky musí uskutečňovat velmi citlivě. Základním východiskem pro jejich práci by měly být dokumenty, které se k památce vztahují a zachycují její stav a vývoj. Purismus, jenž je založen na myšlence odborného přístupu, k památce převládal především v 19. století.⁶⁰

Restaurování památek se potýká s nejednotným názorem na jejich výslednou podobu. Nejednotnost názorů může panovat také při výběru technologického postupu a při volbě materiálů a způsobů, jakými má být památka znova uvedena do své původní podoby. Hodnocení výsledků závisí především na veřejném mínění dané doby.⁶¹

Důležitým úkolem památkové péče je ochránit a zachovat staré památky. V této oblasti panuje rozpor mezi udržení stávajícího stavu či s rozvojem přikročit k modernizaci stavby. Schmoranz se při obnově některých svých děl držel zásady přizpůsobit starou stavbu novým potřebám.

Výrazným prvkem, jak ochraňovat památky, je v první řadě jejich evidence. Soupisy památek vznikaly z iniciativy jednotlivců i skupin sdružujících nadšence. František Schmoranz je jmenován v úvodu publikace *Soupis památek historických a uměleckých v království českém od pravěku do počátku XIX. století* jako významný spolupracovník autora Dr. Karla Chytila. Schmoranz zapůjčil autorovi své nákresy některých kostelů, které jsou v publikaci použity, a svými bohatými zkušenostmi ochotně přispěl ke zpracování materiálů o jednotlivých objektech.⁶²

Na základě takovýchto podkladů se mohly rozvíjet snahy nejen o udržení, ale také o rozvoj památek.⁶³

⁶⁰ In: *Péče o architektonické dědictví*. CZUMALO, Vladimír. *Některé názory na restaurování v 19. století*. Praha, 2008. ISBN 978-80-85970-59-3. s. 100-101.

⁶¹ Tamtéž, s. 100-101.

⁶² V předmluvě je Schmoranz zmíněn jako ochotný spolupracovník a poradce. Dostupné online: URL: <http://depositum.cz/knihovny/pamatky/strom.clanek.php?clanek=5733>, [cit. 2009-09-10].

⁶³ V současné době jsou tyto staré soupisy a popisy velmi důležitým zdrojem pro poznání stavu památky a zároveň slouží jako porovnávací materiál pro popisy staveb po jejich přestavbě.

2. Organizovaná péče o památky

Společnosti na záchranu památek existovaly již v dřívějších dobách. Byly to ale především soukromé aktivity jedinců, kteří měli k památce nějakou citovou vazbu. Dobrovolné sbírky byly pořádány za účelem zajistit historickému objektu základní potřebnou péči na její údržbu.⁶⁴

Organizovaně se o památky začalo pečovat až s nařízením Františka Antonína hraběte Kolovrata podle nařízení ze dne 18. dubna 1818. Založené Muzeum Království českého mělo zachovávat a ochraňovat „*vše co příroda a lidská píle vytvořily.*“⁶⁵ Do toho souboru patřily i architektonické a kulturní památky.

3. Centrální komise pro výzkum a zachování stavitelských památek

Založení této komise předcházelo několik významných kroků. Rozhodnutím císaře z 31. prosince 1850 se stavební památky přesunuly pod ochranu státní správy. Ministerstvo pro obchod a průmysl mělo za úkol sestavit *Centrální komisi pro výzkum a zachování památek*. Tato komise měla sídlo ve Vídni a z její iniciativy měla být sestavena a jmenována skupina konzervátorů, kteří by se o stavitelské památky starali.

Komise si dala za úkol pečovat o památky a uvádí, že: „*zub času, a snahy po uplatnění materiálních interesů přítomného století způsobily zkázu tolika památek zvláštní ceny a významu, jimiž se vyznačuje historie četných národů monarchie, že je nezbytné mocně povzbuzovat jejich hodnocení a učinit ze strany státní moci opatření, aby byly co nejúčinněji střeženy, zachovány a ochráněny před další zkázou.*“⁶⁶

Instrukce, kterými se komise měla řídit, obsahovala 26 paragrafů. Členy komise byli představení sekce Generálního stavebního ředitelství, dva zástupci ministerstva vnitra, dva zástupci ministerstva kultu a vyučování, dva zástupci Akademie věd, dva zástupci Akademie

⁶⁴ Komentovanému výkladu spolu s ukázkovými obrázky dokládající stav památky před a po rekonstrukci se věnuje publikace Maxe Dvořáka *Katechismus památkové péče*. V současné době plní tuto funkci například Klub za starou Prahu, který se snaží ochraňovat pražské památky. Sledováním přestaveb se snaží upozornit na necitlivé zásahy. Klub se snaží zachovávat výjimečné historické dědictví.

⁶⁵ PAVEL, Jakub. *Dějiny památkové péče v 19. století*. Sborník archivních prací, 1975. s. 203.

⁶⁶ Tamtéž, s. 211.

výtvarných umění a konzervátor Vídně. Čestné členství v této komisi opravňovalo její členy pouze k vyplácení výloh spojených s výkonem jejich činnosti.⁶⁷

Činnost Centrální komise se měla zaměřovat na umělecké památky. Její členové měli spolupracovat se spolky a soukromými osobami. Užitečné připomínky mohli podávat také duchovní, učitelé a obecní zastupitelstva.

Hlavním úkolem komise bylo zjišťování stavu památek. K jednotlivým objektům měly být zpracovávány podrobné informace o jejich stavu, aby tak mohl být zpracován obraz o jejich historické a umělecké ceně. Tyto informace měly být doplněny o archeologický průzkum, jenž by vyústil v souhrnné zpracování a jejich soupis. Do těchto informací měly být zařazeny také zprávy o nutných opravách a údržbě památek.⁶⁸

Centrální komise vydávala pokyny pro obce, jak mají s památkou zacházet. Svým jednáním chtěla komise zasahovat jak do záležitostí nově budovaných staveb, tak také do problémů při jejich přebudování, nebo odstranění. Působení Centrální komise mělo zajistit také ochranu a bezpečnost památek.⁶⁹

Při zajišťování potřebných oprav a údržby měly technicky vypomáhat příslušné stavební úřady. Dalšími podílníky na údržbě památek měly být především obce a soukromé spolky. Finanční podporu měl zajišťovat zvlášť zřízený fond.⁷⁰

Centrální komise se řídila pokyny a pravidly, které byly formulovány v paragrafech. V těchto stanovách byly určeny podmínky složení členů a jednací řád, který vystihoval chod komise a jeho vedení. Další paragrafy upravovaly klasifikaci památek a celkově se zabývaly prostředky pro jejich zachování.⁷¹

Nejdůležitějším článkem Centrální komise byli jmenovaní konzervátoři. Tito měli být jejími vyslanci v jednotlivých krajích, čímž dosáhla komise celostátní působnosti. Hlavním úkolem konzervátorů bylo důkladné seznámení se s místem jeho činnosti. Důkladná znalost všech památek v obvodu i jejich stavu byla jeho prvotním zájmem. Jednotliví konzervátoři museli dbát ochrany památek před jejich zničením. Všechny památky, i ty méně důležité, musely být zařazeny do soupisu, který byl odeslán Centrální komisi do Vídně. Takto získané informace sloužily jako podklad pro další postupy, jak bude s památkou

⁶⁷ PAVEL, Jakub. *Dějiny památkové péče v 19. století*. Sborník archivních prací, 1975. s. 212.

⁶⁸ Tamtéž, s. 212.

⁶⁹ In: *Péče o architektonické dědictví*. NEJEDLÝ, Vratislav. *Vznik a vývoj státěm organizované památkové péče v českých zemích od počátků do konce Habsburské monarchie*. s. 34.

⁷⁰ Tamtéž, s. 34.

⁷¹ Tamtéž, s. 35.

nakládáno.⁷² Funkční období jednotlivých konzervátorů bylo pětileté. Každý z nich však mohl být do své funkce zvolen znovu.⁷³

Požadavky na konzervátora byly náročné. Jeho úkolem bylo kontaktovat osoby, které mohly svými vědomostmi přispívat k jeho činnosti. Vypomáhat mu mohli kreslíři a korespondenti, kteří si mezi sebe rozdělili část úkolů. Konzervátor musel všechny svoje výzkumy a nákresy uchovávat, aby mohly být uloženy v archivu. Rozšiřování zájmu o památky se měl konzervátor snažit podporovat zakládáním nových spolků, které by o památky pomáhaly pečovat. V případě ohrožení památky měl konzervátor pravomoci zasáhnout, aby nedošlo ke zničení, nebo znehodnocení díla. V takovýchto případech mohl odvrátit nebezpečí tím, že nechal památku zapsat pod ochranu státu.⁷⁴

Hlavní náplň komise pro péče o památky byla stanovena jednoznačně: „*Restaurování se mělo omezit na zachování dochovaného stavu, na očištění a oproštění od nenáležitých přídatků nebo doplňků, upevňování uvolněných částí, obnovení pojiva a zvětralých spár pomocí malty apod. Mělo být upuštěno od přidávání nevhodných doplňků, které by zasahovaly do povahy a stavebního stylu památky, a to i tehdy kdyby takové doplňky byly zamýšleny v duchu zachovaných zbytků. Umělecký význam památky neměl být porušován ani nevhodnými stavebními změnami, ani nesprávným restaurováním.*“⁷⁵

Nařízení pamatovalo také na starší zbytky památek, které mohly být odkryty v průběhu zjišťování dosavadního stavu. V těchto případech se konzervátor měl pokusit tyto nálezy zakonzervovat a ponechat na svém místě pro případné další zkoumání.⁷⁶

Při zkoumání památek a při zachycení jejich podrobností byl stanoven jednotný formulář. Obsahoval 11 rubrik, do nichž měly být zjištěné údaje zapisovány.⁷⁷

⁷² PAVEL, Jakub. *Dějiny památkové péče v 19. století*. Sborník archivních prací, 1975. s. 213.

⁷³ Tamtéž, s. 219.

⁷⁴ Tamtéž, s. 214.

⁷⁵ Tamtéž, s. 213.

⁷⁶ Tamtéž, s. 214.

⁷⁷ 1. Pojmenování stavitelské památky a její lokality.

2. Doba stavby, jméno stavebníka atp.

3. Doba stavebních změn, přístaveb, obnov.

4. Původní určení, stavební materiály, sloh památky.

5. Velikost a rozměry stavby.

6. Nápis a pod.

7. Současné využití památky, její uživatel nebo udržovatel.

8. Cena stavitelské památky z hlediska stavebního i historického.

9. Záznam o vyobrazeních, popisech, listinách a pramenech.

10. Současný stav, možnosti udržení dochovaného stavu.

11. Klasifikace ve vztahu k hodnotě uchování.

Mezi prvními členy této Centrální komise byl jmenován i František Schmoranz, jako konzervátor pro chrudimský kraj. Jeho působení v komisi začalo pod vedením předsedy Karla Czoerniga von Czernhausen. Pro Čechy bylo v této době zvoleno 14 konzervátorů. Tito členové byli zástupci významných úřadů, spisovatelé, vědci, nebo duchovní správci. Konzervátoři si rozdělili území a jejich počet nebyl omezen. Se zvyšujícím počtem konzervátorů se zmenšovalo jejich územní působení. Tím, že měli na starosti pouze vymezený prostor, mohla se jejich činnost rozvíjet do menších detailů. Pro Moravu byl však vybrán pouze jediný konzervátor. Byl jím abbé Bedřich Sylva-Tarouca.⁷⁸

Od roku 1856 vydávala Centrální komise ročenku *Jahrbuch des Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*. Zde byl uváděn přehled o její činnosti a zprávy o památkách z celé monarchie. Dalším periodikem bylo *Mittheilungen der k. k. Central Commission*. Redaktorem byl Karel Weiss. Tento zpravodaj byl určen především pro veřejnost a jeho vydávání se setkalo s velkým ohlasem u čtenářů.⁷⁹

V šedesátých letech náležela Centrální komise pod Ministerstvo kultu a vyučování. Toto ministerstvo vydalo nové nařízení ze dne 21. července 1873, kdy došlo k rozdělení komise na tři oddíly, které se mohly věnovat zkoumání památek podrobněji.

Došlo k rozdělení do skupin:

I. péče o objekty předhistorické doby a antického umění

II. starost o objekty církevní i světské architektury, malířství a grafika od středověku až do konce 18. století

III. péče o historické památky různého druhu od nejstarších dob až do konce 18. století⁸⁰

Dalším projektem, který měl přispět k důkladnější péči o památky, byla „*Inventura památek uměleckých a archeologických*“⁸¹. Měl být podchycen stav památek a jejich zařazení

⁷⁸ PAVEL, Jakub. *Dějiny památkové péče v 19. století*. Sborník archivních prací, 1975. s. 216.

⁷⁹ Tamtéž, s. 217.

⁸⁰ Tamtéž, s. 218- 219.

⁸¹ In: *METHOD, Časopis věnovaný umění křesťanskému*, č. 8, roč. IV., V Praze 20. srpna 1878.

do inventáře. Tato žádost byla zaslána i konzervátorům působícím v jednotlivých krajích. Zasláný materiál byl roztríděn na Akademii křesťanské v Praze.⁸²

Z výsledků inventury byla vydána příruční knížka, která měla sloužit jako průvodce po jednotlivých prostorách chrámů, kostelů, hřbitovů, zámků a vůbec všech památek. Tato příručka měla obsahovat popisy jednotlivých míst s velkými podrobnostmi o venkovní podobě stavby a vnitřním vybavení. Měla popisovat i jednotlivé hřbitovy, farní domy, hrady a památky, které bylo možno během návštěvy místa shlédnout.⁸³

Tento projekt měl navazovat na dřívější soupisy a odbornou literaturu. Z dostupné literatury byly dělány výpisy a výtahy, které byly doplněny o nové poznatky. Konzervátoři byli pověřeni úkolem do tohoto projektu přispívat svými průzkumy a zjištěními.⁸⁴

⁸² Pravidelně měly být výsledky zveřejňovány v časopise *METHOD*. Zde byly uváděny i další postupy při dokumentaci památek a pokyny sloužící k evidenci a poznávání památek. In: *METHOD, Časopis věnovaný umění křesťanskému*. V Praze 20. srpna 1878, č. 8, roč. IV.

⁸³ Sesbíraný materiál měl v lidech probudit lásku ke starému umění a naučit je vážit si pozůstatků umělecké činnosti. Podporou starých památek se měl oživit smysl pro vytváření nových kulturních hodnot, které by přetrvaly pro budoucí generace.

⁸⁴ In: *METHOD, Časopis věnovaný umění křesťanskému*, č. 9, roč. IV., V Praze 20. září 1878.

V. STAVEBNÍ ČINNOST

Významné stavby mají přispívat nejen k okrášlení města, ale měly se stávat také dokladem umělecké zručnosti a vzdělanosti národa. Že nejrůznější umělecké profese a jednotlivé obory umění mezi sebou velmi úzce souvisí jako větve jednoho stromu, připomínají noviny *Posel z Východních Čech* ve svém vydání z 2. února 1878. Pokud je půda pro tento strom nedostatečně výživná a neposkytuje mu sílu pro jeho růst, tak ani umění bez významných a vzdělaných lidí, nepřinese očekávaný výsledek.⁸⁵

1. Stavební činnost ve Východních Čechách po roce 1850

Stavební a stavitelské firmy zakládané v druhé polovině 19. století významně pomáhaly rozšiřovat nejenom novostavby, ale podílely se i na opravách a rekonstrukcích stávajících budov. Stavební skupina pod vedením Františka Schmoranze se věnovala projektům vztahujícím se téměř ke stovce stavebních prací. Jan Tomášek také řídil skupinu, která svým významem výrazně dopomohla k rozvoji stavebního ruchu nejenom v Chrudimi, ale také v jeho nejbližším okolí.⁸⁶ Další stavitelské spolky i jednotlivci se podíleli na rozvoji, který přinesl výraznou změnu na vzhledech měst i okolní zástavby.

Kolem roku 1878 se rozběhlo několik zajímavých projektů. Ve Vysokém Mýtě se v této době přistoupilo k započatí prací na děkanském chrámu sv. Vavřince⁸⁷ a v Hradci Králové se počítalo s postavením oltáře sv. Jana Nepomuckého ve zdejším katolickém kostele. Plánované přestavby měly být uskutečněny také v Žumberku⁸⁸ a v Přelouči, kde se uvažovalo také o vnitřních úpravách kostela na Svatém Polí. Zpráva o plánech na rekonstrukci je známá také ze zámku v Hrochově Týnci, který byl v tomto období z části bourán, aby bylo možné přistoupit k jeho přestavbě.⁸⁹

⁸⁵ In: *Posel z Východních Čech*, č. 3., 2. února 1878.

⁸⁶ KOBETIČ, Pavel a kol., *Chrudim, Vlastivědná encyklopedie*. Praha, 2005. ISBN 80-903481-4-9. s. 175.

⁸⁷ Kostel se nachází poblíž bývalé hradební zdi nedaleko náměstí. Kvůli ne příliš vhodným přestavbám bylo v 19. století „...pomyšleno opět na postavení kostela v starém slohu a tak postaven šťastně pěkný gotický oblouk nad zákristí. Ovšem ale zazděno jest proti tomu zase prostou opukovou zdí prostřední okno osmihranu na vysokém choru, aby se prý postaviti mohl až do plné výše choru nový hlavní oltář.“ In: *Posel z Východních Čech*, č. 8., 17. dubna 1875.

⁸⁸ Tento chrám, který byl opravován pod řízením architekta Schmoranze, byl vysvěcen 10. října. In: *Posel z Východních Čech*, č. 20., 23. října 1880.

⁸⁹ In: *Posel z Východních Čech*, č. 7., 6. dubna 1878.

Architekt František Schmoranz k posílení stavební obnovy velmi silně pomáhal svými projekty. V Brandýse nad Orlicí dodal plány k nové školní budově pro čtyři třídy, která měla stát s těsné blízkosti města a měla být situována do klidného prostředí. Stavba byla svěřena staviteli J. Pohlovi.⁹⁰ Rozpočet na tuto budovu byl plánován přes 20 000 zl. a na tomto rozpočtu se museli podílet i některé spádové obce.⁹¹

V padesátých a šedesátých letech došlo k rozvoji stavebního ruchu, který zasáhl téměř všechna významná města. V Hradci Králové musel být nahrazen vyhořelý kostel Panny Marie novou stavbou. Od roku 1864 zde byl regotizováním upravován další církevní objekt, tedy katedrála sv. Ducha. V Heřmanově Městci za finanční pomoci bývalé knížecí vrchnosti byl v roce 1855 obnoven kostel v renesančním stylu. Také menší města obnovovala své staré kostely v původním gotickém stylu. Slatiňanský kostel byl přestavěn v roce 1861. V letech 1863 až 1864 to byla města Přelouč, v roce 1864 Sezemice a Skuteč, jež se dočkala obnovy svých chrámů. Město Chotěboř vystavělo na hřbitově novou románskou kapli. Nákladný evangelický kostel byl nově postaven v Dvakačovicích. Tento kostel byl v románském slohu, stejně jako nový kostel v Čáslavi.⁹²

Významná část těchto staveb byla zhotovena podle architekta Schmoranze, nebo alespoň podle plánů, které navrhoval. František Schmoranz byl při své práci velmi skromný. Někdy se dokonce vzdal své mzdy, když chyběly potřebné finanční prostředky na dostavbu jeho projektů. Stavební práce většinou rozdělával do několika etap, aby bylo možné finanční prostředky shánět postupně a „...byl obětovný, stavěl vždy s patrným záplem a posvěcením vlasteneckého umělce a hleděl obcím stavbu jich chrámů všemožně usnadnit, rozděliv ji s pravým důmyslem na části tak, aby delší trvání stavby, nevyžadujíc najednou velkých obětí, částem vystavěným nepřineslo pohromu a potřebu pomůcek stavebních (lešení, podpor atd.) zmenšilo.“⁹³

⁹⁰ In: *Posel z Východních Čech*, č. 20., 18. října 1878. Po slavnostním předání klíčů řídícímu učiteli Tobiškovi proběhlo svěcení nové budovy. Celá slavnost byla zakončena mší v kostele.

⁹¹ In: *Posel z Východních Čech*, č. 13., 3. července 1878.

⁹² In: *Posel z Východních Čech*, č. 7., 3. dubna 1873.

⁹³ Tamtéž.

2. Chrudim

Podle historických nálezů vzniklo nejdříve na území Chrudimi staroslovanské hradiště. Následnou kolonizací se vyvinulo ve středověké město.⁹⁴ Město bylo od počátku 14. století věnným městem královen českých. Během husitských válek bylo dobyt a vypleněno. V tomto období zanikl také dominikánský klášter, nacházející se v severovýchodním okraji starého města. Úpravy terénu prováděné v 19. století při stavebních pracích na budově soudu odkryly poměrně malý rozsah původního kláštera.⁹⁵

Období rozkvětu a vzrůstání počtu měšťanských domů vždy přerušily ničivé požáry.⁹⁶ Po těchto událostech se však Chrudim rozrůstala a byla nadále významným městem, kde čile probíhal měšťanský život. Jeho hlavní dominantu v minulosti, stejně jako dnes utvářel chrám Nanebevzetí Panny Marie na Resselově náměstí. Centrum města se rozkládá kolem pravidelného čtvercového náměstí, ze kterého vybíhají postranní ulice.

3. Odbor pro okrášlení města Chrudimi

Během druhé poloviny 19. století pomáhal čilý měšťanský život rozvíjet i vzrůstající počet spolků, organizací, knihoven a divadel. Významná etapa rozvoje byla dovršena snahami zkulturnit samotné město. Do této doby spadají i počátky organizování výstavby, která byla plánována s větší důsledností a přesností.

Tato nutnost regulovat výstavbu a řídit nové projekty v Chrudimi vyžadovalo zřízení zvláštní komise. Obecní zastupitelstvo se proto usneslo 12. listopadu 1872, aby se utvořil odbor pro okrášlení města. Návrh podal továrník František Wiesner a další zastupitelé tuto myšlenku ještě rozšířili. Tento odbor se měl skládat z 8 členů obecního zastupitelstva, jimž byla svěřena plná moc v rozhodování.⁹⁷

Na první schůzi se sešlo mnoho odborníků a významných měšťanů, aby mohly být stanoveny hlavní úlohy. Předsedou byl zvolen purkmistr Klimš a zapisovateli se stali prof.

⁹⁴ Podle dochovaných archeologických materiálů v Regionálním muzeu v Chrudimi.

⁹⁵ CHARVÁT, Jiří. *Stará Chrudim (Vlastivědné vyprávění o minulosti českého města)*. Okresní muzeum v Chrudimi, 1991. s. 86.

⁹⁶ Nejničivější požáry byly v letech 1538, 1641 a 1850, kdy bylo nejvíce postihnuto Kateřinské předměstí. POCHÉ, Emanuel a kol., *Umělecké památky Čech A/J*. Praha, 1977. ISBN 403-22-858. s. 538.

⁹⁷ In: *Posel z Východních Čech*, č. 5., 1. března 1873.

Rozvoda a Josef Benoni. Byly sepsány stanovy spolku, podle kterých se měla celá jeho činnost řídit.

Jedním z hlavních úkolů spolku byla péče o okrášlení města Chrudimi a jeho okolí. Stavby měly být prováděny vkusně a s ohledem na slohovou správnost. Samozřejmostí bylo zachování starých staveb a památek.

Členové spolku vkládali pravidelný roční příspěvek, což je opravňovalo k navštěvování valných hromad, kde mohli hlasovat o činnosti spolku.⁹⁸ Hlavním rozhodovacím orgánem byla valná hromada, která schvalovala výroční zprávy a spravovala účty spolku. Jako sídlo spolku bylo označeno „*královské město Chrudim*“⁹⁹, bez bližšího určení.

4. Regulační plán Chrudimi

Počátky organizovaného plánování a vytváření regulačních plánů spadají do období konce 19. století. V této době docházelo k řadě zásahů do stavební situace jednotlivých měst. Ve většině takovýchto úprav docházelo k rozšiřování ulic a k napřimování cest.¹⁰⁰

Rada města Chrudimi se v roce 1881 zabývala myšlenkou nově navrhnout regulační plán města. Regulace měla začínat u divadla a pokračovat až na dolní konec hlavního náměstí. Přes mlýnský náhon, který se nacházel na řece Chrudimce, měl být veden most a také chodník ze železné konstrukce s ozdobným zábradlím. Plánované chodníky byly z lámané opuky s pískovcovou obrubou. Odstraněna musela být i překážející pumpa naproti Filištině ulici. Problémy ale nastaly s nestejnou výškou prahů jednotlivých vchodů do domů. Chodníky měly být upraveny buď z terakotových dlaždic, nebo z kostek z červeného a černého mramoru. Výsledná podoba dlaždic závisela na finanční situaci, neboť na chodníky museli přispívat z části také obyvatelé domů.¹⁰¹

⁹⁸ Řádně se valná hromada scházela v měsíci lednu, ale mohly být svolána i mimořádně v případě, že si toho žádalo nejméně deset členů spolku. In: *Posel z Východních Čech*, č. 5., 1. března 1873.

⁹⁹ Tamtéž.

¹⁰⁰ In: *Péče o architektonické dědictví*. CZUMALO, Vladimír. *Regulační plány*, Praha, 2008. ISBN 978-80-85970-59-3. s. 74-76.

¹⁰¹ Ceny dlaždic z mramoru byly levnější a stály 1 306 zl. a 67 kr. a terakotové se daly poříditi za 1 820 zl. a 78. kr. Celkový rozpočet na regulování této části ulice vycházel na 6 461 zl. a 9 kr. In: *Posel z Východních Čech*, 9. dubna 1881, č. 7.

Schmoranz se účastnil některých těchto projektů jako zkušený stavitel s mnohaletými zkušenostmi. Jeho příspěvky byly podnětnými k dalším debatám, jež se vedly během příprav a plánování projektů.¹⁰²

Aby výstavba ve městě probíhala organizovaně, muselo město předložit regulační plán. Tento významný úkol byl svěřen Františku Schmoranzovi. Hlavní úpravy měly být navrženy pro novoměstskou čtvrť. Na Novém městě byl v tomto období zrušen bývalý hřbitov, kolem něhož se nacházely poměrně rozsáhlé zahrady. Schmoranz v tomto případě navrhoval, aby se kolem kostela sv. Michaela ponechalo široké náměstí. Kostel měl stát uprostřed a na každé straně byla plánovaná jedna ulice.¹⁰³ Tato situace je poměrně dobře patrná ještě v dnešní době. Kostel je v současnosti obklopen průchozím městským parkem a lemován obytnými činžovními domy.

Obecní výbor Chrudimi v roce 1883 přistoupil po jednání s městským stavitelem Schmoranzem také na rozhodnutí o úpravě ulice Čelakovského.¹⁰⁴ Na tomto úseku zástavby byla vybudována nová kanalizace a proběhlo její vydláždění. Chodníky byly podle Schmoranze navrženy v mozaikovém uspořádání s čtvercovými dlaždicemi.¹⁰⁵ I na tomto drobném úkolu je patrné zaujetí, které do své práce Schmoranz vnášel.

V souvislosti s plánováním městské výstavby se Schmoranz zařadil mezi odborníky. Kvalitou i počtem provedených projektů pomohl z velké části proměnit starobylý a nevyhovující ráz města. Vznik vyprojektovaných prostranství si zaslouží obdiv a svou kvalitou se vyrovnají i větším městům. Schmoranz dokázal plánovat i velmi intimní prostory okolí kostelů stejně důkladně, jako se zabýval stavbou technických zařízení s účelovým využíváním.

VI. SCHMORANZOVY PRÁCE V CHRUDIMI

¹⁰² Podle příspěvků v dobovém tisku se účastnil jednání, která probíhala v rámci jednání zastupitelstva jako poradce.

¹⁰³ In: *Posel z Východních Čech*, č. 2., 20. ledna 1880.

¹⁰⁴ Ulice Čelakovského kolmo navazuje na hlavní ulici Širokou. Přes blok zástavby domů se jedná o rovnoběžnou ulici s Resselovým náměstím.

¹⁰⁵ In: *Posel z Východních Čech*, č. 12., 16. června 1883.

Velké úpravy si vyžádala situace v centru města Chrudimi. Nevyhovující či zchátralé budovy musely být odstraněny, aby tak mohly vznikat nové příležitosti pro rozvoj města. Úpravy se týkaly také rozvoje odpočinkových částí, kde byly budovány parky, nebo městské aleje.

S příhodným počasím se na nové příležitosti budování čekalo také v Chrudimi. Bourání zakoupených domů a odstranění hradební zdi a brány pod Resselovým náměstím, v blízkosti domu F. A. Vambery mělo uvolnit prostor nové terase a vyhlídce. Prodloužení schodů z Kateřinské čtvrti až na Resselovo náměstí bylo svěřeno opět Františku Schmoranzovi. Při těchto úpravách měla být tato část podle jeho návrhů také nově opatřena kanalizací. V obtížně schůdné Klášterské ulici, která vede z Kateřinské čtvrti, měly být zbudovány schody, jež by odstranily velmi příkré stoupání. Toto místo se tak mělo stát místem příjemné procházky s vyhlídkou do blízké krajiny.¹⁰⁶

Plány, které projektoval František Schmoranz pro Novoměstskou kašnu, pochází z roku 1873.¹⁰⁷ Předložení plánů obecnímu výboru proběhlo taktéž v roce 1873. Na tomto plánu měla kašna podobu podkovy a byly zde umístěny podstavce pro tři sochy. Tyto sochy, které zde měly být použity, pocházely od hlavního kostela. Schmoranzův projekt byl schválen s menší výhradou. Tvar kašny měl být změněn na mnohohran. Obecní výbor schválil také finanční rozpočet s podmínkou využití stavebního materiálu, který pocházel od kostela Nanebevzetí Panny Marie. Stavba kašny proběhla v roce 1873 a v konečné podobě ji zdobilo sedm soch.¹⁰⁸ Kašna byla po svém dokončení několikrát restaurována. Hlavní zásahy proběhly v letech 1941, 1988 a 2006.¹⁰⁹

V Chrudimi probíhaly potřebné opravy také na běžných měšťanských domech, které byly poničeny, z části již chátraly, nebo byly poškozeny ničivými požáry. Noviny *Posel z Východních Čech* komentují novou podobu opravených budov většinou pozitivně. Poukazují na jejich přínos nejenom pro okrášlení místa, ve kterém se nacházejí, ale také na povznesení krásy celého města. V roce 1879 došlo k řadě přestaveb, které se však týkaly vlastních domů.

¹⁰⁶ In: *Posel z Východních Čech*, č. 3., 5. února 1879.

¹⁰⁷ SOkA Chrudim, Pozůstalost Františka Schmoranze, k. 46, inv. č. 14.

¹⁰⁸ MÜLLER, Karel- PAVLÍK, Tomáš. *Chrudimská Novoměstská kašna*. svazek 34. Chrudim, 2008. ISBN 80-86585-19-1. s. 3-4.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 4.

Jejich majitelé většinou zvyšovali stávající dům o další patro, nebo upravovali venkovní fasády.¹¹⁰

Nový hostinec na Resselově náměstí měl být postaven na místě již nevyhovujícího hostince obecního rady Tepery. Další plánovanou stavbou měla být budova lázní ve švýcarském slohu s okrasným rybníkem pro umělý chov ryb. Plány projektovali bratři Staňkové, kteří se měli podílet také na samotné stavbě. Během roku 1879 došlo konečně k realizaci plánů, jež připravil František Schmoranz, který navrhl pro továrníka Františka Wiesnera novou vilu na dnešním Masarykově náměstí. Vila byla navržena v norimberském stylu a zahrada, která překážela cestě, měla být odstraněna, aby tato cesta mohla být rozšířena a rozevřel se tak lepší pohled na nově opravený dům.¹¹¹ Je to výrazná stavba, která původně sloužila jako hospodářský objekt. Vila zaujme nepřehlédnutelnou nárožní věží, která je ukončena věžičkou s ochozem. Nad vchodem dominuje průčelí nad úroveň střechy vysunutá střešní vestavba. Ukončena je mohutným dekoracemi zdobeným štítem, který je doplněn naznačenými volutami po stranách. Do výšky se vypíná výrazný fronton. Fasáda je nad okny zdobena plastickými šambránami a nároží stavby je osazeno bosáží.

Pochvalně se občané Chrudimi vyjadřovali také k opravě ulice Klášterské, jež patřila k jedné z nejrušnějších ve městě. Největší zásluhu na tom měla občanská záložna, která na své náklady nechala odstranit staré a zchátralé domy až po novoměstskou bránu. Nově zbudované schody podle plánů architekta Schmoranze byly opatřeny železným zábradlím. V této části byla zbudována hráz z tvrdého pískovce.¹¹²

Širokou škálu staveb, jimiž se František Schmoranz zabýval, rozšiřují měšťanské domy v Chrudimi. Tyto domy byly situovány do blízkosti Janské čtvrti a další nově dobudované domy se měly stát okrasnou ulicí vedoucí do města. Domy byly postaveny v moderním stylu a jejich vlastníkem byl Jan Jirauth.¹¹³ Stavební práce na těchto stavbách se protáhly do několika následujících let. Byly to nákladné projekty, které měnily tvář města.¹¹⁴

Chrudim se začala v této době rozrůstat také směrem za město. Na okrajích vznikaly nové moderní vily patřící především významným osobnostem. Na mírném svahu nedaleko železničního náspu směrem k městské části Presy se nacházela vila inženýra Fáborského. V těsné blízkosti se nacházely stavební místa Matouše Havelky a stavitele Jana Tomáška.

¹¹⁰ In: *Posel z Východních Čech*, č. 5., 5. března 1879.

¹¹¹ Tamtéž.

¹¹² Tamtéž.

¹¹³ Tamtéž.

¹¹⁴ Zmínky o jednotlivých projektech jsou proto v dobovém tisku ještě několikrát zmíněny podle toho, jak stavba postupovala.

Skřivánčí vrch při cestě na nádraží byl určen pro tyto honosné stavby proto, aby se zde vytvořila skupina letohrádků, jež by Chrudim okrašlovala.¹¹⁵

Články objevující se v *Poslu z Východních Čech* přinášely neustále zprávy o nových stavbách. Pochvalně se vyslovují, že Chrudim přestává být maloměstem a zahaluje se do slohově velmi střízlivého, avšak úhledného města. Novou tvář dostaly ulice Martiniho, Divadelní a Karlova. Na protější straně od divadla byl zřízen nový hostinec pod vedením hostinského Štěrbý, který poskytoval pro divadelní návštěvníky ideální prostředí pro přátelské posezení.¹¹⁶

Nově rozšířený a velmi honosně dokončený byl v roce 1881 také hostinec „Bída“, který byl zasažen požárem v roce 1850.¹¹⁷

V místě Michalského náměstí byly upravovány také prostory ulic a zahrádek před domy. U silnice směřující na Vysoké Mýto bylo stanoveno místo určené pro nový městský hřbitov. Byly zde již upraveny cesty, a bylo rozhodnuto, že doprostřed bude umístěn 18´ vysoký kříž se železnými vrátky.¹¹⁸

Některé plánované úpravy však předběhly nepředvídatelné události. Nutný zásah si vyžádaly městské hradby, které se vlivem podmáčené půdy dne 10. května 1880 nečekaně sesunuly. Sutiny půdy dokonce zahradily i mlýnský náhon, který byl z těchto důvodů celé tři dny mimo provoz. Městská rada poručila kamení a zeminu z řečiště odstranit a nešťastnou událost vyšetřit. Ohroženy byly i budovy městského soudu a zeměpanského stavebního úřadu, které se nacházely v blízkosti nehody. Na řešení této situace vzniklo několik návrhů, k nimž se vyjádřil v roce 1877 také Schmoranz „...že se zeď ta každou chvíli sesouti může.“¹¹⁹ Protože tato zeď byla i při dalším ohledávání shledána za nestabilní, bylo navrženo její celkové ztržení.¹²⁰

Na rohu Břetislavovy ulice byl po odstranění dalších zbytků hradebních zdí vystaven nový jednopatrový dům Františka Böhma. Plány zhotovil Schmoranz a provedení zajistil architekt Jeřábek. Tento dům s „*vkusným pavlanem, ozdobeným kružbami, prací to nad míru*

¹¹⁵ In: *Posel z Východních Čech*, č. 15., 7. srpna 1880.

¹¹⁶ In: *Posel z Východních Čech*, č. 7., 9. dubna 1881.

¹¹⁷ Budova bývalého hostince se nachází na rohu Široké ulice a Masarykova náměstí. In: *Posel z Východních Čech*, č. 7., 9. dubna 1881.

¹¹⁸ In: *Posel z Východních Čech*, č. 7., 9. dubna 1881.

¹¹⁹ In: *Posel z Východních Čech*, č. 10., 23. května 1880.

¹²⁰ Tamtéž.

krásnou proslulého sochaře p. Myslivce z Hořic ku kterým do upravených kobek přijdou ještě sochy Břetislava a Karla IV.“¹²¹ vhodně zapadl do kompozice okolních domů.

Ve svatojanské čtvrti byla již v roce 1881 rozšířena hospodářská škola. Ve Svatokateřinské čtvrti naproti dvoru p. Chytilové poutal pozornost nově postavený dům hostinského Ferdinanda Haisla, jež projektoval František Schmoranz.¹²²

Pro reprezentaci města sloužily hlavně domy na náměstí. Příklad opět uvádí noviny *Posel z Východních Čech*. Dvoupatrový dům notáře a radního Pacáka byl postaven ve stylu vlášské renesance s dvojitými okny. Střízlivá fasáda mu dodávala eleganci. V zakulaceném rohu, směrem do ulice Břetislavovy, byl vytesán monogram majitele. Na plánech domu se podílel vídeňský architekt Machytka a také Schmoranz, jež řídil i samotnou stavbu.¹²³

Nevzhledné domy byly odstraňovány, aby bylo možné uvolněné místo použít pro nové stavební parcely. František Schmoranz se měl podílet na stavbě domů pro pana Kubelku a pana Hromádku. První z domů měl být dvoupatrový a druhý se měl rozkládat vedle staré radnice jako jednopatrová stavba.¹²⁴ Noviny neustále při podávání přehledu o nových projektech zdůrazňovaly, že nové domy město nejen okrášlí, ale že také zpříjemní bydlení pro občany.

Velkým projektem na náměstí se měla stát budova na místě bývalé občanské záložny. Budova měla být spojena s obecní radnicí. Schmoranz navrhl budovu tak, aby splňovala požadavky na umístění kanceláří a kabinetů. Počítalo se i s velkou zasedací síní určenou pro zasedání valné hromady. Samotná stavba budovy byla svěřena architektu Čeňku Staňkovi, který mohl počítat s rozpočtem 21 750 zl.¹²⁵

V Chrudimi se v této době měla dostavit cihlářská vypalovací pec. Tím se cena cihel měla snížit asi o 1/3, což by mohlo stavební ruch ještě více podpořit.¹²⁶

K zajištění pohodlného bydlení pro občany Chrudimi mělo přispět i moderní osvětlení města. *Posel z Východních Čech* oznamuje, že na tento projekt bylo vyhrazeno 4 000 zl. Komise s finančním oborem měla teprve rozhodnout, jaký druh osvětlení bude použit.¹²⁷

¹²¹ In: *Posel z Východních Čech*, č. 7., 9. dubna 1881.

¹²² Tamtéž.

¹²³ In: *Posel z Východních Čech*, č. 15., 13. srpna 1881.

¹²⁴ In: *Posel z Východních Čech*, č. 9., 5. května 1883.

¹²⁵ Tamtéž.

¹²⁶ In: *Posel z Východních Čech*, č. 15., 13. srpna 1881.

¹²⁷ In: *Posel z Východních Čech*, č. 4., 16. února 1884.

František Schmoranz se na přestavbě podoby města Chrudimi podílel již od roku 1845. Z této doby pochází jeho návrhy mostů, které musely být přestaveny. Většina mostů byla sice kamenná, avšak rozměry i výška přestávaly stačit kapacitě dopravy. Nové mosty se stavěly na původních místech. Finance na stavbu poskytovaly výnosy vybírané za přírážku za daň potravní, z nápojů a z masa. Aby provoz do města nemusel být přerušen, byly zbudovány prozatímní mosty. Pro dřevěný most musel být připraven příjezd probouráním koníren v hotelu Bída s výjezdem do domu čp. 25-IV.¹²⁸ Do posledního kamene při dokončování mostu byla vložena pamětní listina, která byla také vydána tiskem. Její text obsahoval jména stavitelů, kteří se podíleli na stavbě mostu. „*Mosty postaveny v roce 1845 za úřadování c. k. skutečného guberniálního rady a krajského hejtmána Václava Webra a purkmistra Václava Skopce. Podnikatel stavby co pachtýř byl kamenický mistr Fr. Zábranský ze Škrovádu, bezprostřední stavbyvedoucí, městský stavitel František Schmoranz.*“¹²⁹

Jelikož František Scmoranz se na stavební činnosti podílel velmi aktivně, patrně věnoval pozornost i ostatním projektům, jež v této době vznikaly. Přehled o probíhajících stavbách rozšiřoval jeho obzory a dodával mu povědomí o požadavcích a potřebách měšťanů. Z těchto zkušeností mohl čerpat další inspirace pro své projekty.

¹²⁸ In *Český Východ*, č. 15., 12. dubna 1902.

¹²⁹ Tamtéž.

1. Církevní stavby v Chrudimi

1. 2. Děkanský chrám Nanebevzetí Panny Marie

Práce na tomto projektu byla nejen velmi náročná, ale zároveň podrobně sledovaná veřejností. K této stavbě lze v dobovém tisku dohledat nejvíce informací týkajících se průběhu stavebních prací. Podrobnosti a detaily jednotlivých etap stavby umocňují důležitost a nákladnost projektu.

Rozbor pozůstalosti inv. č. 8., 1856-1892

Taktéž podklady vztahující se k chrámu Nanebevzetí Panny Marie jsou nejobsáhlejším souborem plánů z pozůstalosti Františka Schmoranze. Obsahují 160 listů. Jsou zde uloženy složité kolorované nákresy, na kterých Schmoranz zaznamenal i drobné detaily (jako jsou nákresy perspektivy, řezy, kolorované detaily kamenných částí). Plány jsou občas doplněny rozpisy délek a vzdáleností, ke kterým jsou připojeny jednodušší výpočty.¹³⁰

Na jednom z plánů je zachycena i původní podoba chrámu. Jsou zde zaznamenány dvě věže v průčelí ještě před svým zvýšením a úpravou.

V děkanském chrámu byla prováděna polychromace.¹³¹ Plán na rozmístění lešení je opatřen poznámkami, které označují prvky, jež mají být k polychromaci připraveny.

Podrobně je zpracován návrh na novou sanktusovou vížku, která je na nákresu srovnávána s původní. Půdorysně je vížka zpracována na stejných rozměrech. Schmoranz však nový návrh pojal v novogotickém stylu. Vížka byla zvýšena a doplněna o nová okna a oplechování konstrukce střechy.

Schmoranz zpracoval projekt k děkanskému chrámu velmi podrobně. Nákres „*Chrudimer Decanalkirche Maria Himmelfahrt*“ je nazván „*Details zur Restauration*“. Kolorované nákresy oken, příčný řez vížkou, ukončení podpěr jsou bohatým souborem detailů. Pochází z roku 1856.

Zajímavým plánem je nákres zobrazující čelní pohled na chrám s označením let, během kterých měla být část opravena. Je zde uvedeno „*1873 započala stavba*“ postupně jsou léta uváděna a připsána k výšce stavby tak, jak měla práce na chrámu podle Schmoranze

¹³⁰ Jednodušší výpočty se týkají především rozměrů jednotlivých částí stavby. Nejčastěji se objevují rozměry a šířky zdí, schodiště, velikosti oken a podobně.

¹³¹ Barevné provedená výzdoba plastik.

postupovat. Ve výšce věže je připsáno „*dne 30. července 1878 vytaženo první dřevo na vazby věže*“.

Schmoranz se nevěnoval pouze stavebním úpravám kostela, ale podílel se také na vnitřní výzdobě. V jeho pozůstalosti je nákres Božího hrobu, oltář sv. Jana Nepomuckého a oltář s ostatky sv. Viktora Mučedníka, určené pro děkanský chrám. Všechny tyto oltáře spojují opakující se prvky, jež měly sjednotit vizuální podobu vnitřní výzdoby. Mají podobné zakončení lomeným gotickým obloukem s kříži a špičatými věžičkami. Motivy znázorňovaly postavy světců a výjevy z Bible.

Chrám se nachází v horní části Resselova náměstí v Chrudimi. Zároveň je hlavní dominantou celého města, která ovšem před přestavbou měla výrazně odlišnou podobu.¹³² Na nové podobě chrámu se podíleli i Schmoranzovi synové, kteří svými pracemi přispěli k vnitřní výzdobě. V presbytáři je výmalba, která pochází z roku 1892. Na těchto pracích se podílel syn Gustav Schmoranz.¹³³ V místě severní věže, nad vchodem do kaple je umístěn portrét Ježíše Krista, jež navrhoval Josef Schmoranz.¹³⁴

Tento kostel se od roku 1894 stal arciděkanským. Jeho zasvěcení je spojeno s oslavou nanebevzetí Panny Marie.¹³⁵ V průběhu 17. století byl poutním dnem 6. srpen, tedy svátek Proměnění Páně. Tato slavnost se vztahovala k uctění památky sv. Salvátora, jehož jménem byl kostel někdy označován.¹³⁶

Děkanský chrám je trojlodní stavbou se dvěma výraznými věžemi v průčelí. Obě boční lodě jsou menší, než hlavní prostřední loď.¹³⁷

¹³² Viz obrazová příloha.

¹³³ KOBETIČ, Pavel a kol., *Chrudim, vlastivědná encyklopedie*. Praha, 2005. ISBN 80-903481-4-9. s. 66.

¹³⁴ Tamtéž, s. 67

¹³⁵ Slavnost Nanebevzetí Panny Marie se slaví 15. srpna. Tento den začínala i chrudimská pout'.

¹³⁶ KOBETIČ, Pavel a kol., *Chrudim, vlastivědná encyklopedie*. Praha, 2005. ISBN 80-903481-4-9. s. 65.

¹³⁷ Celková vnitřní délka chrámu je 38,50 m a délka lodí je 20,50 m. Rozměry presbytáře jsou 13,20 m a šířka 5,40 m.

Původní stavba

Původní kostel se zde nacházel patrně již ve 13. století. Místo bylo vybráno tak, aby odolalo ničivým nájezdům případných útočníků. Proto bylo určeno vyvýšené místo, jež je z jedné strany chráněno řekou Chrudímkou. Na východní straně se muselo vhodné zabezpečení teprve vybudovat. Došlo k vyhloubení tří příkopů, které se táhly směrem od jihu k severu. Tím se vytvořily valy, které umožnily ochránit město. Nejhlubší a nejširší prostřední příkop sloužil jako průjezd přes hradby. Při budování obecné školy a stavbě budovy c. k. okresního soudu byly při kopání základů objeveny pozůstatky těchto vypálených dřevěných opevnění. Za vlády Přemysla Otakara byly na tomto místě postaveny kamenné hradby, které jsou ještě patrné na dnešním opevnění. Pro stavbu děkanského chrámu byly použity části těchto kamenných hradeb. Původní presbytář sloužil jako dvorní kaple. Potíže se stavebním místem byly vyřešeny tak, že se příkop pod podlahou presbyteria překlenul. Tak vzniklo sklepení, které se nachází pod presbyteriem, pod radními stolicemi a pod sakristií, ze které tam vedou schody. Kostel byl podle křesťanských zásad orientován oltářem k východu. Hradby musely být z části probourány. Tento chrám byl ustanoven jako farní kostel po vypálení dominikánského kláštera husity v roce 1421. Z této přestavby pochází také triumfální oblouk, jehož základy byly nalezeny při restauraci kostela.

Patra mezi jednotlivými pilíři jsou z venkovní strany obložena tesanými kameny. To naznačuje, že stavba měla být původně pouze jednolodní. Tento záměr splněn nebyl, a stavba se začala plánovat jako třílodní. Postranní lodě měly být nižší, což je patrné na patkách záklenků na ozdobných nosičích.¹³⁸

Další etapy stavby chrámu jsou patrné především na pilířích. Dva svírací pilíře jsou vytrčeny do vnitřku postranních lodí. Přístavba sakristie, oratoria a prvního patra na jižní straně u presbyteria, kůrů na jižní lodi a předsínek postranních lodí spadá patrně do období 16. a 17. století. V této době došlo také ke zvýšení dvou hlavních věží novými patry určenými pro zvony.

¹³⁸ In: *Posel z východních Čech*, č. 7., 7. dubna 1877.

Statické narušení

Stavební úpravy okolí měly velmi zásadní vliv na stabilitu kostela. Celá stavba stála pouze na mělkých základech a odebírání terénu způsobilo rozsýpaní základů. Podélně kolem kostela byly v samé blízkosti zdí situovány hroby, jejichž hloubení způsobilo zatékání dešťové vody do základů. Také otevření silnice v blízkosti kostela mělo značně neblahý vliv na celou stavbu. Vzhledem k této situaci byl v roce 1856 vytvořen spolek „*Komité ku stavbě kostela*“. Spolek byl vytvořen během působení tehdejšího c. k. krajského pana hraběte z Pöttingu, krajských komisařů pp. Morice Lüssnera a Machka a také s přispěním tehdejšího okresního hejtmana p. Františka Kofránka. Tento spolek s povolením c. k. zemského místodržitelství začal rozvíjet svoji činnost. Nejdůležitějším úkolem tohoto spolku bylo zjištění celkové situace stavby. Byly ohledány všechny problémy a závady, které by sloužily jako podklad pro další opatření. Tyto zjištěné problémy měly být zahrnuty do vypracování návrhu o restauraci kostela. Architektonicko-technická činnost byla svěřena městskému staviteli Františku Schmoranzovi, jehož úkol spočíval ve změřeni celé budovy a do nejmenších detailů měl vyšetřit především základy. Všechny své nálezy a připomínky byly sestaveny a předloženy v návrhu.

Kritika stavu kostela se objevovala také v tisku. Ve vydání novin *Český východ* ze dne 29. prosince 1888 bylo vydáno upozornění, na závadné části, které se mohly stát i příčinou úrazu.¹³⁹

Zjištěné závady podle Fr. Schmoranze

Největší závady byly objeveny v základech. Pod mnohohranem presbyteria, od spodku stávajících základů dolů, ještě 10 a půl stopy ležela vrstva umělého násypu popela, uhlí a nejrůznější směšeniny nekvalitní zeminy. Teprve pod vrstvou těchto nánosů se nacházela kvalitní pevná půda. Takový nános ležel také pod presbyteriem, ve kterém se našlo i množství střepů, které dokládaly starobylé pohřebiště.

¹³⁹ Cit.: In: *Český východ*, 29. prosince 1888: „*Také „ozdoba“ chrámu. Upozorňujeme příslušné orgány, na korouhvičky ve zdejší chrámu Páně, jmenovitě ty u vchodu vztýčené, které jsou v takovém defektním stavu, vždyt' z nich přímo cáry visí, že by nesloužily ke cti ani tomu nejchudšímu horskému kostelíčku. Nejsou-li prostředky, by se pořídily brzy jiné, nechť se aspoň tyto do opatření jiných z kostela odstraní.*“

Další zjištěné závady se objevily ve zdivu. V klenbě oken kněžiště byly výrazné praskliny.¹⁴⁰ Klenba nad hlavním oltářem byla ohrožena sesunutím, neboť silné kleštiny byly přetrhány. Tím se značně začaly rozestupovat zdi. Hlavní zeď severní lodě byla pod římsou výrazně převěšená. V kamenných kružbách musela být vložena dřevěná kola, která měla z části zajistit stabilitu. Při odkopání základů bylo zjištěno, že spodní část základů je slabší, než její horní část.

Celá pravá věž byla porušena požárem a zevnitř byla celá vyhořelá. Podle pamětních spisů velké zátěži neodolala ani jižní věž. Ta byla v 17. století rozbořena vichřicí a svým pádem na klenbu způsobila zhroucení kříže pod presbyteriem. Během obnovy byla tato klenba zpevněna pouze křížovou klenbou bez žeber. Stabilita ovšem byla narušena, a tak se věž nakláněla do ulice. Situace byla vyřešena provizorním podepřením pilířem, který sahal do výše římsy.

Vypracovaný Schmoranzův návrh byl sepsán v restaurační návrh a byl předložen Komisi pro stavbu kostela. Spis obsahoval 17 listů a Komise s ním zcela souhlasila. Dokument měl být také předložen c. k. Ústřední komisi pro zachování starých památek ve Vídni. Důraz by kladen nejen na odstranění všech škod a závad, ale také na zachování starožitností a umělecké hodnoty této památky. Po tomto procesu byl úspěšně celý návrh Komisí pro stavbu kostela schválen. Vysoké c. k. místodržitelství vyslovilo nad zpracováním návrhu pochvalu a tím bylo vydání k povolení provádění restauračních prací dovršeno. Toto příznivé hodnocení upevnilo celou Komisi pro stavbu kostela, že může být celá náročná restaurace kostela zahájena.

¹⁴⁰ Schmoranz uvádí, že praskliny v pravém okně kněžiště dosahovaly 7 palců, v levém okně pak 5 palců. Podle převodních jednotek je to přibližně 18 cm a 13 cm.

Restaurátorské práce

Náročná oprava musela být rozdělena do menších stavebních úprav, aby nebylo narušeno konání bohoslužeb v chrámu, ale také proto, že bylo započato nejdříve s těmi nedůležitějšími opravami. Podstatným důvodem byla také nutnost opatřit na celou rekonstrukci potřebné finanční prostředky. Celá oprava tak byla naplánovaná celkem do 17 dílčích oprav.

Restaurace započala v roce 1857. Nově byly zbudovány schody a také vchod do jižní věže. Postupně se každý rok mělo přistoupit podle navržených dílčích plánů k dalším opravám tak, aby se postupovalo zevnitř i z venku kostela. Hlavní průčelí mělo být dokončeno až nakonec jako nejnákladnější část celé restaurace.

Nejdříve práce probíhaly práce na základech kostela. Proti sesunutí nestabilní zeminy bylo všechno velmi pečlivě zajištěno podepřením zdí.

Při první fázi restaurace musely být podchyceny nejzávažnější problémy, které mohly ohrozit pohyb na staveništi. Narušené části byly podepřeny a upevněny, aby se mohlo přistoupit k opravám. Uvnitř kostela byla stávající dlažba odebrána a při výkopových pracích se v hloubce objevila původní cihlová dlažba. František Schmoranz se domníval, že při výkopech budou odhaleny také pozůstatky dřívějšího hřbitova, který se původně nacházel v těchto místech. Při postupném odkrývání bylo odhaleno několik vrstev kosterních pozůstatků.¹⁴¹ Průzkum zeminy také odhalil důvody, proč docházelo k sesedání věží. Spodní vrstva byla velmi měkká a suchá, že ji bylo možné rozdrolit v ruku.¹⁴²

Pro pevné základy bylo nutné vybudovat stabilní podloží, které by bylo dostatečně tvrdé. Základy musely být vykopány do hloubky pod původní dlažbu. Vzhledem k tomu, že se zde dříve nacházel hřbitov a půda byla příliš kyprá, musel být nový základ postaven co nejpevněji a masivní parapet umístěn dostatečně hluboko. Proto byla na původní hřbitov navedena ještě další zemina. Parapet byl obezděn kvádrou zdi, avšak nebyly zde vybudovány otvory pro odtok dešťové a sněhové vody. Toto pochybení se objevilo při kopání základů v roce 1873. Protože plocha mezi parapetem a čelem kostela byla vydlážděna pouze bez malty přímo na holý násyp, prosákla všechna voda na povrch tak, že i při suchém počasí se zde muselo pracovat v blátě. S přihlédnutím k šířce původních zdí musely být tyto staré

¹⁴¹ První kostry se našly v hloubce 1,50 až 1,58 metrů. Další nález byl objeven v hloubce 2,25 metrů.

¹⁴² In: *Posel z Východních Čech*, č. 14., 19. července 1873.

základy ještě podkopány a k základům se přidalo do šířky 1,43 m.¹⁴³ Podezdívka musela být také zpevněna a do základů pro ni byly použity čtvercové balvany z nejtvrďšího škovádského pískovce. Na tomto pevném základu mohly být teprve vyžděny nové základy. Další zesílení bylo postupně prováděno na způsob sestupujících schodů, které byly pevně svázány s původními zdmi.¹⁴⁴

V předním čele u pravého rohu věže se objevila puklina, která sahala až pod římsu nad hodinami. Tato puklina se objevila patrně při stavbě nového patra pro zvony. Celá puklina musela být zadělána zvenčí na tloušťku celé cihly.¹⁴⁵

¹⁴³ Celková šířka zdí pak na příčném řezu dosahovala 2,48 m.

¹⁴⁴ In: *Posel z Východních Čech*, č. 14., 19. července 1873.

¹⁴⁵ In: *Posel z Východních Čech*, č. 8., 21. dubna 1877.

Stavba věží

Celá stavba probíhala klidně a nedošlo během ní k žádné nehodě. Dne 5. května 1877 podávají noviny informaci, že stavba je již dokončena pod okna u věží zvonů a hotov je také štít nad střední lodí. V tomto roce byly provedeny další restaurátorské zásahy. Obě věže se dokončily až do výše střechy. Dostaven byl také přední zdobný štít, v jehož středu měla být umístěna socha Krista. Jako ukončení stavby měl být na vrchol štítu zasazen kamenný kříž.

V pozůstalosti Františka Schmoranze jsou dochovány nákrasy kamenných gotických kružeb, které měly být určeny pro tento chrám. Byly umístěny do 12 oken u zvonů. Každá z těchto kružeb je jiná a v roce 1877 již byly zhotoveny a dodány na stavbu.¹⁴⁶

Hlavy pěti pilířů ukončovaly křížové růžice a hodinové ciferníky byly opatřeny měděnými čísly zlacenými v ohni. František Schmoranz se v článku novin *Posel z Východních Čech* domníval, že pokud bude počasí příznivé, mohlo by dojít k dokončení zevní části stavby. Po tomto bylo v plánu pouze překlenutí nad i pod hudebním kůrem. Také se měly opravit poškozené klenby a zdi, které jsou v blízkosti věží.¹⁴⁷

Uhlazovací práce na průčelí pokročily do té míry, že podle zprávy v novinách ze dne 3. srpna 1878 bylo lešení u levé věže odklizeno, protože práce na věži byla hotová téměř až k zemi. Tím se veřejnosti odhalila podoba přestavby, která jí byla doposud skryta za konstrukcí lešení.

Nová vazba, jež měla být vytažena na věž, vyžadovala poměrně náročnou manipulaci. Řemeslníci si pomáhali dřevěnými nůžkami, které byly vztyčeny na věži. Veřejnost mohla sledovat osazení trámů pro spodní vazby a také celý postup přípravy krovů. Kříž podle návrhu Schmoranze, umístěn nad touto vazbou, je dílem zámečníka Wenera.

Podle rozpočtu, který připravil František Schmoranz, byl finanční náklad na stavbu obou věží s průčelím a vnitřní úpravou (což bylo pořízení varhan a hodin) 20 000 až 25 000 zl. Tyto finanční náklady měly být uhrazeny půjčkou.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Jednotlivé kružby jsou zajímavou tvarovou studií novogotických prvků.

¹⁴⁷ In: *Posel z Východních Čech*, č. 9., 5. května 1877.

¹⁴⁸ In: *Posel z Východních Čech*, č. 15., 3. srpna 1878.

Zásluhou příznivého počasí pokračovaly práce na stavbě věží a pravá věž byla ozdobena prapory.¹⁴⁹ Uhlazovací práce byly také dokončeny a mohlo se přistoupit ke snímání lešení. Na zimu měly být střechy věží opatřeny pouze provizorní krytinou.¹⁵⁰

Při stavbě věží se objevila 12 ti denní přestávka, protože se zpozdila dodávka měděné báně s křížem. Jako střešní krytinu navrhl František Schmoranz červenou a modrou anglickou břidlici. Věže měly měřit od zděné části až do výše křížů 14 sáhů¹⁵¹ a měly se tak stát nejvyššími v Čechách.¹⁵²

Stavební práce v průběhu léta dokončily na pravé věži střešový jehlan, který byl pobit prkenným pažením. Byly zde vystaveny gotické vížky z pískovcových dílců. Pokračovat se mělo pobíjením střechy břidlicí. Nad jehlancem věže byla na hlavní štenýř nasazena „bota“ z kované mědi a na tento štenýř se zavlekla pozlacená báh.¹⁵³

Vnitřní úprava kostela probíhala strhnutím staré klenby nad hudebním chorem. Podle plánu měla být tato stará klenba nahrazena žebrovým klenutím.¹⁵⁴

Stavbu věží provázelo příznivé počasí, proto mohla zdárně pokračovat bez větších potíží a blížila se tak ke svému dokončení. Hlavní střešový jehlanec pravé věže byl pokryt břidlicí. Pouze k dopravování stavebních hmot zde byl ponechán otvor pro lešení. Zlatník Morávek pracoval na pozlacení velké báně a kříže. Na tuto báh bylo šestkrát po sobě nanášeno zlato rozpuštěné ve rtuti. Dvacetkrát byla poté přepálena v ohni. Další zlatník Chlebeček se měl podílet na pozlacení malých bání pro čtyři rohové vížky. Stavba levé věže postupovala a byla zde dokončena vazba. Poté se pokračovalo ve stavbě krovů. Po ukončení těchto činností měla být tato věž opatřena pozlacenou bání.¹⁵⁵

Po úspěšném dokončení obou věží byla uspořádána slavnost, které se účastnilo velké množství občanů města a návštěvníci z přífařených obcí. Na náměstí shromáždilo zastupitelstvo a přední hodnostáři významných úřadů a také zástupci živnostenských společenstev a spolků.¹⁵⁶

¹⁴⁹ Věž byla ozdobena prapory na znamení, že jsou zde již práce hotovy.

¹⁵⁰ In: *Posel z Východních Čech*, č. 23., 1. prosince 1877.

¹⁵¹ 14 sáhů odpovídá přibližně 25 metrům výšky.

¹⁵² In: *Posel z Východních Čech*, č. 16., 17. srpna 1878. Noviny tuto informaci podávají jako zajímavost, ovšem není jisté, jestli věže se staly opravdu nejvyššími v Čechách.

¹⁵³ In: *Posel z Východních Čech*, č. 18., 21. září 1878.

¹⁵⁴ Tamtéž.

¹⁵⁵ In: *Posel z Východních Čech* č. 20., 10. října 1878.

¹⁵⁶ In: *Posel z Východních Čech*, č. 21., 3. listopadu 1878. Děkan Umlauf vykonal obřad svěcení pozlaceného kříže a báně, která měla být umístěna na levou věž. Purkmistr Machek byl pověřen přečtením pamětního spisu, který byl sepsán na pergamenovém papíře a uložen v olovem zalité vzduchotěsné krabici. Na měděném štítku na této krabici byla napsána část textu. Po slavnostním přečtení byl spis uložen do báně jako památka pro další

Dne 20. listopadu 1878 bylo dokončeno nové žebrové klenutí nad chórem. Další etapou bylo postavení pískovcového *obnoží* po obou stranách portálu. Současně se provedlo položení základů pro stavbu nových schodů, které měly být v souladu s portálem.¹⁵⁷

Nové schody před portálem měly být zhotoveny ze žuly. Po obou stranách těchto schodů měly být umístěny dva *kandelábry*, které měly sloužit pro noční osvětlení portálu i samotných schodů.¹⁵⁸

Přestavba hudebního chóru začala 17. dubna 1879. Uprostřed chóru byl umístěn výklenek pro ředitele hudby. Plánované vybudování velkého okna v průčelí chrámu, mělo dodávat na chór dostatek světla. Barevné části tohoto okna byly objednány z Porýnska. V horní části okna byli barevně vyobrazeni čeští patroni a v dolní části se nachází poprsí čtyř významných mistrů kostelní hudby. Měl to být Tomášek, Palestriny, Bach a Beethoven.¹⁵⁹

V průběhu oslav Velikonoc v roce 1880 se chýlila dostavba děkanského chrámu k závěru. Již během pašijového týdne se mohlo hrát na nové kostelní varhany, které pomohl postavit varhaník Máchal.¹⁶⁰ Po Velikonocích měly být umístěny na věže nové hodiny. V tuto dobu se mělo také začínat s vydlážděním prostoru před kostelem. Stavebníci se v tomto období zabývali stavbou poněkud poškozené vížky nad presbyteriem.¹⁶¹

Po stranách schodů byly umístěny na neleštěných kusech žulových spodků¹⁶² ještě vyleštěné žulové podstavce, které pocházely z Prasetína u Skutče, které vyrobil kameník Báťa. Na nich posazené štíhlé litinové sloupy byly určeny pro lucerny. V prostoru před kostelem se započalo s pokládáním bílých pískovcových dlaždic. V prostoru portálu byly umístěny gotické ozdoby sloupů, které ve svých nákresech předložil Schmoranz. Nad chrámem byla snesena původní dřevěná sanktusová vížka a byla zde místo ní umístěna nová, v gotickém slohu, která odpovídala charakteristice dvou hlavních věží. Ve vnitřním prostoru chrámu musely být práce pro nedostatek financí prozatím odloženy. Nový oltář měl být pořízen teprve s pomocí dobrodinců a finančním přispěním dárců.¹⁶³

generace. V poledních hodinách byla slavnostně vynesena báň i kříž a usazena tesaři Emanuelem Brychnáčen, Janem Kabšem a Václavem Hrušou.

¹⁵⁷ In: *Posel z Východních Čech*, č. 22., 20. listopadu 1878.

¹⁵⁸ In: *Posel z Východních Čech*, č. 5., 5. března 1879.

¹⁵⁹ In: *Posel z Východních Čech*, č. 8., 17. dubna 1879.

¹⁶⁰ Podle reakcí z novin měly tyto varhany libozvučný a velebný zvuk.

¹⁶¹ In: *Posel z Východních Čech*, č. 6., 27. března 1880.

¹⁶² Tyto žulové spodky měly současně sloužit jako patníky.

¹⁶³ In: *Posel z Východních Čech*, č. 12., 26. června 1880.

Děkanský chrám se měl podle Schmoranzových osobních plánů stát hlavní okrasou nejenom města, ale i celé krajiny. Nový vchod ve spojení s plochou náměstí měl využít stoupajícího terénu a na jeho nejvyšším bodě velkolepě působit na divákův dojem. Také ulice a prostory po obvodu chrámu byly rozšířeny, aby tak lépe vynikla jeho majestátnost.

František Schmoranz byl horlivý křesťan, a jak dokládají jeho úvahy, měl se tento děkanský chrám stát důstojným útočištěm pro lidi hledající pomoc a útěchu.¹⁶⁴ Tento účel splňuje chrám ve všech ohledech. Přetvoření vzhledu náměstí i dominanty města dosáhl Schmoranz náročnou prací, které věnoval velkou pečlivost.

Po ukončení přestavby chrámu Nanebevzetí Panny Marie se Schmoranzovi dostalo významného uznání. Byl mu zaslán děkovný dopis¹⁶⁵, ve kterém bylo navrženo zhotovit pro něj pamětní desku.¹⁶⁶

Na počest stavebních a restaurátorských prací Františka Schmoranze proběhla dne 16. července 1880 slavnost spojená s odhalením pamětní desky na jeho počest.¹⁶⁷ Pamětní deska byla umístěna v děkanském chrámu.¹⁶⁸

¹⁶⁴ In: *Posel z Východních Čech*, č. 9., 5. května 1877.

¹⁶⁵ V dochovaném dopise podpis konkrétní osoby chybí. Z textu lze však usuzovat, že byl napsán jako poděkování všech občanů města, kterým bude nyní chrám sloužit.

¹⁶⁶ Pozůstalost Františka Schmoranze, inv. č. 8, Děkovný dopis pro F. Schmoranze jako poděkování za přestavbu, (bez autora, bez data): cit. „Skoro plné čtvrtstoletí uplynulo od té doby, co sestoupil se sbor nejvýtečnějších mužů našeho města, maje Vás slovutný pane v čele, k tomu cíli, aby děkanský náš chrám Páně, zhoubě v náruč jíž jíž klesající, nejen od úplné skazy zachránil, nýbrž dle Vaší myšlenky a dle Vašich nákresů k nové dřívě nevydané kráse a velebnosti přestavěl.

Nemíním zde vypočítávat nesčíslných obtíží a překážek všeho možného druhu, s jakými bylo při domáhání se vznešeného cíle tohoto a při známe nemajetnosti, obce naší vůbec zejména Vám bojovati, jen to si dovoluji podotknout, že ještě tehdyž když velebná stavba kostelní Vaší uměleckou dovedností a neúnavnou obětavostí již k svému dokončení dospívala, zhoubná nemoc Vás zachvátivší, úplně a jednolitě provedení Vaší krásné myšlenky povážlivě ohrožovala.

Než nebeská musa výtvarného umění nenechala si vyrvat drahého miláčka svého, a ejhle nabyv nových sil přivedl jste s desetinasobnou neúnavností a železnou vytrvalostí velebné dílo k šťastnému konci.

Dnes se pne před námi k nebeské výsosti, skvostná perla nejen města našeho, nýbrž celé drahé vlasti naší, co nesmrtelný pomník, jenž jste si sám postavil uprostřed nás.

Pročež v pocitu nejvšelejších děků bylo nám to svatou a velepříjemnou povinností, nechati zhotovit tuto skromnou pamětní desku a prosíme byste jí v onom velkolepém pomníku na důstojném místě zasadil, aby Vaše nám všem předražené jméno veškerým budoucím stoletím bylo zachováno.

Veškeré naše potomstvo, ano veškerí vzdělanci světa, čtouce obsah desky této, budou uměleckým zápalen nadšení, provolávají, jako my v tuto krásnou hodinu z celého srdce provoláváme:

Věhlasnému staviteli a císař. král. konservatoru Františku Schmoranzovi nehynoucí sláva!“

¹⁶⁷ In: *Posel z Východních Čech*, č. 14., 24. července 1880.

¹⁶⁸ Tato deska byla vyrobena z mramoru a měla být podle usnesení kostelního odboru umístěna v dokončeném děkanském chrámu. Nápis zněl: „*Tento chrám Páně byl v letech 1857-1879 obnoven vzornou a obětovnou pílí*“

František Schmoranz přispíval do novin svými články, ve kterých popisoval průběh svých restaurátorských prací v Chrudimi a okolí. Ve vydání novin *Posel z Východních Čech* ze dne 19. července 1873 je poměrně obsáhlý článek, hodnotící stavební činnost. Největší komplikací celého projektu byl zpočátku nedostatek finančních prostředků a válečné události z roku 1866, které postihly Chrudim a okolí. Významně pomohli občané, kteří přispívali jakoukoliv částkou, jen aby mohlo být ve stavbě pokračováno.¹⁶⁹

Podle zpráv v novinách *Posel z Východních Čech* ze dne 18. října 1873 stavba chrámu pokročila do té míry, že obě věže byly již v tuto dobu celé podezděny. Byly opatřeny mohutnými rohovými patami a portálními pilíři tak, že jim již nehrozilo zřícení. Schmoranz v této době pracoval na podrobných plánech portálu. Portál navrhl v čistě gotickém slohu. Svou výškou měl tento portál dosahovat až do výše okna v průčelí a měl tak být viditelný z cesty směřující na Pardubice. Nový portál byl poměrně náročnou etapou restaurace a jeho vyhotovení bylo plánováno na jeden rok.¹⁷⁰

Nade dveřmi do chrámu byla umístěna gotická kružba, která vyplňovala prostor mezi tympanonem a gotickým obloukem portálu. Kamenickou práci na tomto okně odvedl mistr Rudolf Zábranský ze Škrovádu.¹⁷¹

Převezení křížové rozety doprovázelo několik komplikací. Problémy nastaly již při převozu samotného kamene, ze kterého měla být vyrobena. Kámen byl 108 centýřů těžký a musel být převezen z Hořic do Škrovádu. Váhu neunesla ani mašina zhotovená pro jeho převoz a proto musel být kámen převážěn pomocí válců a za přispění celkem 56 lidských rukou. Celá rozeta byla také velmi těžká. Vážila přes 65 centů. Toto okno s kružbami bylo ozdobeno sklomalbou. Finanční prostředky ve výši 3 000 zl. r.č. na jeho pořízení darovala ze svého odkazu měšťanka Budínská. Podle rozhodnutí odboru pro stavbu chrámu bylo odsouhlaseno, že na památku této štědré dávkyně bude u okna umístěna pamětní deska.¹⁷²

Zápisy ze schůzí městské rady, zveřejněné v novinách, informovaly o financování stavby chrámu Nanebevzetí Panny Marie. Článek dne 16. května 1873 uvědomuje veřejnost

věhlasného stavitele a konservatora Františka Schmoranze. Pomocí boží, nákladem obce chrudimské a přífařenců přispěním dobrodinců.“ In: *Posel z Východních Čech*, č. 14., 24. července 1880.

¹⁶⁹ In: *Posel z Východních Čech*, č. 14., 19. července 1873.

¹⁷⁰ In: *Posel z Východních Čech*, č. 20., 18. října 1873.

¹⁷¹ In: *Posel z Východních Čech*, č. 9., 1. května 1875.

¹⁷² In: *Posel z Východních Čech*, č. 16., 21. srpna 1875. O podobě pamětní desky se noviny nezmiňují.

o zaplacení výloh spojených se stavbou. „Dalším předmětem rokování jest dostavení kostela děkanského. JUDr. Roth jm. odboru kostelního navrhuje, aby především p. Frant. Šmorancovi oněch 5 400 zl. r.č., jež mu fond kostelní posud za dřívější stavbu dlužen jest, zaplaceno bylo a sice tím, že se mu ze záduší sv. Michala vydá hotovost 1 000 zl. r.č. a že se dále repartovati mají na přífařence výlohy za ruční a tažní práce z vykonané již stavby téhož chrámu do sumy 10 000 zl., z čehož se má zbytek dluhu uhraditi. Návrh ten se přijímá jednohlasně.“¹⁷³

¹⁷³ In: *Posel z Východních Čech*, č. 10., 16. května 1873.

Vnější výzdoba kostela

Vnější výzdoba kostela není nijak bohatá ani nápadná. Plocha mezi věžemi je rozdělena na tři části. Spodní část je vyplněna portálem podle Schmoranzova návrhu a doplněna reliéfovým tympanonem. Tento tympanon představující plastické zobrazení nanebevzetí Panny Marie musel být několikrát upravován ještě ve fázi nákresů.¹⁷⁴

Tympanon byl odeslán po železnici a 11. září 1874 byl bez poškození zasazen nad portál hlavního vchodu.¹⁷⁵

Tento reliéf musel být ještě na nátlak veřejnosti a členů odboru prohlédnut architektem Schmoranzem, jež si vzal k sobě na poradu akademického malíře Josefa Papáčka. Vypracovaný posudek předložili odboru k založení do spisu.¹⁷⁶

Ve středu chrámu mezi oběma věžemi bylo umístěno velké okno s bohatou kružbou. Tuto práci zhotovil podle Schmoranzova návrhu kameník Rudolf Záborský. Okno je zdobeno barevnými obrazy českých patronů, po stranách sv. Prokop a Vojtěch a uprostřed je sv. Cyril a Metoděj. V dolní části se nachází vyobrazení mistrů kostelní hudby J. V. Tomáška, Palestriny, Bacha a Beethovena.¹⁷⁷

V nejvyšší úrovni mezi oběma věžemi je štít tvořen trojúhelníkovou plochou. Je rozdělen na jednotlivá pole a zdobí jej socha Krista.¹⁷⁸

Věže jsou rozděleny na čtyři patra. Ve výšce tympanonu jsou osazeny sochami evangelistů ukrytými pod kamennými baldachýny.¹⁷⁹ V pilířích jsou zasazeny sochy sv. Jana

¹⁷⁴ Nákres podle připomínek byl přijat 7. února 1874 deklarantem Dr. Karlem Rothem, který jednal o jeho podobě se samotným akademickým sochařem Jindřichem Čapkem. In: Pozůstalost Čeňka Floriána inv. č. 44

¹⁷⁵ Pozůstalostní fond Čeňka Floriána inv. č. 44

¹⁷⁶ „Relief z krásného pískovce pracovaný má formu špičatého oblouku a jest novým portálem co rámcem obmezen. Akt představuje „Nanebevzetí Panny Marie“ v okamžiku, když ji nad hrobem do oblak se vznáší a jest doprovázena dvěma klečícími cherubíny. Socha Panny Marie jest v životní velikosti a jako oba andělé více než polovic nad plochu vyvýšena a tedy „haut relief“ čili vysoko vyzdvižena; postava Panny Marie jest velmi spanilá a tradicím církve katolické velmi přiměřená a pohyb tak zdařilý, že se u každého pozorovatele lehké vznášení jeví; formy jsou vesměs spanilé a nábožná pokora, očekávající oslavení jest tak šťastně a uměle podána, že hmot kamena úplně mizí. To platí o obou klečících cherubínech, kteří, jeden na pravé straně hlubokou pokoru a úctu a druhý nevinnou důvěru velmi zdařile představuje.

Vzhledem k tomu uznávají oba podepsaní toto krásné dílo za velmi uměle provedené....“ SOkA Chrudim, Pozůstalost Čeňka Floriána, inv. č. 44.

¹⁷⁷ Pozůstalost Čeňka Floriána, inv. č. 44.

¹⁷⁸ Tato socha byla zhotovena také podle nákresů Jindřicha Čapka. Do štítu kostela byla zasazena 22. srpna 1877. SOkA Chrudim, Pozůstalost Čeňka Floriána, inv. č. 44.

¹⁷⁹ Práci byl pověřen opět Jindřich Čapek. Sochy jsou svou výškou 13 metrů poměrně náročnými kousky. Proto byla jejich výroba a dodání rozdělena do dvou etap. V první dodávce byly zhotoveny sochy sv. Marka a sv.

a sv. Matouše. Zdivo zdobí postavy sv. Marka a sv. Lukáše. František Schmoranz měl jako technický znalec zhodnotit provedenou práci. Na základě jeho příznivého hodnocení mohl být vyplacen poplatek za provedení a dopravu soch na místo jejich určení.¹⁸⁰

Venkovní podoba chrámu nenese příliš mnoho figurálních výjevů. Zdobí ji především kružby, nebo slepá galerie obou věží a kamenné konzoly. Střízlivou podobu chrámu podle Schmoranzových nákrešů neruší výrazné zdobení a stavba tak působí důstojným dojmem.

Matouše. Do konce září 1878 měly být dodány i sochy zbývajících evangelistů sv. Lukáše a sv. Jana. SOkA Chrudim, Pozůstalost Čeňka Floriána, inv. č. 44.

¹⁸⁰ SOkA Chrudim, Pozůstalost Čeňka Floriána, inv. č. 44.

1. 3. Kostel sv. Kateřiny

Tato stavba se nachází v těsné blízkosti řeky Chrudimky, která určovala jeho orientaci. Přes řeku zde bývala lávka a pro větší povozy byl nedaleko brod.¹⁸¹ Velikost kostela je poměrně malá, protože měl původně sloužit pouze jako špitální kaple.¹⁸² Vzhledem k nárůstu počtu obyvatel musel být kostel rozšířen stavbou lodí, jejíž podoba je téměř totožná s dnešním stavem. Stavba nové lodí byla prováděna od roku 1536 a presbytář byl ponechán v původním provedení.¹⁸³

Rozbor plánové pozůstalosti inv. č. 1., 1849-1889

Stavební popis je dochován v rukopisném originále.¹⁸⁴ Na devíti stranách je zachycena situace chrámu. Vylíčen je dosavadní stav a účel, ke kterému byl zbudován. Schmoranz se zmiňuje o požáru, který zasáhl nejenom okolí, ale zničil také značnou část konstrukce kostela. Jsou zde uvedena opatření, která jsou nutná pro zajištění situace. Stavební úpravy, ke kterým se mělo přistoupit, mohly začít za podpory měšťanů, kteří věnovali štědré finanční příspěvky na opravy.

Součástí je německy psaný text¹⁸⁵, ke kterému jsou přiloženy listy s barevným nákresem objektu.¹⁸⁶ Na tvrdých kartonech je zachycen kostel sv. Kateřiny z různých stran. List s nadpisem *Querschnitt gegen das Chor* zachycuje příčný řez na chór v kostele. Černou barvou jsou zde zvýrazněny části, které mají být zpevněny, nebo opraveny.

Nákres půdorysu zachycuje situaci v okolí kostela, kde je patrná jeho poloha k okolním domům a orientace k řece Chrudimce.

Součástí souboru plánů je nákres vnitřního oltáře.

Původní kostel

¹⁸¹ V současné době je přes Chrudimku postaven most, který slouží jak pro chodce, tak i pro automobilovou dopravu.

¹⁸² CHARVÁT, Jiří. *Stará Chrudim- Vlastivědné vyprávění o minulosti českého města*. Vydalo Okresní muzeum v Chrudimi, 1991. s. 75.

¹⁸³ Tamtéž, s. 76.

¹⁸⁴ Listy jsou nadepsány „*Kostel svat. Kateřiny v Chrudimi. Podává Fr. Schmoranz.*“

¹⁸⁵ Německy psaný text má označení „*Die Restauration des Thürmes bei der st. Katharinen Kirche im Chrudim. Mit 2 Blatt Zeichnungen.*“

¹⁸⁶ Jeden z těchto listů nese nadpis „*St. Katharinen Kirche in Chrudim vor dem Brande 1850.*“

Podle zápisu Schmoranze, se dovídáme, že původní stavba sloužila jen jako hřbitovní kaple, ale poté sem byla přenesena fara od sv. Kříže. Kostel sv. Kateřiny byl využíván jako špitální a nacházel se u něj také poplužní dvůr. Z původního špitálu se později staly domy, které nesly čísla popisná 8 a 158. Nápadné na tomto kostele je, že presbytář je zcela proti křesťanským pravidlům. Nesměřuje totiž na východ, ale je orientován na jih.

Podle celkového uspořádání nebylo původně pomýšleno na přestavbu. Podlaha byla velmi nízko nad zemí, okna byla také zapuštěna poměrně nízko a stavba není ani příliš vysoká. Podle celkové podoby pocházela původní stavba z druhé poloviny 15. století.¹⁸⁷

Prováděná přestavba při zvětšování kostela v sobě nese stopy gotického slohu. Pouze v kružbách oken je ponechána přesná geometrická kresba a pouze místo kombinací pravidelných figur je ponechána různost. Nejlépe se toto jeví ve velkém okně nad portálem. Zde je nejvíce patrný ústup gotiky a příchod renesance. Kostel je tak pro tyto zvláštnosti nejen pro znalce, ale i pro laika poměrně nápadný. Na šesti pilířích spočívala klenba. Jelikož zde původně nebyl kůr, musel být kostel sedmi velkými okny velmi dobře osvětlen. Přístavbou kůrů pak mírně ztratila zadní část světlost.

Františku Schmoranzovi byla svěřena restaurace kostela, který utrpěl značné poškození během velkého požáru v roce 1850. Ve svém spise zachytil architekt stávající situaci pravděpodobně ještě před rekonstrukcí kostela.

Sakristie se nachází na epištolní straně a je přistavena k lodi, z čehož je patrné, že v původní kapli tato sakristie nebyla. Svým půdorysem je to podélný čtverec, celkem 24 stop dlouhý a 14 stop široký. Podle Schmoranze je pěkně klenutá a vchod do ní vede pouze z lodi. Podlaha zde leží o něco níže, než v lodi.

Hlavní vchod je podle architekta „*míchanice*“ gotiky a renesance.¹⁸⁸ Dole renesance převládá a portál je nápadně podobný portálu u děkanského kostela sv. Petra v Čáslavi.¹⁸⁹

Architektonicky nejzajímavějším prvkem kostela byla před velkým požárem roku 1850 vnější silueta. Střecha nad lodí byla rozdělena na dvě vysoké pyramidy, které

¹⁸⁷ Určujícím prvkem byly pro Schmoranze gotické kružby.

¹⁸⁸ In: *Posel z Východních Čech*, č. 7., 3. dubna 1884.

¹⁸⁹ Tuto domněnku vyslovuje sám Schmoranz podle vlastních úvah a zkušeností. In: *Posel z Východních Čech*, č. 7., 3. dubna 1884.

dosahovaly 15 stop nad kostel. Touto siluetou připomínal kostel sv. Kateřiny stavbu kostela v Lounech.¹⁹⁰ Tyto střechy byly kryté šindelem.

František Schmoranz přispěl do novin *Posel z východních Čech* svým článkem, ve kterém poukazuje na některé zajímavosti, jež v tomto kostele objevil. Domnívá se, že plastické znaky cechů, jež jsou umístěny na závěrečných kamenech klenby, slouží jako poděkování za přijaté příspěvky na stavbu. Nachází se zde znaky cechů mlynářského, pekařského, zámečnického, sklenářského, soukenického a postřihačského.

Stavba kostela sv. Kateřiny se potýkala s nedostatkem peněz již od svého zahájení. Schmoranz konstatuje, že i přes to, že se v blízkosti nalézá škvovádský kamenolom s kvalitním kamenem, nebyl na stavbu venkovního soklu použit.¹⁹¹

Schmoranz dále kritizuje necitelné stavební zásahy a úpravy, jež svým vybudováním kostelu poněkud ubraly na kráse. Přístavbou chóru k pilířům došlo k zabránění pronikání venkovního světla do kostela, což mu ubralo na jeho světlosti. Posměšnému vyjádření neunikly ani reliéfy 12 apoštolů umístěné na zdi chóru. Nemají údajně žádnou uměleckou hodnotu a „*apoštolové jak panáci na starých kartách vyhlížejí.*“¹⁹²

Z původního vybavení bylo v presbytáři kostela zachováno z pískovce tesané sanktuarium s železnými dvířky. Umístěním sochy sv. Petra byla část tohoto sakuária zastíněna, což nepůsobilo příliš esteticky. Hlavní oltář byl zavírací a obraz sv. Kateřiny zde umístěný pocházel od mistra Ceregetiho.¹⁹³ Tento původní oltář byl ale přemístěn na levou stranu do lodi a nahrazen novým o něco větším oltářem. Schmoranz oceňuje krásu starého oltáře, proto jej v kostele ponechal.¹⁹⁴

Schmoranz se věnuje také stavební situaci sakristie. Podle toho, že je umístěna na epištolní straně odvozuje, že původní kaple, která zde stála, žádnou sakristii neměla. Sakristie je v půdorysu obdélníkového tvaru. Vstupuje se do ní pouze z lodi a podlaha je zde umístěna o jeden schod níže než presbytář.¹⁹⁵

¹⁹⁰ Jedná se opět o vlastní postřeh Schmoranze. In: *Posel z Východních Čech*, č. 7., 3. dubna 1884.

¹⁹¹ Proto byla z finančních důvodů použita levnější varianta. In: *Posel z Východních Čech*, č. 7., 3. dubna 1884.

¹⁹² In: *Posel z Východních Čech*, č. 7., 3. dubna 1884.

¹⁹³ Obraz tvořil dřevěný rám se zlacenými ozdobami. In.: CHYTIL, Karel. *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese chrudimském*. Praha, 1900. s. 77.

¹⁹⁴ In: *Posel z Východních Čech*, č. 7., 3. dubna 1884.

¹⁹⁵ Tamtéž.

V roce 1850 vypukl požár. V odpoledních hodinách bylo možné pozorovat hustý dým, který měl původ na jižním konci kateřinského náměstí. Silný vítr dopomohl k rozdmýchání plamenů, které zasáhly 146 domů a ve většině případů je úplně zničily.¹⁹⁶ Kostel sv. Kateřiny měl před požárem velmi zajímavou siluetu. Střecha nad kostelem byla rozdělena na dvě pyramidy. Nad sakristií bylo zdivo nad kostelem vyvýšeno a přikryto bylo taktéž pyramidou.¹⁹⁷

Centrum požáru bylo v Drtinově a Hruškově dvoře. Kostel sv. Kateřiny byl prozatím ničivých plamenů ušetřen. Požár se ovšem nečekaně rozšířil i na domy stojící v blízkosti kostela, což mu dodávalo impozantní siluetu obklopenou hořícími sutinami. Ovšem ze střechy kostela se najednou vyvalila bílá pára, která dávala tušit nepříjemné události. Střechu kostela sv. Kateřiny najednou začaly pohlcovat plameny. František Schmoranz popisuje tento zážitek slovy: „*Byl to nepopíratelně hrůzokrásný obraz. Všechny tři střechy, jako staré vazby vůbec, byly na dříví velmi bohaté a tu hoříce jasným, samostatným plamenem činily na pozorovatele dojem, jakoby tři velké svíce k nebesům v oběť planuly.*“¹⁹⁸

Na tyto události reagovali obyvatelé nejen Chrudimi, ale také širokého okolí. Za finančního přispění dobrovolných dárců mohla být střecha vyhořelého kostela alespoň provizorně přikryta, aby nedocházelo k ještě k dalšímu poškození.¹⁹⁹

Architekt Schmoranz upozorňuje na zvláštnosti, které zaznamenal u kostela sv. Kateřiny. Připomíná dobový trend 17. a 18. století, kdy byly ke kostelům různě přistavovány další části, které svým nepřilíh zdařilým provedení stavbám spíše uškodily. Kostel sv. Kateřiny byl takovýchto opatření ušetřen a zachoval si tak svoji čistou podobu. Pouze u obou vchodů do kostela došlo k přistavení nepatrných přístavků, které měly spíše chránit před větrem. Tyto přístavky neměly nijak pevné základy, proto stavbu kostela žádným způsobem nenarušovaly.²⁰⁰

Kostel byl původně čistě utrakvistický.²⁰¹

¹⁹⁶ In: *Posel z Východních Čech*, č. 7., 3. dubna 1884.

¹⁹⁷ Tamtéž.

¹⁹⁸ In: *Posel z Východních Čech*, č. 8., 18. dubna 1884.

¹⁹⁹ Tamtéž.

²⁰⁰ Tamtéž.

²⁰¹ Tamtéž.

Přestavba kostela

Kostel byl po ničujícím požáru nějakou dobu bez střechy, což mělo za následek odchylování kleneb od sebe. V klenbách vznikaly pukliny a hrozilo její zhroucení. Vyřešení situace vyžadovalo rychlý zásah, neboť stavba velmi rychle chátrala. Při ohledání kostela bylo zjištěno, že základním problémem budou již samotné základy. To mělo způsobit, že celá západní strana i s pilíři byla o několik centimetrů nakloněna, což zapříčinilo i další praskání zdiva a vytváření nových nebezpečných puklin.²⁰²

Při jednání jak s kostelem naložit byl předložen také návrh na jeho úplné odstranění. Získaný materiál by tak mohl být použit na stavbu mostu na kateřinském předměstí, o kterém se v té době uvažovalo.²⁰³

O zvrát neutešeného stavu kostela se postarali dárci, kteří přispěli finančním darem na nejnnutnější opravy. V roce 1857 darovala chrudimská měšťanka paní Kateřina Hubáčková významnou finanční částku, aby se ihned mohlo přistoupit k nejnnutnějším opravám. Po zhodnocení stavu následovaly první zásahy, které se týkaly upevnění nevyhovujících základů. Byly také vyžděny všechny trhliny a provedeno potřebné zajištění.²⁰⁴

V roce 1864 Schmoranz přistoupil k restauraci věže, která byla zajištěna novým kvádrovým soklem a 2 novými rohovými pilíři. Všechny opravy byly prováděny citlivě tak, aby byla pokud možno zachována původní forma a podoba kostela. Pouze dřívější dřevěné patro bylo nahrazeno vyžděným, které spočívalo na kamenných krakorcích. Střecha byla pokryta moravskou břidlicí, která byla té staré poměrně podobná, pouze co do výšky se o 3 m zvýšila. Pamatováno bylo také na ochranu před požárem, a proto byla střecha zcela ohnivzdorná. Tyto základní opravy zajistily kostel a nyní se nacházel ve stavu, v jakém dřív pro nedostatek peněz nebyl.²⁰⁵

Nyní se do středu zájmu dostalo také vyřešení situace vnitřního vybavení. Neustále však scházely prostředky. Důležitou podporu poskytla opět místní občanka slečna Kateřina Ručavová.²⁰⁶ Ta se zavázala, že věnuje kostelu 2 400 zl. na opatření nových

²⁰² Tamtéž.

²⁰³ Tamtéž.

²⁰⁴ Tamtéž.

²⁰⁵ In: *Posel z Východních Čech*, č. 8., 18. dubna 1884.

²⁰⁶ František Schmoranz se ve svých úvahách zabývá také tím, že většina dárců, kteří přispěli finančním darem na nejrůznější opravy kostela, jsou především ženy. Ve starých listinách bylo podle něj zaznamenáno, že jistá žena odprodala část svého pole, aby utržené peníze mohla věnovat na blíže neurčené opravy. Její jméno však

varhan. Výrobou varhan byl pověřen varhaník Macal, který přislíbil, že nové varhany budou dodány již do svátku sv. Kateřiny, aby mohl být svátek této světice důstojně oslaven.²⁰⁷ Plán na tyto varhany počítal s tím, že budou vyrobeny v gotickém stylu.²⁰⁸

Slavnostní svěcení kostela sv. Kateřiny

Když byla přestavba dokončena, mohlo se plánovat slavnostní znovusvěcení kostela. Termín byl stanoven děkanem na 8. září 1888, aby zde po zahájení nového školního roku mohly být slouženy mše pro mládež.²⁰⁹

Slavnost byla zahájena průvodem z děkanského chrámu vedená vikářem Františkem Kvěchou, který měl na starost svěcení. Tohoto průvodu se zúčastnila řada zástupců významných úřadů. Mezi ctěné návštěvníky patřil okresní hejtman Schenek, purkmistr Machek, prezident okresního soudu Radler. Účastnili se také ředitelé všech chrudimských škol a gymnázií. Kolem desáté hodiny přišel průvod až před kostel sv. Kateřiny, kde byl vykonán krátký obřad. Slavnost svěcení byla dokončena uvnitř chrámu za přítomnosti všech účastníků. K lidem promluvil děkan Walter, jenž ve své řeči uvažoval nad významem křesťanských chrámů. Mši doprovázeli zpěvem kůroví zpěváci.²¹⁰

nebylo zaznamenáno. Svou úvahu rozvíjí na předpokladu lidské dobroty s tím, že každý horlivý křesťan při návštěvě kostela je hrdý, že na tu kterou část přispěl on, nebo někdo z jeho předků. Kritizuje také pohanskou dobu, která baží pouze po majetku a upozorňuje, že úcta člověka k náboženství neponižuje, ale naopak povznáší.

²⁰⁷ V kalendáři připadá svátek sv. Kateřiny na 25. listopad.

²⁰⁸ In: *Posel z Východních Čech*, č. 8., 18. dubna 1884.

²⁰⁹ V předvečer slavnosti byly téměř všechny ulice na Kateřinském předměstí vyzdobeny prapory a dekoracemi. V sobotu již v 5 hodin ráno se městem ozývaly slavnostní výstřely. Jedinou překážkou bylo nepříznivé počasí. Deštivý den odradil mnoho občanů od účasti na slavnosti. Přesto byl kostel sv. Kateřiny naplněn množstvím návštěvníků. In: *Český Východ*, č. 37., 15. září 1888.

²¹⁰ Tamtéž.

1. 4. Kostel sv. Michaela

Doposud se uceleně této stavbě věnují pouze práce Čenka Floriána a Ferdinanda Pochobradského.²¹¹ Vznikly jako zvláštní otisky Vlastivědného muzea v Chrudimi a zachycují podrobný vývoj stavby od počátků jejího vzniku.

Rozbor pozůstalosti inv. č. 9., 1856- 1896

Situace kostela je ve Schmoranzových plánech poprvé zachycena na půdorysném zakreslení spolu s kostelem sv. Kříže. List nazvaný „*Die gegenwärtigen chrudimer Krirchhöfe*“²¹² zachycuje situaci pro územní plánování při pozemních změnách v okolí kostelů. Kostel sv. Michaela je zde situován do ohraničeného parku rozděleného na čtyři pole.²¹³ Tento plán patrně mohl sloužit také během rušení hřbitova nacházejícího se kolem kostela.

Na dalším výkrese je naznačena původní věžička, která byla později Schmoranzem přestavěna ve štíhlou novogotickou. Na detailně propracovaném návrhu jsou patrné společné prvky na štítě, které se snažil Schmoranz pouze přizpůsobit nové podobě. Štít byl zvýšen, ale dodržen byl styl sestupného ozubení na jeho zakončení. Slepá okna s lomeným obloukem zachoval, stejně jako postranní výklenky zdobené ozubeným ukončením.

Plán datovaný „*Im April 1896*“ zachycuje kostel v půdorysném rozvržení. Výraznou červenou barvou je naznačeno zrušení předsínky po levé straně vchodu. Tato předsíň měla původně čtvercový půdorys, ze kterého do dvou stran vybíhaly nárožní sloupy. Bylo zde umístěno pravděpodobně točité schodiště.

Rozsáhlý plán, zachycující půdorys již bez postranní věže je doplněn náčrtem předsínky umístěné později před vchodem. Na tomto plánu je zachycena ještě podoba kostela s původní věžičkou. Pro srovnání s původní podobou zde Schmoranz zakreslil i nově plánovanou podobu. Poměrně detailně lze vypořádat řešení vstupního portálu, dveří i oken nad vstupem.

²¹¹ FLORIÁN, Čeněk. *Z dějin kostela sv. Michala archanděla v Chrudimi*. Otisk z Hlasů Východočeských. Chrudim, 1923. A také FLORIÁN, Čeněk- POCHOBRADSKÝ, Ferdinand. *Kostel sv. Michaela archanděla v Chrudimi*. Zvláštní otisk z Časopisu Společnosti přátel starožitností v Praze. Chrudim, 1940.

²¹² V překladu „Současné chrudimské kostely“

²¹³ Pole jsou označena číslicemi I., II., III., IV.

Otázka proč zakládat další kostel na území města Chrudimi, který je pouze malých rozměrů může být předmětem úvah. Hlavním důvodem patrně byl záměr získat další plochu pro umístění hřbitova. Původní kostel stál v těchto místech již v roce 1519. V období stavby kostela byla Chrudim převážně utrakvistická, což se odrazilo i na výzdobě vznikající stavby. Nad gotické okno při vchodu byl vytesán kalich.²¹⁴ Kostel byl vystavěn velmi rychle, což dokazuje i nápis na oltářním stole „*Anno Domini 1521.*“²¹⁵

V průběhu 19. století byl kostel v neutěšeném stavu neboť „*Na hřbitově pásly se krávy. Nevýslovný nepořádek. Zdě potrhané, kostel špinavý, kostnice jako zbořeníště.*“²¹⁶ Kostel nebyl výrazněji upravován až do doby, kdy největší přestavbu provedl František Schmoranz. Teprve až v letech 1856 až 1859 provedl zazdění bočního vchodu a byla odstraněna vnější kazatelna.²¹⁷ Architekt Schmoranz upravil hlavní vchod, kde umístil novogotický štít. Při úpravách na hřbitově byly některé náhrobní kameny vyzvednuty a zasazeny po obvodu kostela. Tyto náhrobky sloužily původně jako vydláždění cesty ke kostelu, proto jsou na nich některé reliéfy značně sešlapané.

Kostel sv. Michaela se nachází v místech původních zahrad. Hlavní vchod má krytou předsíň, nad kterou je novogotický štít. Sedlová střecha je kryta taškami. Sanktusová vížka je zakončena křížem. Kostel si i po úpravách z vnějšku uchoval starobylý ráz. Půdorysně je založen na obvyklém gotickém schématu. Jednolodní orientovaná stavba je kamenná. K obdélníkové lodi přiléhá na jižní straně sakristie.

František Schmoranz sepsal několik poznámek vztahujících se k opravě kostela.²¹⁸ Schmoranz měl zjistit stav kostela a navrhnout potřebné finanční prostředky nutné pro opravy.

Mezi nejvýznamnější problémy patřilo nedostatečné pokrytí střechy taškami, což způsobovalo zatékání dešťové vody. V důsledku toho docházelo k pronikání vody, která narušila stabilitu kleneb. Nestabilní a špatně provedený byl také krov.

²¹⁴ FLORIÁN, Čeněk- POCHOBRADSKÝ, Ferdinand. *Kostel sv. Michaela archanděla v Chrudimi*. Zvláštní otisk z Časopisu Společnosti přátel starožitností v Praze. Chrudim, 1940. s. 6.

²¹⁵ FLORIÁN, Čeněk. *Z dějin kostela sv. Michala archanděla v Chrudimi*. Otisk z Hlasů Východočeských. Chrudim, 1923, s. 4.

²¹⁶ Takto popisuje situaci Čeněk Florián, který vychází ze stížnosti zaslané chrudimskému děkanovi, aby zde vydal zákaz pást dobytek. In: FLORIÁN, Čeněk- POCHOBRADSKÝ, Ferdinand. *Kostel sv. Michaela archanděla v Chrudimi*. Zvláštní otisk z Časopisu Společnosti přátel starožitností v Praze. Chrudim, 1940. s. 16.

²¹⁷ KOBETIČ, Pavel a kol., *Chrudim, vlastivědná encyklopedie*. Praha, 2005. ISBN 80-903481-4-9. s. 72.

²¹⁸ Podrobnou zprávu, kterou Schmoranz sepsal, můžeme nalézt ve zpracování Stavebně historického průzkumu Pavla Zahradníka, Bohdana Šedy a Františka R. Václavíka. K dispozici na pobožce Národního památkového ústavu v Pardubicích.

Přestavba předsíňky musela být provedena z důvodu zvětralých omítek a napadení vlhkostí.

K úpravě hřbitova se přistoupilo, neboť terén byl nestabilní a přílišná blízkost k omítce kostela zapříčiňovala její opětovné vlhnutí.²¹⁹

Takto popsaná situace naznačuje, že stav kostela byl zapříčiněn nedostatečnou péčí. Dokládá to také nedostatek financí, se kterým se potýkala většina kostelů, které nebyly přímo hlavními kostely ve městě.

Hlavní problém v nedostatečnosti střešní krytiny byl vyřešen jejím odstraněním. K původním taškám byly přidány další a znova přeskládány na střechu. Zmíněný vikýř byl důkladně obezděn a přidány byly dveře, které měly současně chránit otvor ve střeše před vniknutím možného požáru.²²⁰

Hlavní vchod do kostela byl opatřen novým štítem a díky jeho posunutí mohlo vyniknout okno, nad vstupem do kostela.²²¹ Po několika úpravách podoby vstupního štítu byly v roce 1894 v zídce s ozubením prolomeny hranaté otvory, které připomínají pozdně gotická okénka.²²² Průčelní štít je zdoben třemi pilastry, které spočívají na hranolovitých patkách. Na ploše mezi pilastry jsou dvě slepá okna ukončená gotickým lomeným obloukem. Po stranách štítu jsou ještě doplněna dvěma nižšími slepými okny, která jsou v oblouku ukončena ustupujícími cihlami.²²³

Vnitřní výzdoba kostela je střídá, ne příliš bohatá, vyznačující se světlostí prostoru a jednoduchostí. Klenbu presbytáře tvoří jedno pole se závěrem. Na bocích presbytáře se žebra klenby spojují v polosloupky. Loď je rozdělena na tři pole štíhlými žebry se žlábkováním. Všechny vnitřní kamenické práce jsou provedeny z tvrdého pískovce a původně byly polychromovány.²²⁴

²¹⁹ ZAHRADNÍK, Pavel- ŠEDA, Bohdan- VÁCLAVÍK, R. František. *Chrudim kostel svatého Michaela. STAVEBNĚ HISTORICKÝ PRŮZKUM*. 2003. s. 12-13.

²²⁰ Tamtéž, s. 13.

²²¹ Tamtéž, s. 13.

²²² FLORIÁN, Čeněk- POCHOBRADSKÝ, Ferdinand. *Kostel sv. Michaela archanděla v Chrudimi*. Zvláštní otisk z Časopisu Společnosti přátel starožitností v Praze. Chrudim, 1940. s. 24.

²²³ Tamtéž, s. 24.

²²⁴ Tamtéž, s. 32.

Pro zajištění střechy byly krovy při opravách opařeny ondřejskými kříži. Nedostatečně vyplněné spáry byly opraveny a vyčištěny. Celá omítka kostela byla natřena vápenným nátěrem, který měl zároveň sloužit pro konzervaci omítky.²²⁵

Okolní terén kostela byl urovnán, prohlubně byly zavezeny zeminou a kolem kostela byla spodní část stavby odvodněna, aby se tak zabránilo vlhnutí omítky. Při těchto úpravách byla odstraněna u postranního vchodu zničená střecha nad schody na kůr.²²⁶

V roce 1865 proběhlo zasazení náhrobků do zdí kostela. Dnes jsou bohužel téměř všechny náhrobní kameny po obvodu vnějších zdí poškozeny vandaly.

Nová kostelní věžička musela být opravena poté, co do kostela uhodil blesk. Obecní rada vyslovila svoji důvěru opět Schmoranzovi, jenž měl předložit své návrhy a také finanční rozpočet.²²⁷

František Schmoranz pracoval na návrhu postavení věže, ze které by bylo možné obsluhovat kostelní zvony. Z tohoto návrhu sešlo a nebyl realizován. Místo toho došlo v roce 1896 k opravám venkovní fasády kostela. Na těchto opravách se měli podílet stavitel Josef Kočí a klempíř Josef Hromádka. Noviny *Český Východ* zaznamenaly ne příliš pozitivní reakci na provedené práce: „*Starobylý kostel sv. Michaela na býv. hřbitově, nyní v pěkný sad proměněném, byl konečně letos opraven. Musíme však doznati, že se nikomu ten kasárnický, žlutý nátěr staré pernstýnské gotiky nelíbí. Mělo se přece také přihlédnouti ku stáří a slohu kostela, že to není žádná nová synagoga. Divíme se tomu opravdu, že nikdo k takové věci nepřihlíží. Rozbitá, maltou postříkaná okna a ty starožitné kamenné epitafy a morové kameny památné, zazděné kol sakristie a Martiniho pomník, také maltou znečistěný, to vše tak zůstane? Nyní také je vidět, že měl býti velký jasan, zbylý od pomníku Saláškova, hned při úpravě parku odstraněn; nejenom že dusí okolní stromoví, že ruší souměrnost pohledu na park, ale i zastíňuje z jedné strany úplně kostel.*“²²⁸

Kostel sv. Michaela byl několikrát navštíven vizitační komisí, která měla za úkol dořešit ještě potřebné změny v interiéru kostela. V roce 1901 se konalo jednání ohledně

²²⁵ ZAHRADNÍK, Pavel- ŠEDA, Bohdan- VÁCLAVÍK, R. František. *Chrudim kostel svatého Michaela. STAVEBNĚ HISTORICKÝ PRŮZKUM*. 2003. s. 13.

²²⁶ Tamtéž, s. 13.

²²⁷ Tamtéž, s. 17.

²²⁸ In: *Český Východ*, č. 35., 29. srpna 1896.

plánovaných úprav, kterého se zúčastnil také architekt František Schmoranz. Opět ale scházel dostatek financí, aby mohly být návrhy uskutečněny.²²⁹

Kolem kostela byl po obnově upraven park. Zpustlý hřbitov, na kterém se nacházely zničené pomníky, byl opatřen novým železným plotem. Tento plot s kamennou podezdívkou zhotovil chrudimský zámečník p. Jančura. Zbudování parku se setkala s nadšeným přijetím u veřejnosti. Péče o terén kolem kostela byla svěřena uměleckému zahradníkovi Františku Jelínkovi. Kamenný pomník z návrší na pravé straně kostela, zde byl umístěn na památku bývalého hřbitova. Na oválné kamenné desce byl zlatým písmem vytesán nápis: „*Hřbitov při kostele sv. Michala r. 1524. založený, byl r. 1881. vypuštěn a r. 1894. na tento sad přeměněn.*“²³⁰

Kostel sv. Michaela je zdařilým dílem architekta Schmoranze. Zde se projeví Schmoranzovy tendence spojení starobylých prvků s novějšími tendencemi.

²²⁹ ZAHRADNÍK, Pavel- ŠEDA, Bohdan- VÁCLAVÍK, R. František. *Chrudim kostel svatého Michaela. STAVEBNĚ HISTORICKÝ PRŮZKUM*. 2003. s. 20.

²³⁰ In: *Český Východ*, č. 32., 18. srpna 1894.

1. 5. Kostel sv. Kříže

Rozbor pozůstalosti inv. č. 4., 1852- 1896

V tomto souboru se nachází rukopis, který popisuje stav místa a situaci kostela. Sepsán byl Schmoranzem a popisuje i přípravu a zahájení stavebních prací.

K tomuto souboru jsou přiloženy dvě totožné fotografie s nápisem „*Friedhof beim Heil Kreuz in Chrudim.*“ Zobrazují pohled hlavní branou vedoucí na hřbitov pouze část předsínky kostela. V pozadí je patrná honosná hrobka.

Pohled na kostel nazvaný „*Ansicht von Osten*“ je kolorovaná kresba kostela při pohledu ze strany za presbytářem. Dominuje zde štíhlá věž a výrazným prvkem jsou venkovní opěrné pilíře z pravidelných kvádrů. Je to jediné zdůraznění jinak jednolité světlé omítky. Budova kostela je spíše nenápadná s žádnými výraznými prvky.

„*Ansicht von der Stadt*“ zachycuje polohu přestavěné venkovní kazatelny umístěné v části okenní plochy. Jedná se o poměrně netypický prvek, který zaujme především vyřešením vstupu vyplněním plochy okna.

Půdorys „*Die Kirche zum heil Kreuz in Chrudim*“ je vyznačením situace při přestavbě sakristie. Příčným řezem věže „*Schnitt des Thürmes*“ zde Schmoranz řeší také situaci zdiva kostela.

Závěrečný čelní pohled „*Westliche Ansicht*“ nese Schmoranzův vlastnoruční podpis. Pohled z této strany odhaluje, že věž po levé straně vstupní předsínky byla naplánovaná bez oken. Pouze těsně pod střechou se nachází jednoduché okno s lomeným obloukem kryté pravděpodobně dřevěnými žaluziemi.

Zajímavostí na plánu, který je datovaný „*V Chrudimi dne 26. listopadu 1864.*“ a vykresluje situaci zpevňování zdiva, je poznámka o špatné finanční situaci.²³¹

Kostel byl jednolodní uzavřený trojbokým presbyteriem. Podobnost s kostelem sv. Michaela můžeme pozorovat u vstupní předsínky. V obou případech je zastřešení vchodu

²³¹ „*Jelikož tento kostel docela žádného jmění nemá, tak jsou jen ty nejvyhnutelnější opravy nadnesené a proto pro nyní jen oné částky k provedení, které v půdorysech a v průřezích červenější barvou vyznačena jsou. Oné částě s bledší červenou barvou by přišli zase dle budoucí možnosti k provedení. Jen se musí zřetel bráti při nynější stavbě na to, co se založení pat a zářezu pro postranné žebra a díry pro kleště železné týká.*“ Vepsaná rukopisem Františka Schmoranze.

neseno na sloupech, které podpírají stříšku. Nad vstupem je kruhové okno s gotickými kružbami.

Jelikož stál kostel sv. Kříže za městem, nebyla mu věnována přílišná pozornost. V šedesátých letech 19. století byl jeho stav kriticky ohrožen, neboť některé zdi hrozily dokonce zhroucením. Hřbitovní zdi kolem kostela byly zchátralé a rozpadlé.²³²

Ve Schmoranzově pozůstalosti se nachází rukopisný popis kostela, který byl sepsán za účelem zjištění závad a nutných zásahů. Před západním čelem stála předsíňka, která sloužila jako hrobka baronů ze Schmiedenu. Na jižní straně se nacházela kostnice. Střecha zde zcela chyběla a ostatky kostí byly naházeny na hromadě. Kostel byl v této době jednolodní s prkenným stropem, který byl pomalován gotickým vzorem. Nad střechu pokrytou šindelem vyčnívala vížka. Původně osmiboký presbytář byl zaklenut křížovou klenbou. Část spíracích pilířů se našla zazděná v presbytáři. Obvodové zdi byly nestabilní a nakláněly se k západnímu čelu kostela. Hlavní zeď naproti kostnici byla od solného a fosforovitého výparu úplně sesunuta. Ve velmi špatném stavu se nacházela i vnitřní dlažba, která začínala hnít.²³³

Obecnímu zastupitelstvu byly podány všechny tyto zjištěné závady. Roku 1863 bylo odsouhlaseno kostel opravit. Se samotnou renovací se započalo v roce 1864. Začátek oprav byl věnován úpravě okolního terénu. Odstranění příkrého svahu ze severní strany si vyžádalo zazdění původního vchodu.²³⁴

Při úpravách terénu Schmoranz opět využil bývalé náhrobní kameny a osázel je do zdí kolem kostela. Hlavní zdi se vnitřkem i venkem zesílily. Loď byla poté sklenuta z každé strany čtyřmi novými spíracími pilíři. Do čela umístil Schmoranz kulaté okno s ozdobnou kružbou. Štít osadil křížem na vrcholku s gotickou růží.²³⁵

Nově postavená zaklenutá předsíňka před hlavním vchodem byla nyní nesena na dvou štíhlých sloupcích. Venkovní kamenná kazatelna, která sloužila pro obřady na hřbitově, byla z původního místa odstraněna a umístěna pod první okno na severní straně.²³⁶

Práce na tomto projektu zastavila válka v roce 1866. Schmoranz nemohl v práci dále pokračovat z důvodu neuhrazených finančních vyrovnání. Teprve roku 1872 mohlo být na

²³² SOkA Chrudim, Pozůstalost Čenka Floriána, k. 3, inv. č. 43.

²³³ SOkA Chrudim, Pozůstalost Františka Schmoranze, k. 44, inv. č. 4.

²³⁴ SOkA Chrudim, Pozůstalost Čenka Floriána, inv. č. 43.

²³⁵ SOkA Chrudim, Pozůstalost Františka Schmoranze, k. 44, inv. č. 4.

²³⁶ Florián se ve svém spise zmiňuje, že na tuto předsíňku byl upraven vstup z kůru.

základě darů od občanů přistoupeno k pokračování. Práce začaly zbořením původní sakristie a rozebráním starých oken. Nahradily je nové kružby a dokončena byla také nová omítka.²³⁷

V roce 1873 došlo ke sklenutí lodi, přičemž i rozbouraná klenba presbytáře byla opravena a zaklenuta. Cihlové klenby spočívaly na ozdobných konzolách. Nově zasklená okna v lodi utrpěla během stavební přestávky značná poškození. Proto tato okna zdobená mozaikou z barevného skla musela být z větší části znova předělána.²³⁸

Završením Schmoranzových úprav bylo seskládání nové dlažby a postavení malého kůru pro sbor zpěváků.²³⁹

1. 6. Hřbitovní kaple u sv. Václava

Rozbor pozůstalosti inv. č. 21., 1887-1889

Hřbitovní kaple pro Chrudim měla být poměrně nákladným projektem. V pozůstalosti se dochovalo celkem 11 listů nákresů. Plány jsou označeny „*Hřbitovní kaple- Projekt A a B*“ oba pochází z roku 1889. Opět zde můžeme pozorovat stejnou tendenci námětů, se kterými Schmoranz pracoval. Gotické prvky²⁴⁰ aplikoval v poměrně hojnější míře. Oba návrhy mají zdobnější řešení exteriéru.

Podle půdorysu měla mít kaple podle plánu A náročněji řešený vstup, ze kterého v průčelí vystupovala čtyři nároží. Tato nároží se opakovala i v presbytáři a po stranách. Ve vstupním prostoru byly spojeny tři propojené prostory, z nichž z jednoho byl veden vstup na věž. Věž stála v průčelí vstupu do kaple. Vlastní kaple měla čtvercový půdorys, který byl uzavřen presbytářem s pětibokým ukončením. Po straně presbytáře je menší kaple, která sloužila patrně jako sakristie. Kaple byla zaklenuta křížovou klenbou, jež se opakovala i nad vstupním prostorem.

Projekty se od sebe lišily v umístění sakristie. V projektu B měla být kaple umístěna v čele presbytáře. Vstup do ní byl umožněn z postranního vchodu. V tomto projektu by byl

²³⁷ SOkA Chrudim, Pozůstalost Františka Schmoranze, k. 44, inv. č. 4.

²³⁸ Tamtéž, inv. č. 4.

²³⁹ Tamtéž, inv. č. 4.

²⁴⁰ Velké kruhové okno nad vstupem, jehož motivy se opakují i pod úrovní střechy. A dále také zvýraznění nároží masivními sloupy.

vstup veden přímo do kaple obdélníkového tvaru. Sklenutí křížovou klenbou mělo být rozděleno do třech stejně velkých polí. Na tomto projektu chybí typická novogotická vížka.

Vstup do kaple měl vést dveřmi s lomeným obloukem. Nad těmito dveřmi bylo umístěno velké kruhové okno. Průčelí bylo jednoduché, pouze pod vrchní úrovní štítu jsou v plánech rozkresleny kruhové otvory zdobené novogotickými kružbami.

1. 7. Chrudimské hřbitovy

Součástí městské architektury jsou také pietní místa a hřbitovy. Péče o ně vyžaduje závazný plán, podle kterého se mohou rozšiřovat a přizpůsobovat potřebám. Umístění hřbitova do klidné části města většinou zasazené do zeleně má být důstojným místem tiché vzpomínky pozůstalých. Tyto projekty rozšiřují skupinu staveb, na nichž se Schmoranz podílel.

Hřbitovy byly součástí a ve vlastnictví kostela, proto se nacházely v jeho těsné blízkosti. V Chrudimi se nacházelo několik kostelů, ke kterým patřily i hřbitovy. V Chrudimi se nacházelo původně celkem sedm hřbitovů.²⁴¹ Jeden z nich se nacházel v centru města, kolem hlavního kostela, a svou rozlohou zabíhal i do prostoru náměstí. Na tomto hřbitově se pohřbívalo ještě v roce 1630 a krátce po té patrně zanikl.²⁴² Malý hřbitov se nacházel u kostela sv. Jana Křtitele, kde byli pohřbíváni členové špitálu. Tento kostel i s pohřebištěm byl zrušen v roce 1794 a na tomto místě bylo postaveno divadlo.²⁴³ Prostory kolem kostela sv. Kateřiny byly také využívány pro pohřbívání zemřelých. Pohřby zde ustaly v roce 1677, avšak ke zrušení hřbitova nedošlo. Tato situace se vyřešila až v roce 1767, kdy byl hřbitov znovu vysvěcen. Datum zániku hřbitova není známé, ale v průběhu úprav komunikací v okolí po něm nezachovaly žádné pozůstatky.²⁴⁴

Schmoranzovy úpravy

Schmoranz dokázal pracovat i na poměrně náročných plánech potřebných pro přeměnu hřbitovů. Zde dokázal skloubit požadavky komisí a vyprojektovat odpovídající plán spojený především s úpravou okolního terénu.

Hlavní hřbitov pro Chrudim byl zařízen u kostela sv. Michaela. Prostory pro vybudování byly zakoupeny již v roce 1518. František Schmoranz použil nejstarší náhrobky z tohoto hřbitova při úpravách kostela v letech 1865 až 1859.²⁴⁵ Část těchto náhrobků je

²⁴¹ PALATOVÁ, Kateřina. *Přeměna svatomichalského hřbitova na park Zieglerovy sady*. In: *Chrudimský vlastivědný sborník*. Regionální muzeum v Chrudimi 2008. č. 12, s. 109.

²⁴² CHARVÁT, Jiří. *Stará Chrudim*. Okresní muzeum v Chrudimi 1991. s. 90.

²⁴³ Tamtéž, s. 90.

²⁴⁴ Tamtéž, s. 90.

²⁴⁵ Tamtéž, s. 91.

umístěna podél vnějších stran kostela. Některé z nich jsou poměrně opotřebené, protože dříve sloužily jako vydláždění cesty. Při úpravách byl hřbitov zrušen a kolem kostela vybudován park.

Další hřbitov se nacházel u kostela sv. Kříže. Zde byli pohřbíváni hlavně vojenští příslušníci a nekatolíci. V letech 1889 a 1913 byl rozšířen.²⁴⁶ Je zde pohřbeno několik regionálních osobností.

Hřbitov u sv. Kříže

První zmínka o kostele Povýšení sv. Kříže spolu s hřbitovem, pochází z roku 1349. Kostel byl však po husitských válkách spravován prostřednictvím kostela sv. Kateřiny.²⁴⁷ Stav kostela i samotného hřbitova byl neutěšený. V letech 1863 a 1864 proběhly stavební úpravy podle architekta Schmoranze, který nechal zvětšit vstupní prostor na hřbitov.²⁴⁸ Byla zde postavena nová vstupní brána, jež vyřešila nevyhovující stav. Poměrně nenápadný vstup je umožněn středovou bránou, která je po stranách opatřena dvěma menšími vstupy stejného profilu. Nad horním obloukem vstupní brány je umístěn velký kamenný kříž posazený na podstavci, čímž je zdůrazněna lomená horní linie římsy. Brána je ohraničena dvěma sloupy, na nichž Schmoranz umístil kamenné vázy připomínající svým tvarem poháry na mešní víno. Tato symbolika je vhodně zvolena vzhledem k důstojnosti místa, ke kterému náleží.

Na tomto hřbitově je pohřbeno mnoho slavných obyvatel města. Mezi nejvýznamnější patří Karel Roth, Karel Pippich²⁴⁹, Antonín František Rybička²⁵⁰, jehož hrob je označen jako kulturní památka.

Působivá hrobka, továrníka Františka Wiesnera, která upoutá na první pohled svojí monumentálností, je také památkově chráněna. K jejímu vybudování došlo v roce 1881. Byla navržena podle plánů F. Machytky a Františka Schmoranze ml. Stavitelské práce řídil František Schmoranz st. Hrobka je vysoký objekt na masivním soklu vystavěného z velkých kamenných kvádrů, k níž je přístup po několika schůdcích. Otevřené arkády završuje

²⁴⁶ CHARVÁT, Jiří. *Stará Chrudim*. Okresní muzeum v Chrudimi 1991. s. 93.

²⁴⁷ KOBETIČ, Pavel a kol., *Chrudim. Vlastivědná encyklopedie*. Praha, 2005. ISBN 80-903481-4-9. s. 49-50.

²⁴⁸ Tamtéž, s. 49-50.

²⁴⁹ JUDr. Karel Pippich se věnoval rozvoji sokolské župy. Byl také dramatikem, hudebníkem a v Chrudimi se věnoval advokátní praxi. Dnes je na jeho počest pojmenováno divadlo v Chrudimi.

²⁵⁰ Antonín František Rybička působil jako historik, archivář a právník.

jehlancovitá střecha. Na vrcholu je ozdobena sochou anděla. Mramorový sarkofág stojící na podstavci je umístěn pod stříškou. Bronzová podobizna továrníka byla odlita vídeňským kovolitcem Turbainem.²⁵¹

Hřbitov u sv. Václava

Nový chrudimský hřbitov se nacházel na temeni kopce v novoměstské čtvrti, odkud je krásný pohled do širokého okolí. Hřbitov byl obehnaný mladými stromky ořešáků a vepředu byl osázen okrasnými křovinami. Důstojný vstup poskytovala románská brána zdobená kamenným křížem.²⁵² Tento hřbitov byl zbudován jako náhrada za zrušený hřbitov u kostela sv. Michaela. Mnoho pomníků od sv. Michaela bylo přeneseno právě sem.

Plán na rozřídění a očíslování pohřebních míst byl úkolem pro Františka Schmoranze. Předložený návrh muselo schválit obecní zastupitelstvo a teprve poté mohla být založena základní kniha nového hřbitova.²⁵³

Noviny *Posel z Východních Čech* sdělují čtenářům postřehy z průběhu svěcení nového hřbitova, které proběhlo 2. října 1881. Tohoto slavnostního aktu se zúčastnilo velké množství lidí z města i z okolí. Slavnost byla zahájena již o půl deváté ráno, seřazením průvodu na náměstí. Zde se seřadili nejenom zastupitelé města, ale i spolky, úřady a městské korporace. Místo v čele průvodu bylo určeno pro duchovenstvo. Přítomen byl biskup královéhradecké diecéze dr. Jan Josef Hais a duchovní zástupci místní i z jiných měst. V děkanském kostele byla sloužena slavnostní mše, po které se průvod odebral směrem k novému hřbitovu. Ulice byly naplněny lidmi, kteří přihlíželi této slavnostní chvíli. Na hřbitově pronesl uvítací řeč místní děkan dr. Umlauf, po které bylo zahájeno vlastní svěcení hřbitova spojené s jeho obchůzkou.²⁵⁴

V roce 1866 byly na tento hřbitov instalovány pomníky obětí prusko-rakouské války přenesené ze hřbitova u sv. Michaela.²⁵⁵

Podle návrhu Františka Schmoranze, který měl zkušenosti z ciziny, vzešel návrh na vybudování arkád kolem hřbitovních zdí hřbitova sv. Václava. Sloupové arkády zakrývající

²⁵¹ In: *Chrudimský zpravodaj*, roč. VIII., září 2005, s. 9.

²⁵² In: *Posel z Východních Čech*, č. 19., 8. října 1881.

²⁵³ In: *Posel z Východních Čech*, č. 17., 10. září 1881.

²⁵⁴ In: *Posel z Východních Čech*, č. 19., 8. října 1881.

²⁵⁵ KOBETIČ, Pavel a kol., *Chrudim. Vlastivědná encyklopedie*. Praha, 2005. ISBN 80-903481-4-9. s. 49-50.

z části podél obvodových zdí hroby významných občanů se nacházely ve větších městech hlavně v Itálii, Francii a Německu. Poskytovaly tak návštěvníkům hřbitova v nepříznivém počasí úkryt pro obdivování honosně zdobených náhrobků.²⁵⁶ Tyto arkády měly být „.....vystaveny v monumentálním stylu a přece zejména svými úhlednými sloupy mile do oka padajícím rázu slohu románského a s venkovskou kvádrovou zdí i sloupením ku straně hřbitovní....“²⁵⁷

Schmoranz uvažoval také o vybudování kaple, která by byla postavena z příspěvků občanů.²⁵⁸ Ovšem ke stavbě této kaple nedošlo. Městské radě předložil plány, jak by měly arkády vypadat. Měly být postaveny v monumentálním stylu se sloupy v románském slohu. Počítal se šířkou 4 metry a s ohledem na stejnoměrnost oblouků na délku arkády 3,30 metrů. Zdi arkád měly být zdobeny freskami, nebo jinými okrasnými motivy. Podél sloupů byla plánovaná cesta, ze které by bylo možné vstoupit po schodech do každé arkády. Hroby měly být pod kamennou podlahou, přikryté kamennými deskami.²⁵⁹

Stejně arkády byly plánovány také na hřbitově sv. Kříže.²⁶⁰

²⁵⁶ In: *Posel z Východních Čech*, č. 14., 15. července 1882.

²⁵⁷ Tamtéž.

²⁵⁸ Tamtéž.

²⁵⁹ Tamtéž.

²⁶⁰ Tamtéž.

2. Civilní stavby v Chrudimi

2. 1. Divadlo

Rozbor pozůstalosti inv. č. 3., 1852-1896

V Pozůstalostním fondu se nachází signovaný nákres divadelního půdorysu a rozkreslení prvního a druhého patra bez větších podrobností. Zachycen je zde také čelní pohled a vysvětleny jsou popisy místností. Na stavebním úřadu města Chrudim je uloženo několik plánů, které pochází z různých období přestavby divadla. Pro srovnání jsou velmi podstatné plány, které zachycují stav divadla z roku 1852 a po jeho následné přestavbě z roku 1875.

Jeden z plánů je nadepsaný „*Půdorys bývalého městského špitálu na svatojanském předměstí v Chrudimi, jenž v r. 1850 požárem padl, kdež nyní stojí záloženské divadlo.*“ Zde je zachycena situace bývalé kaple sv. Jana Křtitele.

Plán „*Chrudimer Theater II. Blatt*“ zobrazuje dva příčné řezy divadla. Patrná jsou zde jednotlivá patra a vnitřní uspořádání místností.

Půdorys divadla pocházející z roku 1875 zachycuje situace v přízemí, I. a II. patře již v období let 1852 až 1854. Tyto tři pohledy na uspořádání divadla ukazují umístění pódia a hlediště.

Důležitým dokumentačním prvkem pro určení bývalé podoby divadla jsou dobové fotografie, které jsou uchovány v Regionálním muzeu v Chrudimi.

Na místě divadla stával původně kostel sv. Jana Křtitele, podle něhož je nazvána celá část města Janskou čtvrtí.²⁶¹ Tento kostel byl zrušen nařízením císaře Josefa II. Na podnět Markvarta Josefa Koce z Dobrše byla koncem druhé poloviny 18. století dobrovolnou sbírkou vybrána hotovost k zakoupení kostelní budovy pro budoucí divadlo. Provedeny byly pouze úpravy, které budovu přizpůsobily pro otevření divadla. V divadle se začalo hrát po pouhých dvou měsících.²⁶²

Tato budova ovšem nevyhovovala svému účelu a musela být roku 1802 přestavěna na dvoupatrovou budovu. Divadlo bylo postaveno z kamene a vápna a střecha byla pokryta

²⁶¹ POCHOBRADSKÝ, Ferdinand. *Staré divadlo v Chrudimi*. Divadlo se nacházelo v blízkosti dnešního Regionálního muzea, s. 40.

²⁶² Tamtéž, s. 42- 43.

šindelem. Nově byly interiéry vybaveny prkennými podlahami a rákosovými stropy opatřenými štukem.²⁶³

František Schmoranz se na přestavbě divadla podílel po požáru v roce 1850. Jeho plány byly schváleny krajským úřadem v Pardubicích dne 15. srpna 1852. Nově vystavěné divadlo s půdorysem L bylo dokončeno v roce 1853. Schmoranz pracoval s původním stavebním materiálem, který se nacházel na místě bývalého kostela a vyhořelého špitálu.²⁶⁴

Iniciativa na postavení nové budovy divadla vzešla od Tomáše šlechtice z Putzlachrů. Deska s nápisem „*Viribus unitis*“ umístěná později v divadle připomíná jeho památku. Stavbu dodáním materiálu pomohl realizovat i Čeněk Karel kníže z Auerspergu. Na úvěr byly dodány cihly, dříví i střešní tašky. František Schmoranz se podílel i na této přestavbě. Noviny zmiňují, že pravděpodobně postavil divadlo pouze na svou čest, neboť je možné, že se vůbec nedočkal jakéhokoliv honoráře.²⁶⁵

Jelikož byl nedostatek finančních prostředků, musely se některé dodávky materiálu potýkat s problémy. Divadlo bylo již z části postaveno, zdi byly hotovy a střecha opatřena krytem. Nyní se mělo přistoupit k instalaci železných sloupů. V Hrochově Týnci bydlel bohatý kupec Matěj Walter, k němuž se s prosbou vydal pan podkrajský z Putzlacherů. František Schmoranz nechal vyrobit dřevěný model sloupu, aby bylo jasné, podle jakého vzoru se mají vyrobit. Vliv pana podkrajského zapůsobil i na Matěje Waltra, který ne sice příliš ochotně, ale nakonec přece jen přislíbil 10 železných sloupů na stavbu divadla dodat.²⁶⁶

Železné sloupy byly v pořádku dodány a použity pro konstrukci lóží, galerie a stropů. Zůstaly ovšem nezaplaceny. Po smrti kupce Waltra i jeho manželky dostala jejich adoptovaná dcera Kateřina Hanus-Walterová 800 zl. náhradu za ony sloupy. Chrudimská obec jí jako poděkování ještě přislíbila doživotní užívání lóže v divadle.²⁶⁷

V průčelí divadla byly umístěny dva vchody, nad kterými se nacházela plastická výzdoba připomínající empírové prvky. Fasáda byla poměrně jednoduchá, rozdělená čtyřmi sloupy, ze kterých vystupovaly plastické busty. V přízemí se nacházelo pouze jedno okno a v patře byla umístěna tři stejná oblouková okna. Všechna okna byla opatřena dřevěnými

²⁶³ POCHOBRADSKÝ, Ferdinand. *Staré divadlo v Chrudimi*. s. 44.

²⁶⁴ Tamtéž, s. 54.

²⁶⁵ In: *Český Východ*, č. 14., 10. května 1902.

²⁶⁶ Tamtéž.

²⁶⁷ Tamtéž.

žaluziemi. Ze střechy vychází menší atika, na které je letopočet 1853.²⁶⁸ Tyto prvky dokládají, že se Schmoranz nevěnoval pouze novogotickému stylu, ale nechával se inspirovat také jinými vzory.

Další přístavbu, která se uskutečnila v roce 1875, řídil opět Schmoranz. Byla ponechána dřívější dispozice, pouze vybouráním zadních zdí, bylo divadlo zvětšeno. Po přestavbě připomínal půdorys tvar [.²⁶⁹

V roce 1875 probíhaly vnitřní úpravy divadla. Upravovány byly především zákulisní místnosti, ženské i mužské šatny, foyer i postranní sál pro zkoušky. Úprava lóží spočívala v navýšení jejich počtu o šest nových, které byly upraveny tak, aby z nich bylo dobře vidět na jeviště.²⁷⁰

Divadlo bylo po dokončení hojně navštěvováno. Schmoranzova snaha pozvednout kulturní vzdělanost města došla tak svého naplnění. Budova byla reprezentativním místem pro konání důležitých vystoupení a koncertů. Venkovní podoba nebyla nijak honosná a měla střízlivý vzhled. Nenápadná budova v sobě ukrývala Schmoranzovu snahu umístit divadlo do městské zástavby, aniž by narušilo okolní stavby. Úpravy okolí musely být provedeny až v roce 1895, kdy došlo k plánování budovy pro Průmyslové muzeum.²⁷¹

Chrudimské divadlo sloužilo svému účelu s nezbytnými opravami a zásahy až do roku 1929, kdy bylo zbořeno.²⁷²

²⁶⁸ Viz dobová fotografie z Regionálního muzea v Chrudimi.

²⁶⁹ POCHOBRADSKÝ, Ferdinand. *Staré divadlo v Chrudimi*. s. 60- 62.

²⁷⁰ In: *Posel z Východních Čech*, č. 19., 2. října 1875.

²⁷¹ POCHOBRADSKÝ, Ferdinand. *Staré divadlo v Chrudimi*. s. 67.

²⁷² Tamtéž, s. 72.

2. 2. Školní budovy

Na zasedání obecního zastupitelstva dne 19. ledna 1877 padlo hned několik návrhů, které měly být posouzeny. Zvláštní stavební odbor měl oprávnění vyslovovat své názory nad předloženými návrhy. Zvolení znalci, mezi nimiž byl František Schmoranz, pp. vrchní inženýr Scheiner z Prahy a civilní inženýr Weber z Hradce Králové vyloučili ze schvalování návrhy, které počítaly s uzavřeným traktovým dvorem, protože školní budova měla být otevřena světlu a lépe tak přístupná. Ovšem po jednáních bylo odsouhlaseno, že žádný z návrhů plně nevyhovuje představám a že plány by musely být podle připomínek předělány. Nejlépe vyšel z hodnocení návrh, který obsahoval plán budovy stylizované do převráceného písmene E. Po obou stranách byly plánovány zahrádky. Jedna měla být určena pro ředitele školy k jeho bytu. Na druhé straně budovy měla být zahrada, která by sloužila jako letní hřiště. Tento návrh byl předložen architektem Čermákem z Prahy. Stavební odbor dále na své schůzi rozhodl, že tři nejlepší návrhy budou oceněny finančním obnosem.²⁷³

Pozornost nové budově byla velmi rozsáhle věnována také v tisku. Redakce byla zahlcena dotazy svých čtenářů, aby podávala více zpráv týkajících se jednání o tak nákladné stavbě. Na veřejnosti se totiž objevily spekulace, zda je nová budova vůbec potřebná. Připomínky zdůrazňovaly, že by stačilo stávající budovu rozšířit a vyhnout se tak příliš nákladnému projektu budovy zcela nové. Kritizována byla malá informovanost veřejnosti o všech jednání městské rady. Vytvořily se dokonce skupiny zástupců z jednotlivých čtvrtí, které formulovaly své připomínky veřejně.²⁷⁴

Komplikace, které vznik nové budovy provázely, se dostaly až k vídeňskému ministerstvu, které mělo v této otázce pronést rozhodující vyjádření. Zvítězil návrh, aby byla budova postavena v dolní části městského parku. Vítězný návrh byl nakonec svěřen architektu Čermákovi a stavba byla v roce 1877 zadána pražské firmě Kaur a Doubrava. Stavební práce postupovaly velmi rychle a kolaudace budovy proběhla 10. srpna 1878.²⁷⁵

Přestože František Schmoranz měl již v této době zkušenosti se stavbami podobného typu, jako byl návrh přístavby u chlapecké školy z roku 1860 a školy u kostela sv. Kateřiny z roku 1884, tak se patrně soutěže o navržení nové budovy vůbec nezúčastnil. Pouze jako odborník svými cennými radami přispíval k debatám o osudu školy.

²⁷³ In: *Posel z Východních Čech*, č. 2., 23. ledna 1877.

²⁷⁴ In: *Posel z Východních Čech*, č. 3., 3. února 1877.

²⁷⁵ In: *110 let gymnázia v Chrudimi 1863-1973*. s. 16.

Svoje plány na postavení budovy školy realizoval až později, když byla podle jeho návrhu postavena školní budova dnes známá jako „Růžovka“.²⁷⁶ Původně sloužil objekt jako budova reálky, které přestávala stačit kapacita míst. Uvažovalo se o přistavení pouze jakéhosi „přístavku“, který by pomohl situaci vyřešit. Obecní zastupitelstvo po delším rozhodování vyneslo dne 11. září 1862 prohlášení, že bude postavena škola zcela nová, která bude situována v těsné blízkosti stávající budovy a bude „*poměřům časovým přiměřená*“.²⁷⁷

Po odkoupení stavebního místa byl dne 20. dubna 1863 položen základní kámen. Tato budova je umístěna v klidné části za chrámem Nanebevzetí Panny Marie. Za školní budovou je umístěn další objekt Schmoranzovy stavební činnosti. Novoměstská kašna tak spolu s výše jmenovanými objekty tvoří zajímavé spojení odlišných typů staveb.

Budova „Růžovky“ je rozsáhlý tří podlažní komplex, který je plně využíván pro potřeby žáků a učitelů. Venkovní fasádu rozdělují tři řady oken. Ve spodní části jsou okna zakončena oblouky, která ve zbývajících patrech přechází okna dvoukřídlá klasického typu. Výrazně je odlišen středový rizalit, který je ohraničen dvojicí sloupů na každé straně dosahujících až nad úroveň střechy. Tento rizalit vystupuje svojí výškou také až nad úroveň střechy, kde je zakončen půdní vestavbou. Celá budova je pod okrajem střechy lemována římsou s jemným obloučkovým vlysem, který napodobuje neorománské motivy. Po obou stranách čelního křídla budovy dominují stavbě dva výrazné bloky, které člení prostor fasády směrem vzhůru a umocňují architektonický účinek.

Tato školní budova je dokladem vytříbeného vkusu při plánování. Spojuje v sobě účely praktického využití a zároveň je dokladem citlivě naplánovaného projektu. Historizující prvky dodávají stavbě důstojnost.

²⁷⁶ Budova školy stojí dodnes na Školním náměstí. V současné době se však jedná o nové barvy fasády, která by měla být podle předložených návrhů nikoliv již růžová, ale spíše naoranžovělá. Na nové podobě se shodli zástupci městského úřadu v Chrudimi, městský architekt spolu s pracovníky Národního památkového ústavu v Pardubicích.

²⁷⁷ BURKET, Josef. *Almanach 1863- 1913*. s. 4.

2. 3. Prachárna

Prachárna se nachází nedaleko děkanství a průmyslové školy v Chrudimi. Název pochází z období, kdy zde mělo vojsko umístěno sklad střelného prachu.²⁷⁸

Na Schmoranzově nákresu datovaném 18 18/9 85 v jeho pozůstalosti je zachycen příčný řez touto stavbou, která byla původně součástí opevnění. Stavba má poměrně hluboké základy a je kruhového půdorysu. Výjimečná je sílou svých zdí, které jsou v rozpětí 205 až 215 cm. Střecha prachárny byla původně pokrytá prejzovanou krytinou. Schmoranz na svých plánech plánoval patrně probourání nového vstupu v silné původní zdi. K žádným dalším úpravám pod jeho vedením nedošlo.

Významný archeologický výzkum, který měl odhalit podrobnosti o spodním podloží Prachárny, byl zahájen v červnu 2004.²⁷⁹

²⁷⁸ In: *Chrudimský kraj*, roč. 5., č. 42., 14. října 1916.

²⁷⁹ Autorem výzkum byl PhDr. Jan Frolík, CSc. Zpráva Archeologického ústavu Akademie Věd dostupná z URL: http://www.arup.cas.cz/cz/vyzkum/vyzkum_basta_pracharna.html [cit. 2010-09-23].

VII. Stavební práce mimo Chrudim

Schmoranzovy projekty lze hodnotit především podle jejich vnější podoby. Dochované nákresy v pozůstalostním fondu odhalují jejich plánovanou podobu. Jsou nejdůležitějším pramenem pro poznání jednotlivých prvků, kterým se věnoval během svého působení.

1. Drobné venkovské kostely a kaple

Schmoranz se mimo nákladných projektů určených především pro městské prostředí věnoval také menším vesnickým stavbám. Tyto práce nebyly příliš časově náročné, přesto jim Schmoranz ve svých návrzích věnoval také dostatečnou pozornost. Všechny nákresy jsou pečlivě narýsovány s drobnými popiskami délek. Některé tyto plány jsou pouze pracovní, jiné jsou barevně kolorovány a dokresleny.

Časově tyto práce spadají do druhé poloviny 19. století. Tedy do období osobní zralosti architekta. Jsou zde již patrné vlivy, které Schmoranze ovlivňovaly. Zkušenosti, jež načerpal během své kariéry, významně projevily na podobě plánovaných projektů. Schmoranz byl poměrně konzervativní a své návrhy nezahaloval do moderní podoby, ale snažil se hodnotu stavby ponechat ve střízlivé formě. Novogotické prvky, jež byly nejdůležitější součástí jeho návrhů, dokázal aplikovat na typy venkovských kostelů tak, aniž by narušovaly původní účel. I přes časté kritiky dokázal využít nutné opravy při restauraci kostelů a kaplí k novému harmonickému výrazu staveb.

Schmoranz významně zasáhl do dění v regionu a pracoval většinou na základě nabídek obecních zastupitelstev, která si jej pro jeho vyhlášenou pověst objednávala se zárukou kvalitně provedené práce. Zúčastnil se také projektů, při kterých bylo vybíráno z více nabídek většího počtu kandidátů. Jeho projekty byly úspěšné nejen u široké veřejnosti, ale svou spolehlivostí si získal i náklonnost městských rad a spolků.

Největší počet provedených, či projektovaných staveb tvoří kostely a drobné kaple. Zde se aplikované novogotické prvky mohly projevit v celé šíři tvarových možností, s kterými Schmoranz velmi citlivě pracoval. Snaha zapojit osvědčené motivy a modely vycházela z minulosti a umocňovala význam kostelů, jež jsou místem úcty a spojením dávných tradic.

1.1. Bítovany²⁸⁰

Přestavba kostela v Bítovanech pochází z let 1882 až 1887. Plány na tento kostel jsou podle nákresů z fondu již z roku 1881. Filiální chrám sv. Bartoloměje měl podle těchto plánů klasický gotický tvar s poměrně dlouhou předsíní. Trojboce uzavřený presbytář je opatřen opěrnými pilíři.

Presbytář byl opatřen opěrnými pilíři a loď je členěna pásy v omítce. Zaklenutí presbytáře uzavírá pole s kápěmi tvořenými novogotickou křížovou klenbou. Valená klenba zaklenuje sakristii na kterou navazuje sedlový portál.²⁸¹

Po levé straně vstupní předsíně je v plánech označeno zrušení věže s točitým schodištěm. V lodi kostela plánoval Schmoranz změnit dispozici podlahy chóru. Z příčného nákresu je patrné, že podlaha měla být zpevněna, čímž se zvětšila její tloušťka.

Čelní pohled na kostel zachycuje ještě původní cibulovitou bání, která měla být nahrazena štíhlou gotickou vížkou, zakončenou malou bání, nad kterou byla umístěna postava anděla. Spolu s touto přestavbou mělo být upraveno také okno s pravidelnou gotickou kružbou. Vstup do této věže dostal podobu gotického portálu s mírně prohnutým obloukem. Spolu se stavbou věže musela být upravena také postranní stříška, která k věži měla těsně doléhat. Sanktusová vížka byla upravena ve stejném stylu. Přestavba oken v lodi se týkala pouze jejich zvětšení.²⁸²

1. 2. Dvakačovice²⁸³

V pozůstalostním fondu se nachází návrhy na postavení kaple Nejsvětější Trojice, které nejsou blíže datovány. Obsahují dvě verze plánů s poněkud odlišným provedením. Případy se liší především v nápisu umístěném nad vchodem do kaple.²⁸⁴

Budova kaple je malých rozměrů a její dominantu tvoří pouze vysoká štíhlá věž umístěná na straně uprostřed.

²⁸⁰ SOkA Chrudim, Pozůstalost Františka Schmoranze, k. 46, inv. č. 28.

²⁸¹ POCHÉ, Emanuel a kol., *Umělecké památky Čech A/J*. Praha, 1977 ISBN 403-22-858. s. 81

²⁸² popis napsán podle fotek z fondu

²⁸³ SOkA Chrudim, Pozůstalost Františka Schmoranze, k. 46, inv. č. 30.

²⁸⁴ Plánovaný nápis nad vchodem měl znít: „*Nebo kde jsou dva, neb tři shromáždění ve jménu mém, tuť jsem i já uprostřed nich. MAT 18, 26*“, SOkA Chrudim, Pozůstalost Františka Schmoranze, k. 46, inv. č. 30.

Hlavnímu vchodu do kaple dominuje gotické okno s lomeným obloukem, v jehož horní části se nachází tři kruhová pole. Tato pole dělí okno ve spodní části na tři svislé prosklené pruhy. Pod tímto oknem jsou umístěny vchodové dveře do kaple. Schmoranz ve svých plánech naznačil situaci zdi v místě střetu kaple s věží. Tato část musela být zpevněna a vyztužena. Pro zajištění větší stability zde byly prohloubeny základy pod úroveň kaple. Stejným způsobem vedení základů do hloubky musely být upraveny také zdi nesoucí váhu krovu. Pod stropem byla tato konstrukce vyztužena obloukem.

Stavba neměla mít zvenku žádné ozdobné prvky. Zdůrazněny jsou všechna čtyři nároží vysutými prvky.

1. 3. Habrovec²⁸⁵

Návrh kaple určené pro Habrovec nebyl projektován jako náročná stavba. Jedná se o poměrně malou stavbu čtvercového půdorysu. Všechna čtyři nároží jsou zvýrazněna mírně vystupujícími sloupy. Nejzdobnější prvky obsahuje vstupní prostor, jenž je zasazen do obloučkovým vlysem zdobeného výklenku. Nad jednokřídlými dveřmi je prostor prosvětlen dvojdílným oknem. Nad vstupem je místo typické gotické vížky umístěna pouze malá krytá zvonička s jedním zvonem. Schmoranz navrhl osazení prázdného prostoru čelní strany místa pro zvon křížem, který tak dokonale doplňuje vstupní prostor. Další výrazné prvky zde nejsou. Kaple je jednoduchou stavbou určenou přesně pro slavení vesnických poutí a výročí. Schmoranz při navrhování vystihl potřeby a účel této stavby.

²⁸⁵ SOkA Chrudim, Pozůstalost Františka Schmoranze, k. č. 47, inv. č. 31.

1. 4. Holetín²⁸⁶

Plány ke kapli sv. Jana Křtitele pochází z roku 1882. Čtvercový půdorys střední části uzavírá pětiboká apsida. Tato apsida je zaklenuta křížovou klenbou, jež se stýká nad malým oltářem umístěným při zadním výklenku. Prostor apsidy osvětlují tři okna.

Vstup do kaple je veden přes věž, která zvýrazňuje siluetu celého objektu. Velkými tesanými kameny zdobené nároží se opakuje také na samotné věži.

Kaple působí klidným dojmem a díky venkovní fasádě odpovídá rázu vesnické sakrální stavby. Schmoranz navrhl nároží z pravidelných tesaných kvádrů a doplnil zdívkou s drobnějšími kvádríky, jež je použito na vyčnívající části věže. Výrazné profilování dolní části kaple je odlehčeno křehce působícím tubusem věže. Spojením ideální kombinace vznikla smyslově vyrovnaná koncepce historizující podoby.

Kaple sv. Jana Křtitele se snaží oživit svojí koncepcí dílo zaměřené na volnost. Schmoranz zahrnul do svých plánů výsledky snahy přiměřeným způsobem reprezentovat zálibu ve stavbách vyznačujících se nenuceně pojatými stavebními prvky.

1. 5. Hrbokov²⁸⁷

Zmínky o kostelu sv. Václava pochází již z roku 1350, kdy byl označen jako farní. Zděná stavba je orientovaná obdélníkového půdorysu. Klenba v presbytáři je křížová s půlkruhovým vítězným obloukem. V lodi je strop pouze plochý doplněný kruchtou, jež nesou tři arkády.²⁸⁸

Polokruhová apsida sloužila jako sakristie.²⁸⁹ Schmoranz navrhoval přístavění věže v průčelí. Úpravy spojené s přístavením věže probíhaly v roce 1874.²⁹⁰ V jeho návrzích se objevuje několik nákrešů, ze kterých měla být vybrána nejvhodnější podoba věže. Tyto návrhy se liší pouze v nejvyšší části věže. Na jeho návrzích jsou pouze rozdílné varianty počtu okosených hran pláště střechy.

²⁸⁶ SOkA Chrudim, Pozůstalost Františka Schmoranze, k. 47, inv. č. 33.

²⁸⁷ SOkA Chrudim, Pozůstalost Františka Schmoranze, k. 47, inv. č. 36.

²⁸⁸ POCHE, Emanuel a kol., *Umělecké památky Čech A/J*. Praha, 1977. ISBN 403-22-858. s.

²⁸⁹ URL: <http://depositum.cz/knihovny/pamatky/strom.clanek.php?clanek=4740>[cit. 2010-09-20].

²⁹⁰ POCHE, Emanuel a kol., *Umělecké památky Čech A/J*. Praha, 1977. ISBN 403-22-858. s. 468.

Schmoranz musel počítat také s uzpůsobením nového vstupu na věž, jež byl původně uvnitř kostela. V návrhu věže je zakomponováno točité schodiště, které vede ke zvonům a nachází se po straně věže.

Dalšími venkovními úpravami se Schmoranz patrně již nezabýval.

Kostel v Hrbokově působí nezvykle geometrickými tvary. Přísné linie jsou ostře řezané a strohý dojem je podpořen absencí zdobných motivů. Plochu rozbíjí pouze vodorovná linie, jež navazuje na rozdělení věže. Tato linka, stejného profilu, je taktéž vedena pod okrajem střechy a dělí kostel na přibližně stejné horizontální plochy.

1. 6. Kočí²⁹¹

Kostel sv. Bartoloměje v Kočí se nachází ve vsi uprostřed hřbitova. Od všech Schmoranzových projektů se výrazně liší. Netypická stavba jako by ani nepatřila do estetického stylu prezentovaného tímto stavitelem. Nejnápadnější částí je zvonice, která navazuje na kostelní budovu. Je krytá šindelem, který je sveden až těsně nad okolní terén. Ze vstupní strany připomíná kostel svým tvarem jehlan, který svými liniemi plynule přechází do hlavní věže. Kostel je jednolodní a jeho presbytář uzavírají tři strany osmiúhelníka. Na severní straně se nachází sakristie.²⁹²

V presbytáři je jedno pole s kápěmi závěru křížové klenby s žebry okosenými jedním žlabem umístěné na terčovitém svorníku.²⁹³ Kamenný sanktuář na severní straně je zdoben třílístou kružbou ve vimperku.²⁹⁴

Schmoranz regotizoval²⁹⁵ celek kostela a ve svých plánech, které jsou datovány do roku 1896, se zabýval úpravou okolního terénu, jež je z větší části tvořen mokřinami. Na situačním nákresu hodnotí situaci stavby a rozkresluje možná řešení. Uvažoval o vybrání zeminy, která by měla být nahrazena zpevněným povrchem, jež by bránil vzlínání spodní vody do zdiva. Po obvodu kostela plánoval vybudovat dřevěnou ohradu z roubených kusů

²⁹¹ SOKA Chrudim, Pozůstalost Františka Schmoranze, k. 47, inv. č. 38.

²⁹² POCHE, Emanuel a kol., *Umělecké památky Čech A/J*. Praha, 1977. ISBN 403-22-858. s. 78.

²⁹³ Datování těchto žebor je určeno do roku 1397. POCHE, Emanuel a kol., *Umělecké památky Čech A/J*. Praha, 1977. ISBN 403-22-858. s. 78.

²⁹⁴ „vimperk- ozdobný štít nad portálem a okny gotického kostela, často členěný prolamováním a kružbou. Motiv zdůrazňuje vertikalismus.“ cit.: BLAŽÍČEK, Oldřich a kol., *Slovník památkové péče*. Praha, 1962. ISBN 27-065-62. s. 220.

²⁹⁵ POCHE, Emanuel a kol., *Umělecké památky Čech A/J*. Praha, 1977. ISBN 403-22-858. s. 78.

dřeva. Nestejně dlouhá pole tvořila nepravidelný desetiúhelník. Celková délka ohrady měla být 105 m 48 cm. Před vstupem do kostela byla ohrada ukončena na nově připravené ploše, která byla opatřena odvodňovací stružkou.²⁹⁶

V těsné blízkosti zdiva kostela jsou v plánech zaznačeny jámy, které měly sloužit k vysušení zdiva.

Kostel sv. Bartoloměje nebyl patrně dalším způsobem pod vedením Schmoranze upravován. Architekt zde využil své funkce konzervátora a pokusil se zabránit zničení památky nepříznivými venkovními podmínkami. Svým projektem dokázal zastavit velmi vážnou situaci.

Ve svých projektech prozkoumal celou situaci kostela velmi podrobně. Jeho nákresy mu posloužily detailně pochopit situaci, ve které se budova nacházela.

1. 7. Kostelec u Heřmanova Městce²⁹⁷

Kostel stojí nyní na místě bývalého opevněného areálu, který patrně sloužil jako sídlo šlechticů.²⁹⁸ František Schmoranz upravoval bývalý areál v letech 1885 až 1895. Jelikož se kolem kostela nachází hřbitov, zabýval se ve svých plánech také přestavbou hlavní brány. Původní brána byla ve velmi špatném stavu a hrozilo její zhroucení.²⁹⁹ Také nebyla zabezpečena proti neoprávněnému vstupu. Schmoranz se tedy úkolu ujal s typickou snahou a smyslem pro historismus. Nová brána byla spojením praktické využitelnosti a reprezentativní ukázky stylu. Zcela znova musel být upraven terén, aby mohly být položeny kvalitní základy. Brána vycházela z tradičních novogotických motivů. Půlkruhový vstupní prostor uzavíralo cimbuří opatřené pěti odstupňovanými výstupky. V nejvyšším z nich je umístěn kříž, který důstojně připomíná účel brány. Kovanou mříž Schmoranz navrhl jako dekorativní součást řešení celého prostoru. Součástí jeho plánů je i postranní vchod, který již není tak zdoben a splňuje funkci vedlejšího využití.

²⁹⁶ O konstrukci cesty se zmiňuje také článek v časopise *Method*, č. 7, roč. VII., 30. července 1882, s. 83-84.

²⁹⁷ SOkA Chrudim, Pozůstalost Františka Schmoranze, k. 47, inv. č. 39.

²⁹⁸ Podle zakreslení polohy a netypického umístění lze usuzovat, že původně byl součástí většího opevněného komplexu staveb a budov.

²⁹⁹ Podle nákresů dochovaných v pozůstalosti se zdivo rozpadalo a patně byla narušena i jeho stabilita.

Samotný kostel sv. Petra a Pavla regotizoval Schmoranz v roce 1898.³⁰⁰ Zabýval se nejvíce úpravou venkovní fasády a vyspravením poškozených částí. Problémem byly venkovní opěrné pilíře, které musely být zesíleny a vyztuženy. Zásah si vyžádala také konstrukce ve věži, jež nesla krov střechy.

Dvoulodní kostel má nesymetricky umístěn hlavní vchod. Na jižní straně vybíhá menší postranní loď, která působí spíše jako kaple. Presbytář zaklenuje jedno pole a kápě křížové klenby. Uzavření presbytáře na severní straně narušuje místnost sakristie.³⁰¹

Před hlavním vstupem do kostela Schmoranz navrhnul menší terasu, která poskytuje prostor pro návštěvníky bohoslužeb. Terasa má obdélníkový půdorys, ze kterého v rozích vybíhají prodloužené sokly.

1. 8. Krouná³⁰²

Založení tohoto kostela připomíná základní kámen vložený do základů stavby v roce 1874. Tento protestantský kostel nebyl Schmoranzem přestavován, ale navržen podle požadavků zadavatele.

Vstupní průčelí je řešeno striktně symetricky. Plocha je dělena na vstupní portál a postranní části, ve kterých jsou umístěna menší kruhová okna. Nad nimi jsou novogotická okna dělená na dvě části a zdobená ve svém vrcholku kružbami. Nad vstupními dveřmi je centrální kruhové okno s růžicí oddělené od spodní části plastickou římsou. Celé průčelí je založeno na kamenné podezdívce, ze které vystupují sokly pilířů. Ve štítě měl být podle plánů umístěn zlatý kalich zasazený do výklenku.

Kostel má pravidelný půdorys s pětiboce uzavřeným presbytářem. Vnitřní klenba je nesena na šesti pilířích, na kterých spočívá křížová klenba postranních lodí.

Dominantou kostela je štíhlá vysoká věž. Kostel je zajímavě řešený svojí venkovní fasádou. Světlá fasáda je rozbíjena šesti surovými nárožními pilíři z kamene, což působí velmi neobvykle.

³⁰⁰ POCHE, Emanuel a kol., *Umělecké památky Čech K/O*. Praha, 1978. ISBN 403-22-858. s. 113.

³⁰¹ Presbytář na půdorysném schématu ze severní strany překrývá čtvercová místnost s rohovými výběžky.

³⁰² SOkA Chrudim, Pozůstalost Františka Schmoranze, k. 47, inv. č. 40.

Lod' prosvětlují okna umístěná mezi vystupujícími pilíři. Pod úrovní střechy měla kostel po celém obvodu lodě i presbytáře zdobit obloučková římsa.

1. 9. Morašice³⁰³

Kostel sv. Víta situovaný při okraji obce dostal nynější podobu v roce 1878, kdy byla na západní straně prodloužena lod'.³⁰⁴ Jedná se o jednolodní orientovanou stavbu, na níž se na severní straně připojuje čtyřhranná věž. Tato věž měla dřevěnou nástavbu, která spočívala na krokvicích, které tvořily podepření konstrukce dřevěné části věže.³⁰⁵

Presbyterium původně patrně klenutí nemělo a jeho podoba pochází z přestavby z 18. století, kdy bylo opatřeno gotickou klenbou.³⁰⁶ Presbytář kostela nemá venkovní opěrné pilíře a je uzavřen třemi okny s lomenými oblouky. Okna nejsou zdobena typickou kružbou. Okna stejného typu se nachází také v lodi. Pouze zde se objevují venkovní opěrné pilíře vedené na stranách lodi.

Pod věží se nacházela sakristie, která byla zaklenuta valenou klenbou.

Vnitřní zařízení kostela je novogotické, pocházející z roku 1893.³⁰⁷ Schmoranz se však patrně v tomto případě vnitřní výzdobou nezabýval.³⁰⁸

Schmoranz se na svých plánech podrobně zabýval rozměry a tloušťkou zdiva. Na tomto projektu využil opět své funkce konzervátora a byla mu svěřena práce na asanování zdiva.

³⁰³ SOkA Chrudim, Pozůstalost Františka Schmoranze, k. 47, inv. č. 42.

³⁰⁴ POCHE, Emanuel a kol., *Umělecké památky Čech K/O*. Praha, 1978. ISBN 403-22-858. s. 420.

³⁰⁵ URL: <http://depositum.cz/knihovny/pamatky/strom.clanek.php?clanek=4785>[cit. 2010-08-11].

³⁰⁶ URL: <http://depositum.cz/knihovny/pamatky/strom.clanek.php?clanek=4785>[cit. 2010-08-11].

³⁰⁷ POCHE, Emanuel a kol., *Umělecké památky Čech K/O*. Praha, 1978. ISBN 403-22-858. s. 421.

³⁰⁸ V pozůstalostním fondu nejsou dochovány nákresy vnitřního vybavení, ani žádných jeho součástí.

1. 10. Nasavrky³⁰⁹

Kostel sv. Jiljí byl upravován již při obnově po požáru v roce 1740.³¹⁰ Datace plánů k farnímu kostelu v Nasavrkách pochází z let 1822 až 1898, kdy byl restaurován a vybaven novým vnitřním vybavením. Na plánech je zachycen současný stav půdorysu a stavu věže. Půdorys kostela je nepravidelný s předsíňkou a dvěma bočními kaplemi po stranách kněžiště. Schmoranzova přestavba se týkala zvětšení prostoru lodi, která v nové podobě měla plynule navazovat na dvě boční kaple. Původní loď měla být rozšířena symetricky do obou stran a v původních obvodových zdech, jež byly zrušeny, měly být vybudovány podpěrné sloupy.

Práce na tomto projektu byla nejenom náročná, ale vyžádala si také přesné plánování. Podle nákresů v pozůstalostním fondu se při rozšiřování lodi muselo přizpůsobit a upravit také okolí. Loď byla po přestavbě zaklenuta křížovou klenbou. Také postranní přístavby byly zaklenuty na stejném principu.

Presbyterium, jež mělo klenbu složenou z pěti kápí úzkých, uzavírala jedna kápě poměrně mělká. Na toto pole navazovalo obdélníkové pole opět s jednoduchou křížovou klenbou. Tento systém zůstal zachován, ale byla změněna dispozice postranních kaplí. Schmoranz zde pozměnil nejenom klenutí, ale také samotnou dispozici prostoru. Opticky je prostor členěn do třech pruhů, které zajišťuje nové klenutí. K pravé kapli přistavěl točité schodiště, jež bylo instalováno z venkovní strany.

Schmoranz přizpůsobil venkovní fasádu svému stylu. Opěrné pilíře vystavěl v postranních kaplích a tento motiv zopakoval i na rozšířené části lodě.

Nově mělo být vybudováno točité schodiště po straně vstupní předsíně. Stávající schodiště bylo odstraněno a na stejném místě nahrazeno točitým. Tato úprava byla přizpůsobena tak, aby zde již nemusely být prováděny žádné stavební práce.

Během přestavby kostela měl být znova vystavěn krov střechy kryjící loď.

³⁰⁹ SOkA Chrudim, Pozůstalost Františka Schmoranze, k. 47, inv. č. 43.

³¹⁰ POCHE, Emanuel a kol., *Umělecké památky Čech K/O*. Praha, 1978. ISBN 403-22-858. s. 452.

1. 11. Pouchobradý³¹¹

Filiální kostel Nejsvětější Trojice je orientovaná zděná stavba. V trojboce uzavřeném presbyteriu nejsou opěrné pilíře. Vnitřní vybavení i venkovní vzhled kostela je prostý a jednoduchý. Opravou vedenou Schmoranzem dostal novější podobu.³¹²

V presbytáři se nachází křížová klenba s žebry. Na severní straně je umístěn svatostánek ještě s původní mřížkou. Sakristie je zaklenuta valenou klenbou, na níž navazuje sedlový portál doplněný okoseným ostěním.³¹³

Restaurace tohoto chrámu proběhla v roce 1888. Schmoranz ve svých plánech zachytil tuto situaci půdorysnými nákresey. Největší a nejnákladnější přestavba se týkala hlavní věže. Schmoranz zrušil původní vchod, který byl dříve veden z boční strany. Navrhl vybudování vchodu, který byl nyní veden přes věž. Na dochovaných plánech je možné vysledovat ještě původní podobu věže, do které je zakreslen nově plánovaný vchod. Věž byla po dostavbě zdobena na svých nárožích pravidelnými tesanými kameny, které dotvářely její štíhlou siluetu.

K porovnání situace lze využít dva plány nacházející se v pozůstalosti, které velmi dobře ilustrují původní a novou podobu vstupního portálu. Nově bylo Schmoranzem přeneseno také točité schodiště, jež bylo z boční strany kostela posunuto před původní hlavní vstup. Bylo nutné zde vyřešit vzniklý prostor. Schmoranz navrhl malou předsíňku, která navazovala na původní vstup. Do této části byl vybudován nový vchod, který se již nenacházel v linii kostela, ale byl posunut do strany.

Prostor byl nyní osvětlen nově vybudovaným oknem při levé straně dveří. V plánech jsou poznámky uvedené k přizpůsobení podlahy stávajícímu stavu. Musela být navezena zemina, která vyrovnala povrch tak, aby vnitřní prostor předsíňky byl ve stejné úrovni s presbytářem a navazoval tak na venkovní terén.

Z jižní strany kostela se nacházely dva hroby s náhrobky, které měly být přesunuty.³¹⁴

³¹¹ SOkA Chrudim, Pozůstalost Františka Schmoranze, k. 47, inv. č. 45.

³¹² URL: <http://depositum.cz/knihovny/pamatky/strom.clanek.php?clanek=4797> [cit. 2010-08-10].

³¹³ POCHÉ, Emanuel a kol., *Umělecké památky Čech K/O*. Praha, 1978. ISBN 403-22-858. s. 148.

³¹⁴ Patrně měly být zachovány a odvezeny na jiné místo. Jejich další lokace ovšem není jednoznačně určena.

Další dispozice kostela měněny nebyly a zůstaly zachovány. O účelu této přestavby se můžeme pouze domnívat. Neměla zásadní vliv na funkci stavby ani nijak výrazně nezměnila její výraz. Patrně byla pouze následkem projevu nenadálých příčin.

1. 12. Ranná³¹⁵

V pozůstalostním fondu se nachází plány z roku 1882, jež zachycují hřbitovní kapli sv. Jana Nepomuckého. Zda se tento projekt sakrální architektury uskutečnil, není zcela jasné. Pravděpodobně jde však pouze o návrh stavby, která měla stát na volném prostranství a připomínat symbolické místo.

V tomto návrhu Schmoranz počítal s poněkud zdobenějším vstupním prostorem, který se měl stát nejdůležitějším uměleckým výtvozem. Nenápadné dveře jsou po celém obvodu ohraničeny vystupujícími pasy, které ve svém závěru tvoří šikmé zastřešení. Na tomto vrcholu měl být umístěn kříž.

Pod okrajem střechy Schmoranz plánoval zdůraznit tuto linii třemi křížky po každé straně. Tímto zajímavým prvkem mělo být dosaženo odlehčení zdiva, jímž přes tyto malé otvory procházelo světlo. Dominantou štítu se měl stát zvon, který byl kryt zvoničkou.

Prostor této malé kaple měl být členěn pouze dvěma okny, což je patrné především podle venkovní omítky, která celý prostor dělí vystupujícími pilíři. Apsida měla být tvořena sedmibokým uzávěrem taktéž děleným pilíři.

Zvláštností této kaple se měla stát střecha. Nebyla navržena v obvyklém gotickém tvarosloví, jak by bylo podle tradice architekta typické, ale svou konstrukcí se odlišovala. Svou profilací nabývala dojmu těžkopádné střechy. Pouze apsida měla mít krytinu s výrazněji zostřenými hranami. Tako kombinace je pozoruhodným spojením odlišných prvků vyjadřujících představu o celkové harmonii kaple.

³¹⁵ SOKA Chrudim, Pozůstalost Františka Schmoranze, k. 48, inv. č. 47.

1. 13. Rváčov³¹⁶

Kostel sv. Mikuláše nestojí ve středu vesnice, jak to bývá obvyklé, ale je situován na návrší a o samotě. Zrušený dřevěný kostel byl ke konci 16. století nahrazen novým již kamenným kostelem. Podle obvodových zdí lodi došlo k jeho dalšímu rozšíření v roce 1827.³¹⁷

Kostel je řešen jako jednolodní s jednoduchým presbytářem. Zdivo presbytáře nemá pravidelnou tloušťku.³¹⁸ Schmoranz tento poměrně výrazný prvek při své regotizaci nedořešil. Ponechal jej ve stávajícím stavu a zabýval se spíše vnitřním vybavením. Z let 1866 pochází novogotický hlavní oltář.³¹⁹ Největší úpravy proběhly uvnitř při zhotovování nových oltářů a drobných doplňků jako jsou zábradlí, či kazatelna. Tyto prvky jsou umělecky vzácné, provedené se stylovou čistotou. Detaily, jež jednotlivé prvky propojují, jsou pozorně vybrány tak, aby bylo dosaženo jejich začlenění do rámce. Opakující se motivy mají provázat výraz prožitku diváka. Schmoranzovy tendence jsou uplatňovány na rostlinných motivech, jež se v různých variacích připomínají v jednotlivých částech interiéru.

Vchod do kostela je řešen nenápadnými vstupními dveřmi, na kterých jsou patrné stopy renesančních prvků. Schmoranz tento kostel upravoval v letech 1882 až 1886.

Schmoranz pro tento kostel navrhoval zvětšení oken, které by dodaly prostoru na světelném důrazu. V lodi měla být okna zdobena skly zasazenými do rámců a členěna kruhovými dílky.

Na jižní straně Schmoranz počítal s postavením menšího postranního vchodu umístěného v předsazeném rizalitu.

V pozůstalostních plánech jsou patrné další drobnější přístavby, které již v současnosti kostel nezdobí. Jediným prvkem shodným s nákresem v plánech je sanktusová vížka, která měla nahradit původní s barokně tvarovaným pláštěm střechy.

1. 14. Smrček³²⁰

³¹⁶ SOkA Chrudim, Pozůstalost Františka Schmoranze, k. 48, inv. č. 48.

³¹⁷ POCHE, Emanuel a kol., *Umělecké památky Čech K/O*. Praha, 1978. ISBN 403-22-858. s. 479.

³¹⁸ Tamtéž, s. 479.

³¹⁹ Tamtéž, s. 479.

³²⁰ SOkA Chrudim, Pozůstalost Františka Schmoranze, k. 48, inv. č. 49.

Tento objekt je označován jako kostelík, nebo kaple sv. Anny. Nachází se nedaleko bývalého panského dvora na vyvýšeném místě obklopen hřbitovem. Nakloněním terénu stojí kostelík v mírném svahu. Je to orientovaná jednolodní stavba s čtverhrannou věží na západní straně před vstupem. V trojboce uzavřeném presbytáři je křížová klenba se žebry, jež mají okosené hrany. Vnitřní plocha stěn kostela je rozdělena pilastry.³²¹

Schmoranz se při přestavbě zabýval zejména hlavní věží, která dostala nový plášť.³²² Původní cibulovitou věžičku změnil na jednoduchou špičatou stříšku. Výška zůstala zachována. Dokonce i dvouramenný kříž, jež zdobil vrcholek věže, je totožný.

Při stavbě věže přikročil Schmoranz také k výměně trámů a vazby nad lodí, presbytářem i nad sakristií. Jako střešní krytinu použil hojně používaný šindel. Původní prkenný malovaný strop v lodi a v rákosový v sakristii patrně ponechal, pouze provedl nezbytnou údržbu kvality materiálů.

I přes to, že vnější výraz kostelíka dostal novou podobu, vycítil Schmoranz přesnou potřebu vyrovnané kompozice. Prostými a střízlivými tvary nahradil kupoli, jež svým tvarem nekorespondovala s celkem.

1. 15. Slatiňany³²³

Kostel ve Slatiňanech je zasvěcen sv. Martinu. V pozůstalostních plánech se nachází materiály datované do let 1860 až 1892. Podle půdorysu kostela na plánech se jedná o jednolodní kostel s užší předsíňkou. Schmoranz kostel rozšířil a přestavěl v trojlodní. Náročné úpravy, jež velmi výrazně pozměnily původní podobu památky, však byly kritizovány za necitlivý přístup. Řešení kostela však souvisí se Schmoranzovým smyslem pro odvozování prvků a dodalo památce odraz citění historismu.

Úpravy proběhly také ve věži v západním průčelí, kde bylo instalováno nové točité schodiště. Kostel byl opatřen novými opěrnými pilíři především nad okny v lodi. Vstup do oratoře můžeme podle dobových plánů porovnat se současným stavem. Poměrně štíhlé vstupní dveře jsou zakončeny lomeným obloukem. Nad nimi se nachází velké kruhové okno

³²¹ POCHE, Emanuel a kol., *Umělecké památky Čech K/O*. Praha, 1978. ISBN 403-22-858. s. 376.

³²² Plány v pozůstalosti jsou datovány do let 1887.

³²³ SOKA Chrudim, Pozůstalost Františka Schmoranze, k. 48, inv. č. 51.

s ozdobnými gotickými prvky. Podle nákresů a současného stavu je však tento vzor poněkud odlišný. Na Schmoranzových plánech je zobrazena pravidelná osmiboká růžice, která vyplňuje celou plochu okna. Současná podoba vychází z trojlístku a kružba kolem tvoří navzájem se prolínající vejčité listy.³²⁴

Malé kruhové okno ve štítu je s původním nákresem již totožné. Rovněž zakončení štítu střechy malým křížem nalezeme již v nákresech na přestavbu.

V presbytáři kostela sv. Martina byly při úpravách zazděny některé náhrobky.³²⁵ Klenba v presbytáři i hlavní a postranní lodi a sakristii je křížová spočívající na konzolách.

V roce 1886 byla zakoupena pro chystanou přestavbu kostela stará škola. Kostel byl přestavěn téměř od základů. Při venkovních úpravách musela být stará škola zbourána, aby se tak uvolnilo místo kolem kostela.³²⁶

V roce 1889 předložil Schmoranz obecní radě ke schválení svoje plány, které měly být ještě po konzultacích s Františkem Josefem knížetem z Auerspergu projednány.³²⁷

Kostel sv. Martina je situován ve Slatiňanech na mírném návrší. V kostele se nachází jeden hlavní a dva postranní oltáře. Na jižní straně je oratoř, která sloužila pro úřednictvo a nad ní je zasklená síň. Sakristie se nachází naproti oratoře. Vstup na kůr se nachází nad hlavním vchodem a má samostatný vstup. Všechna kostelní okna byla zdobena uměleckým malováním a zvenku byla opatřena sítí.³²⁸

Přestavba kostela ve Slatiňanech prováděná Schmoranzem je kritizována pro svou přílišnou tvrdost, s jakou změnil původní jednoduchou podobu kostela. Kostel musel být přestavován, protože jeho kapacita přestávala stačit rozvíjející se obci. Zdůrazněním stavebních a dekorativních prvků se velmi výrazně podoba kostela změnila. Přistaveny byly masivní opěráky a ochoz na věži.³²⁹

Během slavnostního svěcení kostela se Schmoranzovi dostalo veřejného projevu s vyslovením díky.³³⁰ Na soudobé reakci je patrné, že veřejnost přijala přestavbu kostela

³²⁴ dát do obrázků porovnání obou případů.

³²⁵ URL: <http://depositum.cz/knihovny/pamatky/strom.clanek.php?clanek=4758> [cit. 2010- 03-15].

³²⁶ SOkA Chrudim, Inventář FARNÍ ÚŘAD SLATIŇANY 1800- 1951, vypracovaly MATYSOVÁ, Marie-MATOUŠKOVÁ, Helena-KOUPILOVÁ, Lada.

³²⁷ Slatiňany byly oblíbeným letním sídlem tohoto knížete, který byl zároveň patronem zmíněného stavebního projektu, a jeho požadavky byly v plánech zohledňovány. In: *Český Východ*, č. 8., 23. února 1889.

³²⁸ SOkA Chrudim, Farní úřad Slatiňany 1800- 1951, inv. č. 200, kart. č. 9. Stavební opravy.

³²⁹ PAVEL, Jakub. *Dějiny památkové péče v 19. století*. Sborník archivních prací, 1975. s. 250.

³³⁰ Farář Antonín Schraiber poděkoval Schmoranzovi, „*kteřý s neobyčejnou láskou k dílu tomu se věnoval a denně od časného rána až do večera na staveništi prodléval.*“ In: *Chrudimské noviny*, č. 22., 19. listopadu 1892.

s nadšením. Pozdější kritika je zásluhou přesměrování chápání a obrat k novým tématům nejen v architektuře, ale v celém uměleckém cítění.

1. 16. Stolany³³¹

Kostel sv. Mikuláše Biskupa udivuje svojí nezvyklou kompozicí. Působí starobylým dojmem a jeho světlá fasáda je dominantou krajiny.

Kolem kostela se nachází hřbitov, který je obehnán kamennou zídkou.

Čtyřhranná věž slouží zároveň jako vstup do kostela a má velmi silné zdi. Právě tato věž je netypická svým strohým vzhledem. Vrcholek je ohraničen cimbuřím, ze kterého vyčnívá vyzdřená jehlanovitá věžka zakončená robustním křížkem.³³² Z cimbuří vyčnívají čtyři chrliče, které zajišťovaly odvod dešťové vody.³³³

Presbytář plynule navazuje na loď a je trojboce uzavřený opatřen masivními opěrnými pilíři. Strop v presbytáři je plochý.³³⁴ Okna s lomeným obloukem v lodi navrhoval Schmoranz jako velmi zdobné s gotickou kružbou ve vrcholcích. V současné době má kostel pouze jednoduchá okna dělená na osm polí. Patrně se Schmoranzova vize nesešla s příznivou odezvou, neboť jeho návrh oken se k podstatě kostelíka příliš nehodí. Proto okna zůstala jednoduchá a od gotických kružeb bylo upuštěno.

Schmoranz chtěl do svého návrhu zakomponovat také malou zvoničku, jež by byla umístěna na úrovni střechy na straně presbytáře. Tento plán rovněž nebyl proveden a zůstal pouze v návrhu zakreslen na projektu.

1. 17. Tuněchody³³⁵

Kostel sv. Jana Křtitele je jednolodní stavba s trojboce uzavřeným presbytářem. Byl restaurován v závěru 19. století. V návrzích vztahujících se k tomuto kostelu Schmoranz

³³¹ SOkA Chrudim, Pozůstalost Františka Schmoranze, k. 48, inv. č. 52.

³³² Symbol věže je tak typický, že je v současnosti i ve znaku obce Stolany.

³³³ Tyto chrliče zde byly umístěny již dříve pocházející z původní stavby, Schmoranz pouze svým zásahem upravil jejich technický stav.

³³⁴ POCHE, Emanuel a kol., *Umělecké památky Čech K/O*. Praha, 1978. ISBN 403-22-858. s. 429.

³³⁵ SOkA Chrudim, Pozůstalost Františka Schmoranze, k. 48, inv. č. 53.

rozvinul tvarovou teorii, jež měla být aplikována na střechu u věže kostela.³³⁶ Původně měl kostel barokní cibulovitou bání ukončenou zvonící.³³⁷ Schmoranz ve své studii postupně rozvíjí svůj oblíbený motiv jehlancovitě prolamovaných střech. Celkem čtyři varianty dokazují zvládnutí techniky nejen v tvarosloví, ale slouží zároveň jako příklady umožňující pozměnit výslednou podobu ukončení věže. Zdůrazněním a modelací svého záměru uplatňuje neomezené možnosti výtvarného projevu. Ve srovnání více typů věnuje pozornost vyjádření celkového výrazu samotné stavby. Pomocí těchto vzorů dokazuje provázanost využití konstrukčních prvků a symboliky uměleckého záměru.

1. 18. Tři Bubny³³⁸

K inventárnímu číslu 55 z pozůstalostního fondu Františka Schmoranze se dochoval originál spisu, který popisuje dějiny stavby kostela sv. Jiří. Autorem je sám Schmoranz, který se zde zamýšlí nad funkcí kostelů a jejich významem. Tento spis je podrobným popisem.

Původně sloužila tato stavba jako malá dřevěná kaplička, vzrůstající počet věřících si však vyžádal přestavení na kostel. Nově postavený kostel si zachoval taktéž dřevěnou konstrukci. Dalším potřebám byl kostel přizpůsoben a z části přestavěn na kamenný.

Zvláštností kostela je jeho netypické řešení. V původním provedení byl složen ze dvou částí, jež na sebe navazovaly a tvořily tak vlastně kostely dva.³³⁹ Presbytář je pětioboce uzavřen spojen se sakristií na severní straně. Kratší jižní loď má presbytář podobně profilovaný.³⁴⁰

Chátrající kostel byl po bělohorské konfiskaci upravován. Venkovní věž musela být zesílena přízemními *lisénami*³⁴¹ na rozích a zvýšena. Střecha dostala cibulovitý tvar. Příčka, která oba kostely oddělovala, byla odstraněna.

Schmoranz se na restauraci podílel od roku 1881. V kostele proběhly úpravy stropu, který zastřešoval obě lodě. Střecha byla nově pokryta taškami.

³³⁶ Dle datace plánů pochází tyto nákresy z roku 1888.

³³⁷ Barokní úpravy proběhly kolem roku 1690. POCHE, Emanuel a kol., *Umělecké památky Čech T/Ž*, Praha 1982, ISBN 403-22-858. s. 115.

³³⁸ SOkA Chrudim, Pozůstalost Františka Schmoranze, k. 49, inv. č. 55.

³³⁹ František Schmoranz vysvětluje tuto netypičnost tím, že přífařené vsi Vorel a Vlčnov náležely dvěma pánům, jejichž poddaní chtěli mít každý svůj vlastní svatostánek. Prostornější část tedy patrně patřila Vorli a menší pak Vlčnovu. Tato situace trvala i v době husitské, kdy katolíci i kališníci vykonávaly bohoslužby společně.

³⁴⁰ POCHE, Emanuel a kol., *Umělecké památky Čech T/Ž*. Praha, 1982. ISBN 403-22-858. s. 108.

³⁴¹ Tato jsou prvky označeny ve Schmoranzově spisu.

Také tento kostel neunikl ničivým požárům. Vyhořel v roce 1782 a poté znova v roce 1795. I přes tyto události však zůstaly presbytáře zachovány. Schmoranzovy práce spočívaly v přestavbě lodi. Byly vytvořeny dvě lodě a místo dřevěné kruchty byla postavena kamenná.³⁴²

Také v tomto případě se kolem kostela nacházel původně hřbitov. Jelikož byly hroby umístěny i těsně kolem obvodu kostela, vyžádala si tato situace nutný zásah. Poškození základů bylo způsobeno neustálým zkyřčováním zeminy, která byla položena mnohem výše, než vnitřní plocha podlahy. Nejvíce působila dešťová voda na opukové zdivo a obložení opěracích pilířů, které v důsledku měly narušenou statiku.

Na požádání patronátního úřadu Schmoranz ohledal stav kostela a podal návrhy na odstranění závad. Podaná zpráva byla prozkoumána c. k. místodržitelstvím a schválena. Schmoranz byl pověřen zjištění závady odstranit.

Po odkopání základů muselo být neočekávaně přistoupeno k vyjmutí zcela zvětralého soklu jak u zdí, tak také u pilířů.³⁴³ Znova musela být tato část vyzděna pískovcovými plotnami. V obložení spiracích pilířů musely být dokonce vyměněny některé poškozené kvádry.

Stavba dostala celkovou omítku vnitřní i venkovní. Při těchto pracích byla vyměněna a nově osazena okna s barevnými skly, která byla nyní umístěna v železných rámech a zdobena kružbami. Zvenku byla opatřena drátěnou sítí. Chátrající rákosový strop musel být nahrazen gotickou kružbou, která spočívala na osmibokých pilířích. Ochoz v kostele byl zaklenut a klenba spočívala na dvou kamenných sloupech. Interiér byl vybaven oltářem s kamennou tumbou. Celkovou harmonii dotvářela výmalba světlými tóny.

Zcela nově byla přistavena sakristie a márnice a nové kamenné schodiště na kruchtě nahradilo nevyhovující schody.

Nová věž kostela, která celkově změnila jeho siluetu, byla přistavěna až později kolem roku 1895.³⁴⁴ Cibulovitá bání byla nahrazena štíhlou gotickou. Zvýšení Schmoranz dosáhl protažením pláště krytiny do výšky.

³⁴² In: *Východočeský kraj*, č. 21., 26. května 1944.

³⁴³ Toto opatření vyžadovalo velmi opatrnou manipulaci, neboť by mohla být narušena statika celého objektu.

³⁴⁴ Kostel je z okolí dobře viditelný. Zvýšení věže by podle Schmoranze dodalo stavbě na imponantnosti.

Nová podoba kostela se díky Schmoranzově zásahu výrazně lišila od původního stavu. Tato tendence Schmoranzova díla přesně zapadá do životního vyjádření profilu architekta.

1. 19. Vejvanovice³⁴⁵

Dalším poněkud netypickým příkladem, který přesněji nezapadá do typologie Schmoranzových staveb, je kostel Nanebevzetí Panny Marie. Tato stavba v sobě spojuje architektonické prvky s odlišnou podobou. Gotickou věž doplňuje průčelí barokního rázu doplněné štítem s volutami.

V presbyteriu se dochovala původní klenba. Je tvořena závěrem s pěti klenebnými poli. Jednoduchá žebra jsou široká a na svých hranách mírně přiseknutá.³⁴⁶ V lodi je valená klenba rámovaná štukovými pásy a stěny dělí pilastry.³⁴⁷

Schmoranzův návrh zachycuje podobu kostela při pohledu na barokní štít. V tomto případě je kostel doplněn ještě špičatou věží, jež ke kostelu momentálně nenáleží. Patrně se tato přestavba neuskutečnila, nebo byla při pozdějších pracích odstraněna. Na návrhu je však zpodobněna i se zmiňovanou věží. Tímto spojením tvoří komplex nesourodých prvků zvláštní obraz. Barokní průčelí jako by se spíše hodilo k venkovskému stavení a věž v pozadí jako by ke stavbě ani nenáležela.

Návrhem kostelní věže se Schmoranz zabýval poměrně podrobně. Zachycena je její vnitřní konstrukce a systém položení základů. Tyto základy nejsou příliš hluboké, patrně proto, že stavba stála na stabilním terénu. Podoba věže však nemá příliš výrazné prvky. Střízlivě působí i umístění jednoduchých oken krytých dřevěnými okenicemi těsně pod linií střechy.

1. 20. Žumberk³⁴⁸

³⁴⁵ SOkA Chrudim, Pozůstalost Františka Schmoranze, k. 49, inv. č. 56.

³⁴⁶ URL: <http://depositum.cz/knihovny/pamatky/strom.clanek.php?clanek=4870> [cit. 2009- 02-03].

³⁴⁷ POCHÉ, Emanuel a kol., *Umělecké památky Čech T/Ž*. Praha, 1982. ISBN 403-22-858. s. 185.

³⁴⁸ SOkA Chrudim, Pozůstalost Františka Schmoranze, k. 49, inv. č. 57.

Původní starobylý kostel Všetech Svatých byl zcela obnoven v roce 1782 a současnou podobu získal další přestavbou v roce 1880.³⁴⁹ Z pozůstalosti dochovaný je plán „*Nástin k projektovaným opravám při farním chrámu v Žumberku.*“ Jedná se o čelní nárys kostela, jež zachycuje vstup spolu s přilehlou lodí, která vybíhá po obou stranách. Pozornost poutá výrazně masivní blok dělený svislými vystupujícími pruhy na tři části, který je dominantou celé stavby. Nad vstupem je prostor vyplněn velkým, proskleným kruhovým oknem s růžicí, které doplňují po stranách dvě menší kruhová okna, tentokrát bez výplně. Nad centrálním oknem uzavírá hlavní štít polokruhový výklenek. Na úrovni pod střešou je štít ukončen obloučkovým vlysem. Vrcholek štítu je doplněn křížem, který z části překrývá pohled na sanktusovou věžku.

Slavnostního svěcení se dočkal kostel 10. října 1880.³⁵⁰

³⁴⁹ POCHE, Emanuel a kol., *Umělecké památky Čech T/Ž*. Praha, 1982. ISBN 403-22-858. s. 449.

³⁵⁰ Slavnost byla doprovázena lampionovým průvodem a při této příležitosti byla udělena svátost biřmování 800 biřmovancům. In: *Posel z Východních Čech*, č. 20., 23. října 1880.

VIII. Schmoranzovy práce na Pardubicku

Pravděpodobně nejznámějším zásahem Františka Schmoranze v Pardubicích je záchrana Zelené brány. Podílel se však také na stavbě tak významné budovy pro školní potřeby, jakou se stala reálná škola. V současnosti kolem této budovy opět ožívá zájem o zachování nebo přestavbu. Situace se opakuje tak jako v období Františka Schmoranze, kdy návrhy jeho přestaveb byly diskutovaným tématem jak s projektem naložit. Nenávratně však z Pardubic zmizela židovská synagoga, která musela ustoupit jiným potřebám města.

1. Reálka

Rozbor pozůstalosti inv. č. 84., 1864

K této budově se nedochovalo příliš mnoho původní dokumentace. Složka v pozůstalostním fondu obsahuje pouze 12 listů.

Půdorys označený „*Pardubicer Oberrealschule*“ poskytuje přehled o stavebních rozměrech budovy. Symetricky postavené budově dominuje dlouhé průčelí na obou stranách zvýrazněné předstupujícími velkými sály. Tyto sály vedou do zadní části budovy.

Jednoduchý náčrt venkovní fasády je proveden v plánech jen orientačně. Nejsou zde žádné detaily a okna jsou dokonce rozvržena pouze na levé straně od hlavního vchodu.³⁵¹

„*Vordere Ansicht*“ je již kolorovaným plánem zachycujícím opět pouze levou stranu budovy. Na tomto plánu je více propracováno průčelí budovy. Vstupní prostor je zdůrazněn dvěma po stranách stojícími sloupy, které mírně odstupují od samotné plochy budovy. Vchodové dveře jsou dvoukřídlé umístěné v menším výklenku. Masivní dřevěné dveře jsou zdobené vyřezáváním. Vstup prosvětlují skleněné výplně oblouků nade dveřmi. V úrovni nad řadou oken nacházejících se nade dveřmi je ve Schmoranzově návrhu nápis „*Vyšší reálka*“.

³⁵¹ Tento náčrt byl patrně pouze studií. Nevznikl jako podklad pro stavbu, ale byl jenom schematickým zachycením situace.

Nad další řadou oken měla být umístěna datace. Na Schmoranzově plánu je letopočet počátku stavby, rok 1863.³⁵²

Žádost o zřízení Vyšší reálky byla potvrzena ze dne 29. prosince 1862. Stavbou nové budovy byl poté pověřen architekt Schmoranz. Budova bývalé školy stojí na nynějším Komenského náměstí v centru Pardubic. Na pokrytí nákladů na stavbu se podílelo několik investorů. Mimo úvěrů od bank a záložen, byla využita také dobročinná loterie, ale přispěly také soukromé osoby. Při slavnostním kladení základního kamene dne 19. června 1864 byli osobě přítomni František Palacký a František Ladislav Rieger. Dokončení a předání stavby veřejnosti proběhlo během velmi krátké doby a již dne 9. října 1865.

Budova reálky má vnější dispozice stejné, jako na původních návrzích. Pouze předstupující vchodová část se liší o několik detailů. Schmoranz původně navrhoval nad průčelím pod střechou „cimbuří“, které bylo vedeno směrem dolů pod štítem. Ve svých plánech počítal také s menší věžičkou, která by vedla uprostřed na vstupním štítu. Mírně projmutá středová část, která obsahuje dvojici oken je patrná na budově dodnes. Nad tímto výklenkem je umístěn štít, který ve Schmoranzových plánech nemá ještě jasnou podobu.³⁵³

Budova školy má praktické rozdělení místností. V postranních křídlech se nacházely velké posluchárny chemie a fyziky.³⁵⁴ Tyto velké místnosti tvořily větší část postranního traktu. Na ně navazovaly laboratoře a odborné studovny.

Poměrně dlouhá a prostorná chodba je vedena v celé budově za učebnami obrácenými do ulice. Z ní je přístup do všech ostatních učeben. Okna směřující z chodby na dvůr osvětlují tuto chodbu dostatečným denním světlem.

Na pardubické reálce působilo mnoho významných učitelů z řad české inteligence a mezi žáky bychom našli Jana Kašpara, který byl prvním českým aviatikem.³⁵⁵

Budova byla poskytnuta po druhé světové válce základní škole a Střední průmyslové škole elektrotechnické. V současné době se jedná o rekonstrukci budovy nebo o možnostech jejího dalšího využití. Klub přátel Pardubicka se snažil o její zachování a prohlášení za

³⁵² Tento letopočet je na budově zachován dodnes, i když se některé zprávy a zdroje zmiňují o počátku stavby jako o roce 1864.

³⁵³ V současnosti je zde umístěn znak města Pardubic- polovina bílého koně na červeném podkladu.

³⁵⁴ Na Schmoranzových návrzích je dobře patrné rozmístění lavic do tří stejných výsečí, které dohromady byly složeny do půlkruhu.

³⁵⁵ URL: <http://www.kpp.iipardubice.cz/1108935947-pardubickou-realku-navstivil-cisar.html> [cit. 2009-03-27] nebo také článek v periodiku *Klubu přátel Pardubicka*, KOTYK, Jiří. [2004 - číslo 5/6].

kulturní památku. Tuto situaci ovšem zkomplikoval soudní spor. Budova patřila městu, ale zastupitelé na svém jednání odhlasovali, že bude odprodána za symbolickou jednu korunu Pardubickému kraji.³⁵⁶ Budova ovšem podle náměstka primátora dokonce brání dopravě a podle jeho slov by měla být zbourána.³⁵⁷

V současné době je majitelem objektu Pardubický kraj, který navrhoval, aby na místě bývalé reálky vznikla umělecká galerie pro veřejnost. Po přehodnocení tohoto úmyslu se kraj postavil za myšlenku, aby zde vznikly administrativní prostory a kanceláře.³⁵⁸ Navrhovaná rekonstrukce by byla ovšem velmi nákladná a proto bude vyhlášeno výběrové řízení, ze kterého by měl vyjít návrh na řešení problému.

Vyhlášením veřejné soutěže by měl být určen vítězný návrh, který zpracuje budoucí podobu původní reálky. Podle odborné komise byl tímto návrhem urbanistický projekt Pavla a Petra Maléřových. Toto řešení by mělo budově zaručit zachování původní architektury a zároveň by mělo být dostatečně uzpůsobeno novým potřebám i komplikované dopravní situaci.³⁵⁹ Architekti se nejlépe vypořádali s řešením přízemí budovy. Navrhovaný průchod by měl vyřešit nevyhovující situaci v oblasti Jahnovy ulice.³⁶⁰ Pro veřejnost byla při této příležitosti uspořádaná výstava se všemi soutěžními návrhy, která proběhla v informačním centru u Zelené brány. Do 6. ledna 2007 si zájemci mohli prohlédnout všech 12 soutěžních návrhů.³⁶¹ Tato plánovaná rekonstrukce by měla proběhnout v druhé polovině roku 2007, nebo s možným posunem až do roku 2008. Náklady na stavbu počítají s rozpočtem 100 milionů korun.³⁶²

Muzejní spolek, jenž se obával o osud budovy, definitivně prohrál soudní řízení u Nejvyššího správního soudu. Podle slov předsedy Muzejního spolku však ani projekt architektů Maléřových není nejlepším řešením v rámci zachování původní historické hodnoty stavby.³⁶³

Během příprav na rekonstrukci ovšem náklady byly několikrát změněny a došlo také k menším stavebním úpravám oproti původnímu vítěznému návrhu. Menší změny měly lépe vyhovovat stávajícímu záměru.³⁶⁴

³⁵⁶ In: *Pardubický deník*, 6. 10. 2006, str. 8.

³⁵⁷ Tamtéž.

³⁵⁸ In: *Pardubický deník*, 23. 11. 2007, s. 1, č. 273.

³⁵⁹ In: *Pardubický deník*, 12. 1. 2006, s. 11.

³⁶⁰ In: *Mladá fronta dnes*, 14. 12. 2006, roč. 17, s. C/2.

³⁶¹ In: *Pardubický deník*, 13. 12. 2006, s. 9.

³⁶² In: *Pardubický deník*, 12. 1. 2006, s. 11.

³⁶³ In: *Pardubický deník*, 7. 9. 2007, roč. 16, č. 204, s. 3.

³⁶⁴ In: *Pardubický deník*, 22. 2. 2007, roč. 16, č. 45, s. 9.

Navrhovaný projekt nepočítá s žádnou další venkovní přístavbou. Omítky by měly být pouze doplněny o štukovou výzdobu. Interiér budovy by měl být řešen moderním způsobem. Přízemí bude využívat veřejnost a sloužit jí bude vstupní hala, přednáškový sál, foyer a galerie. Kanceláře a zasedací místnosti se budou nacházet v horních patrech. Využit bude také půdní prostor.³⁶⁵

Nákladný projekt, jehož rozpočet a konečné náklady narostly přes 220 milionů, musel být pozastaven, aby se projednalo snížení nákladů.³⁶⁶ Tento plánovaný rozpočet by měly snížit náklady, které v projektu počítaly s využitím nadstandartních materiálů. V plánech se počítalo s prosklenými podlahami, mramorovými obklady a se zábradlím z leštěného hliníku.³⁶⁷

Pardubický hejtman Radko Martínek po několika jednáních schválil úsporu 50 milionů korun a přestavba se mohla opět rozběhnout. Výrazné ušetření přinesla výměna plánovaných materiálů, které byly nahrazeny materiály lépe vyhovujícími dobovému trendu. S konečnou platností byl určen také způsob využití stavby. Galerie zde umístěna nebude a místo se stane sídlem kanceláří pro úředníky a v prvním patře se otevře jednací síň.³⁶⁸

Celá situace kolem opravy budovy se neustále komplikuje a vyřešení je prozatím nejisté. Pokud bude ovšem architektonická hodnota budovy zachována, mohla by se bývalá pardubická reálka stát moderním připomenutím práce Františka Schmoranze, který se během svého života také na několika záchranných projektech účastnil. I přes to, že budova dostane novou podobu a bude přizpůsobena požadavkům, stane se dokladem, že Schmoranzovy původní plány a představy jsou stále aktuální. Nové řešení prostoru se aplikuje na původní dispozice, což dokládá původní efektivní záměr, na který lze aplikovat požadavky moderní společnosti. Schmoranz plánoval budovu, aby vyhovovala školnímu provozu, avšak jeho projekt může být poměrně bez problémů zcela přizpůsoben technicky vyspělejší době. Zde se jeví předvídavost architekta v širší souvislosti a dokládá jeho technicky vytříbený smysl pro účelově vybavené prostory.

2. Synagoga

³⁶⁵ In: *Nový Pernštejn*, roč. 1, č. 5., 26. listopadu 2007, s. 7.

³⁶⁶ In: *Týdeník Pernštejn*, roč. 3, č. 1., 5. ledna 2009, s. 1.

³⁶⁷ Tamtéž, s. 1.

³⁶⁸ URL: http://www.rozhlas.cz/pardubice/zpravodajstvi/_zprava/567501 [cit. 2009-04-14].

Rozbor plánové pozůstalosti inv. č. 85., 1866- 1876

V pozůstalostním fondu se nachází několik nákresů synagogy určené pro Pardubice.³⁶⁹ Dvě verze od sebe odlišují nadpisy nad hlavním vstupem. Výkres s popisy délek nese nad vchodem německý nápis „*Mein Haus soll ein Bethaus. Jsasi 66. C. 1. V*“³⁷⁰ Na nákrese, který lze považovat již za čistopis tento nápis není. Místo něho je na tomto místě hebrejský nápis. Jinak jsou oba nákresy totožné, pouze čistopis se vyznačuje větším propracováním detailů.

Nákres synagogy Schmoranz provedl také z východní strany. Zadnímu průčelí dominuje také středový obdélníkový rizalit jdoucí až nad úroveň střechy. Je zdůrazněn sloupy, na jejichž konci jsou umístěny kupolí zaklenuté věžičky. Ve středu horní římsy je umístěna šesticípá hvězda. Střed rizalitu je vyplněn velkým oknem, jež je složeno z prostředního oblouku a spojeno s dvěma postranními menšími oblouky. Po obou stranách rizalitu se nachází oblouková okna vedoucí do synagogy.

Dalším nákresem v tomto souboru je příčný řez s označením „*Längendurchschnitt*“. Na tomto podélném řezu jsou zakresleny krovy a vnitřní uspořádání lavic. Obvodové zdi jsou zvýrazněny červenou barvou, kterou je vyznačeno také sklepení, které patrně mělo sloužit jako rituální lázeň.

Na zvláštním nákrese jsou vyobrazena okna s obloukovým zakončením. Dvoudílné a trojdílné okno dělené na svislé pruhy má stejnou strukturu a detaily jsou naznačeny pouze orientačně.

Na zvláštním listě půdorysného nákrese jsou naznačeny míry a délky jednotlivých rozměrů synagogy.

Soubor nákresů vztahujících se k této stavbě zakončuje mírně natočený pohled na celou budovu.

Dnes již neexistující synagoga v Pardubicích byla zbourána roku 1958 a byl zde vystavěn Dům služeb.³⁷¹ Původní synagogu postavil Schmoranz v roce 1879 na pozemku, který dříve sloužil jako kamenická dílna Václava Tučka. Stavba budovy musela být

³⁶⁹ Výkresy označené německy „*Die Neue Synagoge für Pardubitz*“.

³⁷⁰ Bethaus- modlitebna.

³⁷¹ In: *Pardubický deník*, č. 89., 16. dubna 2007.

financována z vlastních zdrojů židovské obce. Náklady dosáhly výše 28 000 zl.³⁷² Budova synagogy byla postavena v empírovém stylu. V době, kdy se zde již žádné bohoslužby nekonaly, sloužila k výstavám a také jako skladiště. V místě před synagogou se nacházela oplocená zahrada, ve které byl umístěn pomník Bratranců Veverkových.³⁷³

Podobu synagogy lze ještě zachytit na dochovaných dobových nákresech. Jednalo se o obdélníkovou stavbu, které v přední části dominoval vysoký obdélníkový štít ohraničený sloupy. Na těchto sloupech byly umístěny dvě okrasné věžičky. Pod střechou, jež byla pokryta břidlicí³⁷⁴ se nacházela atika tvořená slepými arkádami, pod níž byly číslice 5628. Ve středu štítu byla umístěna dvojice desek nesoucí římské číslice.³⁷⁵ Po obou stranách od vchodu byla umístěna vysoká okna zakončená oblouky.

Budova židovské synagogy působila klidným dojmem místa s velkou důležitostí. Moderní vzhled v sobě ukrýval odkaz na staré tradice a čistota provedení byla důkazem odborné znalosti a zručnosti navrhovatele.

3. Zelená brána v Pardubicích

Rozbor pozůstalosti inv. č. 86., 1881- 1882

Schmoranz zachytil Zelenou bránu na pohledu ze západní strany. „*Westliche Ansicht des grünen Thores in Pardubice*“ přibližuje podobu brány z let 1881 až 1882. Zelená brána přiléhá těsně k původní zástavbě domů, které byly přímo v kontaktu se samotnou věží. Náčrtek zaznamenal podobu brány, která zde má světlou omítku a jediný prvek, který ji zdůrazňuje, jsou slepá oblouková okna v dolní třetině věže. Pod hodinami je taktéž okno s lomeným obloukem, v jehož vrcholku je umístěn malý kruhový otvor.

Další nákresy se věnují především technickým parametrům Zelené brány. Rozkresleny jsou především dřevěné konstrukce, které jsou skryty uvnitř věže.

Na příčném řezu jsou patrná jednotlivá patra s připsanými délkami a rozměry. Půdorysy přízemí a prvního patra obsahují také pouze míry a délky.

³⁷² In.: *Zprávy Klubu přátel Pardubicka*, č. 9-10, 1991.

³⁷³ Tamtéž.

³⁷⁴ In: *Posel z Východních Čech*, 4. října 1876.

³⁷⁵ Tyto římské číslice měly poukazovat na desatero přikázání.

Podpis konzervátora Schmoranze nese náčrt, který počítal s rozšířením vstupního prostoru pod branou. Místo původního většího a menšího vstupu měl být probourán pouze jeden vstup zakončený lomeným obloukem.³⁷⁶

Všechny nákresy jsou kolorované, přesně narýsované na tvrdých kartonech.

Dominantou Pernštýnského náměstí v Pardubicích je vysoká štíhlá věž, která je ovšem označovaná jako brána. Opravdu tato věž střeží hlavní přístup na náměstí, kterým denně projde velké množství lidí. Svůj přívlastek si vysloužila díky střešní krytině, která má výraznou zelenou barvu, způsobenou oxidací mědi. V současné době je na Zelené bráně zřízena pro veřejnost vyhlídka.³⁷⁷

Původně střed města střežily brány dvě, Bílá a Zelená. Rozvoj dopravy a techniky zapříčinil, že tyto dvě brány přestaly kapacitně vyhovovat. Bílá věž proto musela být v roce 1840 stržena.³⁷⁸ Stejný osud měl o několik let později postihnout také Zelenou bránu. Zástupci z řad inteligence však byli proti takovému rozhodnutí. Snažili se svými argumenty o významné středověké památce tuto historicky cennou věž zachovat. Radní města však nechtěli své rozhodnutí měnit. Pro rozřešení věci byl povolán krajský konzervátor František Schmoranz, aby posoudil vzniklou situaci. Ten se obrátil na Ústřední památkovou komisi ve Vídni, která svou významnou autoritou mohla zasáhnout. Tato komise své rozhodnutí zaslala dne 17. listopadu 1875 pardubickým radním, kde rezolutně zbourání Zelené brány odmítla.³⁷⁹

V roce 1886 byla plánovaná alespoň částečná oprava Zelené brány. Vypracování návrhů se chopil František Schmoranz a radikálnější plány přinesl také Josef Mocker. Podle jeho plánů proběhla přestavba vedená Schmoranzem.³⁸⁰ Docházelo jen k dílčím opravám, či výměnám poškozených tesařských, kamenických, nebo klempířských částí.³⁸¹

Zajímavou součástí Zelené brány se stal reliéf, umístěný nad vstupem k náměstí. Zde je zobrazen výjev znázorňující starou pověst. Podle pověsti při dobývání Milána byl bílý kůň bojujícího jezdce přeseknut v půli. Jezdec svého koně přinesl až do českého království, kde byl pasován na rytíře a přední polovinu koně tak dostal do svého znaku. Ve skutečnosti je tato pověst nepravdivá, ale mnoho lidí ji považuje za nejlepší odůvodnění, s jakým přijímá obraz

³⁷⁶ K této přestavbě ovšem nedošlo a brána si zachovala dva vstupy.

³⁷⁷ Tato vyhlídka funguje od května do října každý den, kromě pondělí

³⁷⁸ In: *Pardubický patriot*, č. 6, 29. září 2009, s. 9.

³⁷⁹ Tamtéž.

³⁸⁰ In: *Pardubický radniční zpravodaj* 2007/9, s. 7

³⁸¹ In: *Zprávy klubu přátel Pardubicka*, č. 3., roč. 198, s. 58-60.

poloviny koně ve znaku města.³⁸² V roce 1903 tedy tento výjev ztvárnil sochař Bohumil Vlček pro Zelenou bránu. Umístěn byl nad vchodem na náměstí. Soutěže s návrhem na pamětní obraz se zúčastnil i Mikoláš Aleš, jehož návrh ovšem nebyl vybrán. Důvodem byly vnější povětrnostní vlivy, kterým lépe odolává štuková deska Bohumila Vlčka, nikoliv malovaný obraz, který by bylo potřeba častěji renovovat.³⁸³ Tento reliéf je zachován až do současnosti a může jej obdivovat mnoho návštěvníků, jejichž cílem je nádherné pardubické náměstí.

Podobu jakou má Zelená brána dnes, dostala v roce 1912. V tomto roce byla z věže odstraněna omítka, aby se tím odkrylo původní kamenné zdivo. Dřevěný ochoz, nacházející se v úrovni pod střechou byl restaurován.³⁸⁴

V roce 1979 se přistoupilo k důkladnému prozkoumání situace. Poměrně neobvyklé lešení mělo sloužit pro práci na vnější fasádě věže. Geologický průzkum probíhal zainjektováním sond do hloubky 1, 20 metrů do zdiva. Prohlídka stavu střešní krytiny přinesla předběžně očekávaný výsledek. Na mnoha místech byla krytina poškozená a vlivem zatékání dešťové vody byly narušeny některé dřevěné části krovů.³⁸⁵

Potřebnou opravu vyžadovaly také zlacené a ozdobné části ve špičkách zakončení věže. Restaurátoři pražského podniku Umělecká řemesla pokrývali plátkovým zlatem plochu ozdobných koulí. Také husitské slunce, které je umístěno v nejvyšším bodě brány, dostalo nový pozlacený povrch.³⁸⁶

Klempíři se snažili pracovat v duchu starých tradic. Střecha byla opravena měděnými plechy a natřena roztokem, který podporuje vznik umělé měděnky.³⁸⁷

Na opravě Zelené brány se podílel inženýr arch. Rudolf Sláma, ing. arch. Alexandr Wágner a Jaromír Hink. Důkladnou práci odvedli také řemeslníci, konstruktéři a restaurátoři při dílčích opravách.³⁸⁸

³⁸² In: *Pardubický deník*, roč. 16. č. 166., 19. července 2007, s. 7.

³⁸³ Tamtéž, s. 7.

³⁸⁴ In: *Pardubický deník*, roč. 16, č. 47., 24. února 2007, v příloze Víkendová káva, s. 4.

³⁸⁵ In: *Zprávy klubu přátel Pardubicka*, č. 3., roč. 198, s. 58-60.

³⁸⁶ Tamtéž, s. 58-60.

³⁸⁷ In: *Zprávy klubu přátel Pardubicka*, č. 3., roč. 198, s. 58-60.

³⁸⁸ Tamtéž, s. 58-60.

4. Kunětická hora

Rozbor pozůstalosti inv. č. 76., 1876

Schmoranz se tomuto objektu věnoval velmi podrobně. Na jeho plánech jsou zakresleny nejenom detaily kamenné výzdoby na hradě, ale i zajímavé stavební prvky. „*Kunetice Burgruine*“ je soubor několika menších nákresů pocházejících z kaple na hradě.

Jelikož se Kunětická hora stala středem jeho zájmu v období plánování zastavení zdejší těžby, pořídil také nákresy stavu situace hradu se zachycením okolního terénu.

V roce 1876 zakreslil podobu hradu a okolí na půdorysném výkrese označeném „*Des Kunetic.er Berges sainx der Burgruine bei Pardubic*“ s mnoha detaily.

Na dalších nákresech se věnoval příčným a podélným řezům hradu se zvýrazněním části zdí a základů. Součástí jsou i půdorysné nákresy prvního a druhého patra spolu se sklepními prostoty.³⁸⁹

Kunětická hora vyčnívá svojí nápadnou siluetou v nížinatém terénu polabské nížiny. Je poměrně jasně a dobře viditelná ze širokého okolí. Její poloha naznačuje, že se jednalo o významný strategický bod. Těžba poskytovala dostatek kamenného materiálu k výrobě zbraní i k dostavbě městských částí nedalekých Pardubic.

Vzhledem k bezohledné těžbě se však objevilo statické narušení nejen zde stojícího hradu, ale také samotného podloží. Tato situace se stala předmětem zájmu c. k. Ústřední komise pro zachování starožitných a uměleckých památek. Kunětické hoře i s jejím hradem hrozilo sesunutí. František Schmoranz ze svého postu konzervátora pro chrudimský kraj se touto situací podrobně zabýval. Důkladným popisem stavu hradu a svým pamětním spisem důsledně žádal o jeho zachování. Toto pojednání bylo schváleno a doporučeno k vydání v časopise „*Mittheilungen*“. C. k. ústřední komise také schválila, aby Schmoranz svým vlivem podpořil tento projekt také u Vídeňské komise, která by mohla schválit některé nutné opravy a financovat je ze svých zdrojů.³⁹⁰

³⁸⁹ Tyto nákresy byly použity také v časopise *Mittheilungen 1877* „*Die Burgruine Kunetic bei Pardubic*.“ Jméno autora zde ovšem není uvedeno. Jeden z nákresů „*Detail des noch erhaltenen Obertheiles des Hauptportales*“ je totožný s detailem v pozůstalostním fondu Františka Schmoranze.

³⁹⁰ In: *Posel z Východních Čech*, č. 11., 2. června 1877.

Noviny *Posel z Východních Čech* vydávaly pamětní spis Františka Schmoranze rozdělený do několika částí. Architekt Schmoranz podal opravdu vyčerpávající rozbor situace Kunětické hory, včetně rozboru půdního podloží a staré historie hradu. Ve svém popisu se věnuje vzniku jména oblasti, které bylo odvozeno od jejího prvního majitele.³⁹¹

Podrobná historie hradu je líčena od 15. století během husitských válek, zachycuje odprodeje panství, k němuž Kunětická hora patřila a popisuje také bitvy, které byly svedeny při jeho dobývání. V této historické části je zmíněna doba rozkvětu, kterou hrad požíval během držení v rukou Viléma z Pernštejna.

Kunětický hrad se však musel potýkat se svým úpadkem a částečným chátráním, které bylo zapříčiněno krutou třicetiletou válkou. Hrad byl vypálen a vydrancován vojskem v roce 1645. Od této doby bez poskytnutí potřebné péče pustnul.³⁹²

Teprve v roce 1820 byl hrad poctěn významnou návštěvou císaře Františka I., který zde navštívil i kapli sv. Kateřiny. V této době se začalo uvažovat o záchraně této památky. Největší ohrožení však způsobovalo lámání kamene, které postoupilo až do těsné blízkosti hradeb. Těžba kamene zde byla zastavena až v roce 1857 na příkaz místodržitele Meeséryho. V průběhu tří let 1858, 1859, 1860 byly na hradě provedeny částečné stavební úpravy, které však nebyly příliš v souladu s původním slohem.³⁹³

V roce 1863, kdy bylo pardubické panství i s hradem odprodáno Vídeňské bance, došlo opět k obnovení lámání kamene. Také další nepříznivé okolnosti měly vliv na zhroucení žebrového klenutí v roce 1874.

Proti chátrání Kunětické hory se objevil také článek v novinách *Posel z Východních Čech*. Upozorňuje na současný stav objektu a svoji úvahu rozvíjí s tím, že je nutné v této věci udělat opatření, která by stav zachránila.

Do hradní kaple zatékala dešťová voda, která ničila vnitřní malbu a i věžička, která se zde tyčila, hrozila spadnutím. Okna musela být provizorně zasklena přes kružby, aby se původní uchránily.³⁹⁴

V roce 1857 se dohodli akademičtí malíři pp. Kokeš, Potěšil, Papáček a Müller že zde vyzdobí kapli. Každý z nich měl vymalovat výjev z Nového zákona. Pod každým obrazem byl vymalován také nápis. Pod obrazem J. Kokeše stálo: „Čiňte pokání neb již jest sekera ku

³⁹¹ In: *Posel z Východních Čech*, č. 16., 17. srpna 1878.

³⁹² In: *Posel z Východních Čech*, č. 23., 4. prosince 1878.

³⁹³ Tamtéž.

³⁹⁴ Tamtéž.

kořenu stromu přiložena; každý strom, který nese ovoce dobrého, vyřát a na oheň uvržen bude.“ Mat. III.

Pod obrazem F. Potěšila stálo: „*A když udělal jako bičík z provázků, všechny jest vyhnal z chrámu, ovce, také i voly a penězoměncům rozsypal peníze a stoly převracel a těm, kteřížto holuby prodávali, řekl jest: Odnesež tyto věci a nečiňte dům otce mého domem kupeckým.*“

Pod Obrazem J. Papáčka byl nápis: „*Člověk jeden byl bohatý a oblácel se v šarlat a kment a hodoval na každý den skvostně. A byl žebrák, jménem Lazar, kterýžto ležel u vrat jeho, pln jsa nežitův, žádaje být nasycen z drobtův, které padaly se stolu bohatce.*“

Pod obrazem F. Müllera bylo napsáno: „*Dva lidé vstupovali do chrámu, aby se modlili, jeden zákonník a druhý zjevný hříšník. Zákonník stojí takto, sám k sobě modlil se, řka: Bože, děkuji Tobě, že nejsem jako jiní lidé, loupežníci, nespravedliví, cizoložníci, jako i tento zjevný hříšník.*“³⁹⁵

Od doby, kdy patřila Kunětická hora Národní bance, ponechávala svému pronajímateli tento majetek volně k dispozici. Tento se však o starožitnosti nestaral a v místnostech i chodbách skladoval seno a slámu. Při takovémto přístupu byl hrad v ohrožení požárem, který by se velmi snadno mohl rozšířit a zničit nenávratně starobyrou památku.

Schmoranz na jeho záchranu vynaložil hodně sil, ale celkově situaci nemohl nijak výrazně ovlivnit. Jeho spis se tak stal pouze zachycením stavu objektu, jehož záchranu si architekt položil za cíl.

5. Kunědice³⁹⁶

Při patě Kunětické hory, na pravém břehu Labe se severovýchodně od Pardubic rozkládá vesnice Kunědice s kostelem sv. Bartoloměje. Tento kostel byl novogoticky přestavěn Schmoranzem v letech 1896 až 1897. Kostelu dominuje nesymetricky řešené průčelí u vchodu. Hlavní loď kostela není řešena symetricky, ale na pravé straně z ní vybíhá postranní kaple s malou věžkou. Plány dochované ke kostelu jej zobrazují jako jednoduchý venkovský kostelík. Vstup je veden přes věž, která se tyčí v průčelí. Nad vstupem je kruhové

³⁹⁵ In: *Posel z Východních Čech*, č. 23., 4. prosince 1878.

³⁹⁶ SOkA Chrudim, Pozůstalost Františka Schmoranze, k. 51, inv. č. 77.

okno zdobené gotickou kružbou. Ve věži pod hodinami je z každé strany umístěno dvoukřídlé okno opatřené dřevěnými žaluziemi. Již v plánech je kostel navržen bez venkovních zdobných prvků s hladkou omítkou. V tomto případě nejsou nijak zvýrazněna nároží, či jiné vystupující prvky omítky.

Na levé straně presbytáře je situována malá místnost, jež je ukončena valenou klenbou. Vstupuje se do ní z presbytáře.

Schmoranz plánoval pro tento kostel také nový hlavní oltář. Na podstavci je goticky zdobený oltář s centrálně umístěnou schránkou ukončenou křížem. Působivost tohoto díla je dovedena k dokonalosti umístěním pod velké prosklené okno ve středu presbytáře. Celý prostor nad oltářem je sklenut křížovou klenbou. Křížová klenba se opakuje v celém prostoru kostela. Ve středové části vytváří spojení jednotlivých žeber útvar připomínající svým tvarem šesticípou hvězdu.

Okna v presbytáři jsou totožná s okny v lodi. Liší se pouze svými rozměry. V lodi jsou zasazena trojdílná okna, propouštějící více světla. Presbytář je vybaven okny se stejným dekorem, ovšem pouze ve dvojdílném provedení.

IX. STYLOVÉ A ESTETICKÉ ZHODNOCENÍ DÍLA FR. SCHMORANZE V KONTEXTU ČESKÉ STAVEBNÍ KULTURY 19. STOLETÍ

František Schmoranz prožil celý svůj život v 19. století. Proto jsou jeho díla ovlivněná myšlenkovými proudy a styly tohoto období.

Dílo Františka Schmoranze je řazeno k proudu historismu, který se projevoval v průběhu 19. století. Toto období je hodnoceno velmi rozporuplně. Některé projevy jsou hodnoceny kriticky, ale na druhé straně jsou zdůrazňovány přínosy, které tyto inovace přinesly. Historizující slohy jsou vyústěním zastavení vývoje v umění. Nové přístupy se proto hledají v minulosti a snaží se na tradiční prvky navázat, ale pozměnit je v jednotlivých detailech. Možnosti rychlého vývoje vyžadovaly rychlé řešení, které potřebovalo impulzy k nové výstavbě. Proto se architekti a stavitelé obraceli do minulosti a využívali již osvědčené prvky architektury.³⁹⁷

Mezi přední autory píšící o tématu historismu v architektuře patří Vincenc Kramář a Zdeněk Wirth. Dalším autorem je Antonín Matějček, který se taktéž snažil zachytit vývoj, kterým prošla architektura v 19. století.³⁹⁸ Další práce v oblasti česky píšících autorů o problému spíše jen polemizovaly a snažily se přetvořit názor vyslovený předcházejícími autory. Ke znovuobjevení tématu přispěl Pavel Zatloukal, který zkoumal architekturu 19. století na Moravě.³⁹⁹ Po těchto úvahách dospěly názory na historismus do pozitivnějšího světla a „*Historický převlek tak přestal být projevem nostalgie či trpné závislosti na minulém dění a začal být vnímán jako prostředek sebevyjádření nové vládnoucí třídy, přihlašující se k té či oné tradici.*“⁴⁰⁰

Proto zde nelze mluvit o nedostatku inspirace, ale spíše o věrnosti tradici, která propojuje staré s novým. Pozornost s jakou architekti navrhovaly své projekty je obdivuhodnou snahou zachytit nejrůznější vlivy a dosáhnout výsledku, jež svým charakterem plně odpovídá návratu jednoho z nejvýraznějších slohů české architektury.

³⁹⁷ HEROUT, Jaroslav. *Staletí kolem nás*. Praha- Litomyšl, 2002. ISBN 80-7185-389-5. s. 242.

³⁹⁸ VYBÍRAL, Jindřich. *Česká architektura na prahu moderní doby. Devatenáct esejí o devatenáctém století*. Praha, 2002. ISBN 80-7203-475-8. s. 13.

³⁹⁹ Tamtéž, s. 14.

⁴⁰⁰ Tamtéž, s. 15.

V duchu historismu byly budovány především budovy muzeí, ale také letní záměčky, které sloužily zámožným vrstvám k odpočinku v honosných venkovských sídlech. Tato centra měla odkazovat na bohatou historickou tradici a architekti těchto staveb se snažili vytvořit dojem bezpečného sídla s nostalgickým duchem minulosti.

V období historismu se tento výtvarný projev uplatňoval především na stavbách církevního účelu. Novogotika nebyla nově vytvářena, ale jednalo se o aplikaci již dříve prověřených forem. Uzpůsobení novým podmínkám a požadavkům si vyžadovalo pečlivou práci a přizpůsobení formy danému účelu. Architekt musel zpracovávat svůj projekt s ohledem na dispoziční řešení a hledat souvislosti mezi prostorem a funkcí dané stavby.⁴⁰¹

František Schmoranz pro zpracování svých projektů prováděl velmi podrobné průzkumy. Tyto hloubkové sondy byly v 19. století metodou, jak poznat památku a jak s ní dále pracovat. Památka byla brána jako celek. Při jejím opravování musely být požadavky přizpůsobeny.

Historismus si našel mezi veřejností své zastánce, ale samozřejmě také odpůrce. Obvinění z neschopnosti vymyslet nové podklady pro moderní stavby a napodobování minulých stylů nejsou zcela opodstatněné. Uplatňováním historických prvků na nové stavby rozvíjeli architekti umělecký sloh do nových podob, které byly bližší jejich současníkům. V jádru historizujících budov se nacházely moderní interiéry vyhovující současným požadavkům jejich obyvatelů. Architekt nevytvářel nový sloh, ale hledal inspiraci pro rozvíjení starších forem umění.

Jak se modernizovala výroba a věda, začal se stejným směrem ubírat také zájem o kulturu a umění. Stavitelé se snažili svá díla budovat moderním způsobem, ale zároveň si přáli zachovat určitou uměleckou tradici, která se projevovala v jejich projektech a návrzích. Moderní návrhy a materiály jsou patrné jen na určitých typech staveb. Konstrukce mostů, hal a továren byly budovány s inženýrskou přesností a použité materiály měly zajistit stavbě hlavně účelnost. Zato reprezentativní budovy se měly stát oslavou historie a vyzdvihnout monumentálnost a tradici objektů.

Přístup k památkám v 19. století se setkal s dalším závažným problémem, který spočíval v odstraňování předešlých principů. Některé novější zásahy byly opět odstraňovány ve snaze docílit zase původní podoby památky.

⁴⁰¹ HORYNA, Mojmir. Architektura přísného a pozdního historismu. In: Kol. aut., *Dějiny českého výtvarného umění 1780/1890 (III./2)*., Praha, 2001. ISBN 80- 200- 0735- 0. s. 134

Mojmír Horyna se ve svém článku věnuje stavbám, které byly především budovány v duchu historizujících slohů. „*Na poli nové tvorby obhájila neogotika své postavení vedle neorenesance především jako sloh odpovídající stavbám náboženského účelu a vyhovující estetickým požadavkům dobové religiozity. U světských staveb je podstatně méně častá, především v poloze umělecky význačnějších realizací. Při práci s gotickými formami přísný historismus podstatně prohloubil návaznost na historické předlohy.*“⁴⁰²

Období 19. století je především dobou využívání moderních technik a postupů. Stavbou inženýrských konstrukcí a moderních funkčních staveb se mělo zajistit účelové zařízení budov, které by sloužily širokému využití. Přesto se objevují stavitelé a architekti, kteří se navraceli do minulosti a hledali zde inspiraci z původních stavebních slohů. Jindřich Vybíral však ve své publikaci poukazuje na názor, že 19. století není pouze závislé na minulých procesech, ale snaží se na požadavky reagovat vlastním projevem myšlení.⁴⁰³

Hodnocení díla Františka Schmoranze je poměrně složité. Jako stavitel provedl řadu staveb a jeho pracovní záběr byl velmi široký. Některé z jeho prací byly kritizovány za necitlivý přístup.⁴⁰⁴ Na jeho provedených stavbách vidíme inspiraci gotickým uměním, které se projevuje také v přípravných nákresech, které prováděl k jednotlivým stavbám. Své návrhy rozkresloval do detailů a jednotlivé kružby oken se snažil provádět s originálním přístupem.

Schmoranz se jako restaurátor zabýval přestavbami v duchu purismu. Některé části staveb byly v tomto smyslu odstraňovány a nahrazovány jinými. Nově navržené průčelí kostela nanebevzetí Panny Marie v Chrudimi se dočkalo zvýšení obou věží. Tím se měla podoba chrámu očistit od dřívějších prvků. Odstranění omítky bylo klasickým puristickým přístupem k památce. Vzhledem k tomu, že stavbě věží byla provedena znova, bylo původní kamenné zdivo z nepravidelných kvádrů nahrazeno novými ostře řezanými kameny. Schmoranz však jako konzervátor patrně své stavby zajišťoval proti dalšímu poškození. Bylo na jeho uvážení, zda ty které prvky stavby opravit, nebo nahradit novými.

⁴⁰² HORYNA, Mojmír. Architektura přísného a pozdního historismu, in: Kol. aut., *Dějiny českého výtvarného umění 1780-1890(III / 2.)* Praha, 2001. s. 134.

⁴⁰³ VYBÍRAL, Jindřich. *Století dědiců a zakladatelů, Architektura Jižních Čech v období historismu.* Argo, 1999. ISBN 80-7203-205-4. str. 9.

⁴⁰⁴ Viz. DVORÁK, Max. *Katechismus památkové péče.* Autor se zde vyjádřil o regotizaci kostela ve Slatiňanech.

Nad otázkami purismu se zamýšlí také Karel Chytil, který polemizuje s myšlenkou, zda se mají na stavbě ponechat všechny vlivy a přestavby, kterými objekt prošel. „*Nepovstali nějaký umělecký celek rázem, je-li výsledkem uměleckého snažení různých dob, jež zanechaly na něm své sledy, nuž dobře! K čemu zaměňovati něco, jež vyrostlo během času v charakteristický a namnoze harmonický útvar s něčím, co snad nikdy neexistovalo a co by vyplynulo jen z pouhých kombinací.*“⁴⁰⁵

Velkou kritiku za své dílo v oblasti purismu sklízí i Josef Mocker. Jeho práce ovšem dokázala zachytit památky, které by bez jeho zásahu zchátraly. Avšak Mocker byl při své práci velmi svědomitý. Při zjišťování stavu památek vedl podrobnou dokumentaci zjišťovaných prací. V tomto ohledu zachoval množství velmi informací cenných. Jeho činnost kontrolovala i Vídeňská památková komise.⁴⁰⁶ V této souvislosti Vybíral vyslovuje názor že, v této době byl „*purismus dětským věkem památkové péče: názory na památky, které jsou dnes samozřejmé, se tehdy rodily a ustalovaly. Pozdější nekritické, všeobecné popření jeho přínosu nebylo ničím jiným, než purismem nové generace, odmítajícím přiznat výtvořům nepřilišitelnou dávnou minulost jak historickou, tak výtvarnou hodnotu.*“⁴⁰⁷

Dalším příkladem může být František Schmoranz mladší, který byl odborníkem na stavby s prvky orientu. Od svých současníků se odklonil a pro své práce používal osobitý styl. Svými postřehy přesahuje český historismus a dává mu novou podobu.⁴⁰⁸

František Schmoranz si po celou dobu své pracovní činnosti udržel svůj osobitý styl. Jeho stavební úpravy nenesou ve své podobě ještě zcela přísný historismus a jsou jemnější alternativou uplatňování novogotických principů. Při rozboru jeho plánové pozůstalosti můžeme nalézt několik kostelů, na kterých jsou uplatňovány podobné principy. Nestavěl okázalé stavby, které by dokazovaly sílu, ale skromně formuloval své myšlenky a představy o podobě, která byla vyústěním jeho zkušeností. Kostelům ve většině případů dominuje dlouhá štíhlá věž. Jednoduché kostely mají jednoduchý půdorys s uzavřeným presbytářem.

⁴⁰⁵ CHYTIL, Karel. *O historickém a stavebním rázu Prahy*. Praha, 1916. dostupné on-line URL: http://kramerius.mlp.cz/kramerius/MShowPageDoc.do?id=179966&mcp=4439&idpi=340634&author=Chytil_Karel, [cit. 2010-03-11], s. 58.

⁴⁰⁶ VYBÍRAL, Jindřich. *Česká architektura na prahu moderní doby. Devatenáct esejů o devatenáctém století*, Praha, 2002. ISBN 80-7203-475-8. s. 24.

⁴⁰⁷ Tamtéž, s. 24.

⁴⁰⁸ Tamtéž, s. 25.

U venkovního zdiva většinou zdůrazňoval pouze nárožní opěrné sloupy. Omítky opatřoval pouze jednoduchými nátěry.

Schmoranz své projekty stavěl v jednoduchých formách bez zbytečných příkras. Esteticky jsou kostely střízlivé přesně v duchu purismu. Tyto zásady dodržoval Schmoranz téměř na všech svých stavbách. Rekonstrukce musely být provedeny s ohledem na záchranu značně poškozených staveb.

Nevyhnutelné úpravy prováděl vždy tak, jak umožňovala situace. Nesnadným řešením bylo především odstranění vlhkosti zdiva, které postihovalo nechráněné části staveb. Při svých rekonstrukcích se potýkal i s náročnými úpravami terénu, jež stav památky zhoršovaly.

Obnovované stavby dostávaly podobu, která se často lišila od podoby historické. Schmoranz však své projekty připravoval pečlivě a bylo trendem doby, že se jeho přestavby dočkaly nadšených ohlasů. Pokud není k dispozici historické srovnání podoby původní stavby, patří Schmoranzovy práce mezi citlivě vyřešené projekty, které svým umístěním do krajiny nijak nenarušují její koncepci. Pouze při srovnávání s původní podobou dochází odborníci často k názoru, že některé prvky byly nahrazeny nevyhovujícími. Odstraněním historicky cenných prvků však stavba neztratila na své působnosti, jen dostala novou moderní podobu, která korespondovala se zásadami architekta, jež se na její realizaci podílel. Schmoranz citlivě plánoval nejmenší detaily, které ve svých projektech a plánech rozváděl do podrobností. Podobu kružeb určenou pro okna plánoval vždy v několika alternativách. Hledáním správného pojetí ztotožňoval svoje myšlenky s novogotickými představami.

Pečlivá práce na jeho projektech dokládá vysoké nasazení, se kterým po celý život pracoval. V souladu s požadavky vznikaly stavby, jež poskytovaly důstojný prostor pro své využívání. Kvalifikovanost Františka Schmoranze jim dodávala reprezentativní vzhled s elegantním výrazem. Umělecké ztvárnění i poctivě provedená práce poukazují na nesmírné tvůrčí soustředění, jemuž se Schmoranz věnoval.

Pozornost věnoval i výběru materiálu na stavbu. V rámci možností se snažil vybírat kvalitní materiál, který by splňoval požadavky pro účel stavby. Při svých projektech se setkával s nedostatečným financováním, které mohlo stavbu pozdržet až o několik let. Ani v těchto případech nepřestával na svých projektech pracovat a neustále rozvíjel možnosti provedení a uzpůsobení projektu novým podmínkám. Schmoranzovy stavby působí lehkým

dojmem a jednotlivé prvky na sebe harmonicky navazují. Výsledky odpovídají rozvinutému stylu historismu, který byl ožívován rozmanitým tvaroslovím jednotlivých prvků.

Schmoranz se studiu architektonických prvků věnoval celý život. Svoje znalecké schopnosti uplatnil s velkým citem ve svých projektech. Zpracování jeho návrhů bylo pokrokové a vysoce oceňované jeho současníky. Velmi propracované byly také jeho návrhy s úmyslem působit na diváky a pozorovatele. Návrhy církevních staveb v sobě spojují lehké využití objemných ploch nezatížených množstvím materiálu. Odkrývají pravou podstatu a poukazují na hodnotu a vážnost stavby.

Schmoranzovy doklady umělecké činnosti při záchraně památek můžeme obdivovat dodnes. Jsou odrazem doby, ve které vznikaly a příkladem usilovné práce, která nebyla odstraněna, ale zůstala památkou na specifický styl přístupu k architektuře v 19. století. Schmoranz své práce přizpůsoboval stylu, který prosazoval a snažil se v duchu svého přesvědčení restauraci starých památek zasadit do kontextu poměrů, pro které byly vytvořeny.

Výčitky, které ke způsobu práce přinesla následující století, můžeme považovat za vyústění stylu hledání nových příkladů z minulosti. Nastávající nová etapa v architektuře se musela vyrovnávat s množstvím podnětů, jež na ni působily. Přehodnocování názorů vedlo k vytvoření modernějšího vkusu společnosti. Potřeba obratu dávala prostor pro nové koncepce, které se již nechtěly obracet do minulosti, a nutila architektky vytvářet slohově odlišné výrazové prostředky. Schmoranz zůstal své koncepci věrný a propůjčoval mu své přesvědčení, které se ani v závěru jeho života nezměnilo.

X. Závěr

Moje diplomová práce s názvem „Architektonické dílo a památkářská činnost Františka Schmoranze st. na Chrudimsku a Pardubicku“ je rozdělena do více částí. Při zpracovávání tohoto tématu jsem čerpala především z pozůstalostního fondu Františka Schmoranze, uloženého ve Státním okresním archivu v Chrudimi. Dále jsem se věnovala odborné literatuře a velkou měrou jsem zpracovávala dobový tisk, který přinášel reflexi na právě probíhající stavby.

V úvodu práce je nastíněn život a rodinné vazby Františka Schmoranze. Poukázala jsem i na rodinné příslušníky, kteří v tradici svého otce pokračovali v nejrůznějších uměleckých oborech.

Další část práce se zabývá procesem formování péče o památky, který měl vnést řád při postupném zachovávání péče o historicky cenné objekty. Jelikož Schmoranz byl již u zrodu komise, která se o památky starala, dokazuje to význam, jež pro něj práce konzervátora přinášela.

Jelikož Schmoranz působil především v Chrudimi a okolí je v práci věnována pozornost i tomuto městu. Aby bylo možné zasadit stavební práce do širšího kontextu, zmiňuji se i o stavební činnosti ve Východních Čechách po roce 1850, tedy v období kdy Schmoranz již měl významné stavební zkušenosti v roli architekta a stavitele.

Stěžejní část diplomové práce tvoří Schmoranzovy projekty, na nich se podílel. Skupina staveb je rozdělena na oblast Chrudimi, obcí v okrese Chrudim a na část, která se věnuje stavbám na Pardubicku. Informace jsem čerpala především z pozůstalostního fondu a doplnila je informacemi z literatury.

Poslední část práce tvoří bohatý obrazový materiál, který je sestaven z dochovaných plánů, jež Schmoranz navrhoval. Pro přehlednější orientaci jsou projekty rozděleny také do tabulkové podoby, která doplňuje výčet mnoha staveb, na nichž se Schmoranz podílel. U některých projektů není jasné, zda byly provedeny. Cíl zmapovat všechna díla není předmětem méj diplomové práce a vyžaduje podrobné zkoumání všech dosud nezveřejněných a neprověřených dokumentů, které dosud nejsou utříděny a kompletně sestaveny.

Všechny stavby Františka Schmoranze jsou souborem prvků, které spolu navzájem vytváří kompozice, které se staly součástí míst, s nimiž spoluvytváří unikátní prostor. Typické prvky, které ve svých projektech používal, dokázal rozvinout do tvarově bohatých variací.

František Schmoranz se stal osobností, jež je v dějinách regionu Chrudimska a okolí vzácnou a zcela nepřehlédnutelnou. Jeho díla jsou dílem mimořádné hodnoty, jež se vymykají běžnému průměru stavitelské tvorby.

XI. Resume

My diploma paper „*Architectural work and taking care of historical buildings by František Schmoranz in the regions of Chrudim and Pardubice*“ is divided into more section. One of them deal about life and profession career František Schmoranz. It deal also about his family members. Next part is about summary of Schmoranz´s architectual work.

Architectural work and taking care of historical buildings by František Schmoranz in the regions of Chrudim and Pardubice is next part. This part deal about care of historical monuments.

The part Construction activity treat about Schmoranz´s activity in Chrudim region.

The six part is the main of my work. In this section I deal about church structures in Chrudim. They include Decanal kirche Ascension of Virgin Mary, Church of st. Katherine, Church of st. Michael and Cemetery Chapel st. Cross. In this part I class also Chrudim´s cemetery.

Civil buildings describing Theatre in Chrudim, School buildings and object Prachárna.

The seven part is about building works except Chrudim. It means little Churches and Chapeles. It´s collection of nineteen Villages.

Next part of my work deal about Schmoranz´s work in Pardubice region. It´s focuses on five buildings as are School, Synagogue, Green gateway, Kunětice Hill and church in Kunětice.

The last part shows stylishy and aesthetic evaluation work of František Schmoranz in in the context with 19th century.

XII. Obrazová příloha

- Obr. 1.** František Schmoranz st., dobová fotografie, uloženo v Regionálním muzeu v Chrudimi.
- Obr. 2.** Děkanský Chrám Nanebevzetí Panny Marie v Chrudimi, současný stav 2010, foto Blanka Zýbalová.
- Obr. 3.** Pohled na hlavní vstup do chrámu Nanebevzetí Panny Marie, uloženo v SOkA Chrudim, Pozůstalost Fr. Schmoranze, k. 44, inv. č. 8.
- Obr. 4.** Detail plastického reliéfu nad hlavním vchodem, současný stav 2010, foto Blanka Zýbalová.
- Obr. 5.** Původní podoba kostela Nanebevzetí Panny Marie v Chrudimi, hlavní vstupní průčelí, dobová fotografie, nedatováno, uloženo v Regionálním muzeu v Chrudimi.
- Obr. 6.** Tři Schmoranzovy projekty- kašna, škola a chrám Nanebevzetí Panny Marie, současný stav, foto Blanka Zýbalová.
- Obr. 7.** Kostel sv. Kateřiny v Chrudimi, při pohledu z Havlíčkovy ulice, dobová fotografie, nedatováno, uloženo v Regionálním muzeu v Chrudimi.
- Obr. 8.** Kostel sv. Kateřiny v Chrudimi, při pohledu z ulice Svatopluka Čecha, dobová fotografie, nedatováno, uloženo v Regionálním muzeu v Chrudimi.
- Obr. 9.** Kostel sv. Kateřiny v Chrudimi, pohled na presbytář, současný stav 2010, foto Blanka Zýbalová.
- Obr. 10.** „*St. Katharinen Kirche in Chrudim, vor dem Brande.*“, hlavní vstup do kostela v pozadí s věží, nedatováno, uloženo v SOkA Chrudim, Pozůstalost Fr. Schmoranze, k. 44., inv. č. 1.
- Obr. 11.** Kostel sv. Kateřiny v Chrudimi, barevný náčrt z pozůstalostního fondu, nedatováno, uloženo v SOkA Chrudim, Pozůstalost Fr. Schmoranze, k. 44, inv. č. 1.
- Obr. 12.** Zachycení polohy kostela sv. Michaela a kostela sv. Kříže, „*Die gegenwertigen chrudimer Kirchhöfe*“, půdorysy kostelů, situace okolního terénu, datováno: „*Am 22. Juni 1856*“, uloženo v SOkA Chrudim, Pozůstalost Fr. Schmoranze, k. 45, inv. č. 9.

- Obr. 13.** Plánovaná podoba přestavby hlavního štítu u kostela sv. Michaela v Chrudimi, nedatováno, uloženo v SOkA Chrudim, Pozůstalost Fr. Schmoranze, k. 45, inv. č. 9.
- Obr. 14.** Kostel sv. Michaela v Chrudimi, dobové foto, nedatováno, Regionální muzeum v Chrudimi.
- Obr. 15.** Kostel sv. Michaela v Chrudimi, současný stav 2010, foto Blanka Zýbalová.
- Obr. 16.** Kostel sv. Kříže v Chrudimi, dobové foto z Ceregettiho kroniky, nedatováno, Regionální muzeum Chrudim.
- Obr. 17.** Kostel sv. Kříže, „*Ansicht von dem Stadt*“, barevná kresba boční strany kostela, nedatováno, uloženo v SOkA Chrudim, Pozůstalost Fr. Schmoranze, k. 44, inv. č. 4.
- Obr. 18.** Staré divadlo, dobová fotografie, nedatováno, Regionální muzeum Chrudim.
- Obr. 19.** Prachárna, dobová fotografie, nedatováno, Regionální muzeum Chrudim.
- Obr. 20.** Prachárna, barevný nákres příčného řezu a půdorysu, nedatováno, uloženo v SOkA Chrudim, Pozůstalost Fr. Schmoranze, k. 46, inv. č. 20.
- Obr. 21.** Hřbitovní brána u nového hřbitova za novým městem v Chrudimi, nedatováno, uloženo v SOkA Chrudim, Pozůstalost Fr. Schmoranze, k. 46, inv. č. 15.
- Obr. 22.** Bítovany, dobová fotografie, nedatováno, Regionální muzeum Chrudim.
- Obr. 23.** Dvakačovice, „*Nástin k vystavení nové katolické kaply v Dvakačovicích.*“, hlavní vchod do kaple, nedatováno, uloženo v SOkA Chrudim, Pozůstalost Fr. Schmoranze, k. 46, inv. č. 30.
- Obr. 24.** Habroveč, kaple, „*Capelle für Habroveč*“, schéma půdorysu, příčného řezu a čelního pohledu na vstup, datováno: 18. 8. 1864, uloženo v SOkA Chrudim, Pozůstalost Fr. Schmoranze, k. 46, inv. č. 31.
- Obr. 25.** Holetín, kaple, „*Kaple svat. Jane Křtitele v Holetíně*“, složitý nákres půdorysu, vnitřního pohledu na klenbu a hlavního vstupu do kaple, datováno: 23. 1. 1882, uloženo v SOkA Chrudim, Pozůstalost Fr. Schmoranze, k. 47, inv. č. 33.
- Obr. 26.** Hrbokov, „*Kirche in Hrbokov*“, půdorysné zachycení původního a stávajícího stavu po restauraci věže, příčný řez věží a hlavní pohled na čelní fasádu se vstupem, nedatováno, uloženo v SOkA Chrudim, Pozůstalost Fr. Schmoranze, k. 47, inv. č. 36.
- Obr. 27.** Kočí u Chrudimi, „*Filialkirche zu sct. Bartolomeus in Kočí*“, zachycen vstupní jehlan, vnitřní konstrukce krovů a vazby, příčný řez a půdorysný nákres kostela, současně

zachycena orientace a poloha kostela, nedatováno, uloženo v SOkA Chrudim, Pozůstalost Fr. Schmoranze, k. 47, inv. č. 38.

Obr. 28. Kostelec u Heřmanova Městce, nákras věže ve vstupním průčelí s detailem krovu střechy, nedatováno, uloženo v SOkA Chrudim, Pozůstalost Fr. Schmoranze, k. 47, inv. č. 39.

Obr. 29. Kostelec u Heřmanova Městce, nákrasy nynější a nové podoby vstupní brány na hřbitov, nedatováno, uloženo v SOkA Chrudim, Pozůstalost Fr. Schmoranze, k. 47, inv. č. 39.

Obr. 30. Morašice, „*Farní chrám Páně v Morašicích*“, nedatováno, nákrasy průřezu po délce, vazby a vzhled čela, uloženo v SOkA Chrudim, Pozůstalost Fr. Schmoranze, k. 47, inv. č. 42.

Obr. 31. Nasavrky, „*Blatt I.*“, datovaný: „*Im Juni 1898*“, půdorysný nákras původního stavu a situace po přestavbě, uloženo v SOkA Chrudim, Pozůstalost Fr. Schmoranze, k. 47, inv. č. 43.

Obr. 32. Pouchobradý, „*Filiální kostel sv. Trojice v Pouchobradech po restauraci 1888*“, datovaný: 1888, zachycení příčného řezu a dvou půdorysů, uloženo v SOkA Chrudim, Pozůstalost Fr. Schmoranze, k. 47, inv. č. 45.

Obr. 33. Ranná, kaple, nedatováno, pohled na hlavní vstup a boční stranu kaple, uloženo v SOkA Chrudim, Pozůstalost Fr. Schmoranze, k. 48, inv. č. 47.

Obr. 34. Vnitřní vybavení kostela ve Rváčově, nákrasy hlavního oltáře, kazatelny, zábradlí a postranního oltáře, nedatováno, uloženo v SOkA Chrudim, Pozůstalost Fr. Schmoranze, k. 48, inv. č. 48.

Obr. 35. Rváčov, „*Filiální chrám sv. mikuláše ve Rváčově*“, datovaný: 1880, červenou barvou vyznačeny plánované přestavby sanktusové vížky, oken, postranního vstupu, uloženo v SOkA Chrudim, Pozůstalost Fr. Schmoranze, k. 48, inv. č. 48.

Obr. 36. Kostel sv. Anny ve Smrčku, „*Filiální kostel sv. Anny ve Smrčku, starý stav*“, podélný řez, nákras opatřen vepsanou poznámkou, datovaný: „*Slatiňany v lednu 1882*“, uloženo v SOkA Chrudim, Pozůstalost Fr. Schmoranze, k. 48, inv. č. 49.

Obr. 37. Stolany, „*Filial Kirche in Stolan*“, několik pohledů na kostel: „*Ostliche Ansicht*“, „*Südliche Ansicht*“ a boční strana kostela jemně kolorováno, nedatováno, uloženo v SOkA Chrudim, Pozůstalost Fr. Schmoranze, k. 48, inv. č. 53.

Obr. 38. Slatiňany, věž kostela, hlavní věž s drobnými popisky rozměrů a délek, nedatováno, uloženo v SOkA Chrudim, Pozůstalost Fr. Schmoranze, k. 48, inv. č. 50.

Obr. 39. Tuněchody, variace na budoucí podobu věže, nedatováno, uloženo v SOkA Chrudim, Pozůstalost Fr. Schmoranze, k. 48, inv. č. 53.

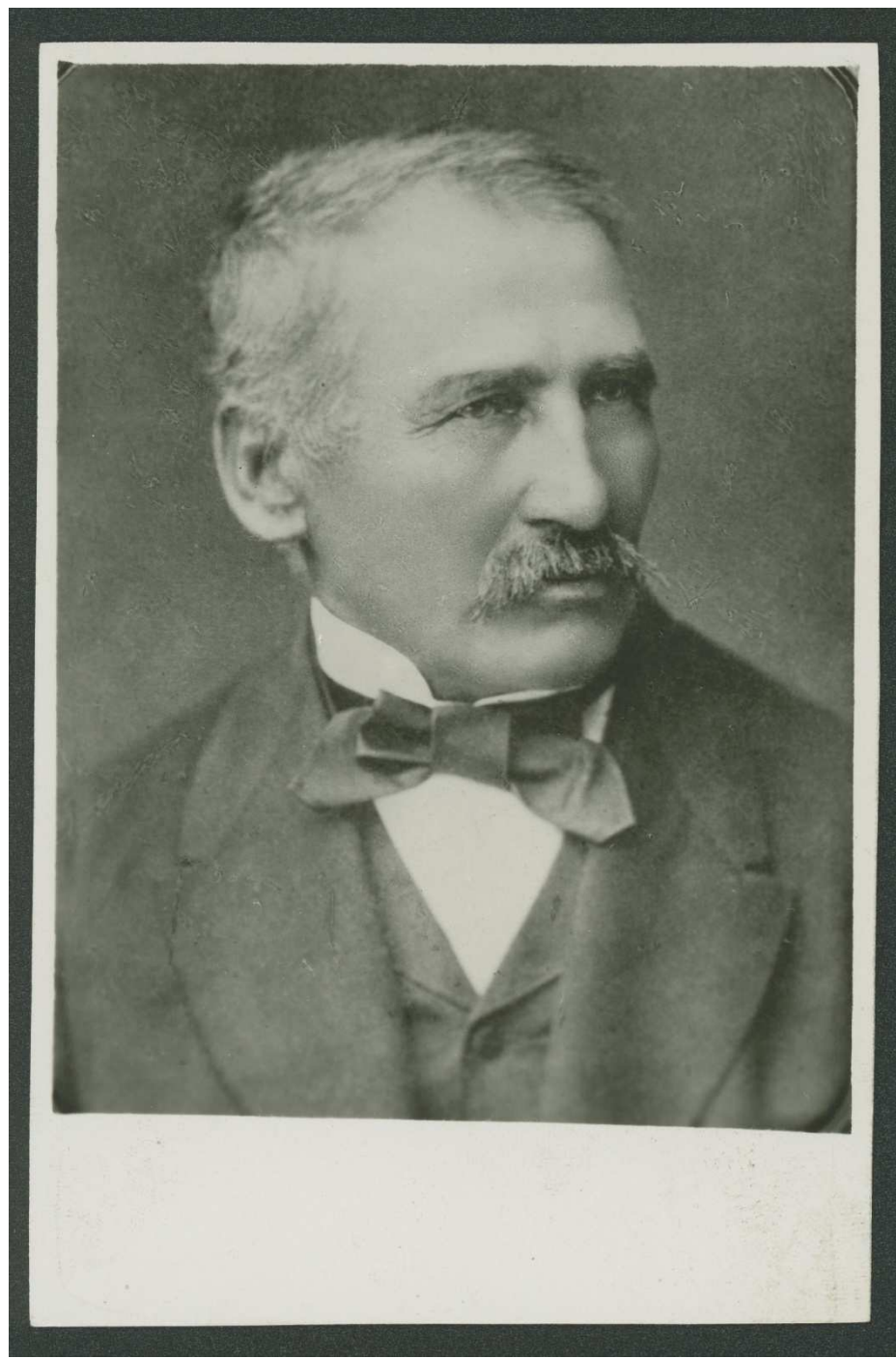
Obr. 40. Tuněchody, opět varianty podoby věže, nedatováno, uloženo v SOkA Chrudim, Pozůstalost Fr. Schmoranze, k. 48, inv. č. 53.

Obr. 41. Tři Bubny, „*Filiální chrám sv. Jiří po restauraci*“, půdorysné zachycení situace kostela, nedatováno, uloženo v SOkA Chrudim, Pozůstalost Fr. Schmoranze, k. 49, inv. č. 55.

Obr. 42. Vejvanovice, čelní pohled na vstup do kostela s věží, příčný řez věží, nedatováno, uloženo v SOkA Chrudim, Pozůstalost Fr. Schmoranze, k. 49, inv. č. 56.

Obr. 43. Žumberk, „*Nástin k projektovaným opravám při farním chrámu v Žumberku- Narys čelový*“, nedatováno, uloženo v SOkA Chrudim, Pozůstalost Fr. Schmoranze, k. 49, inv. č. 57.

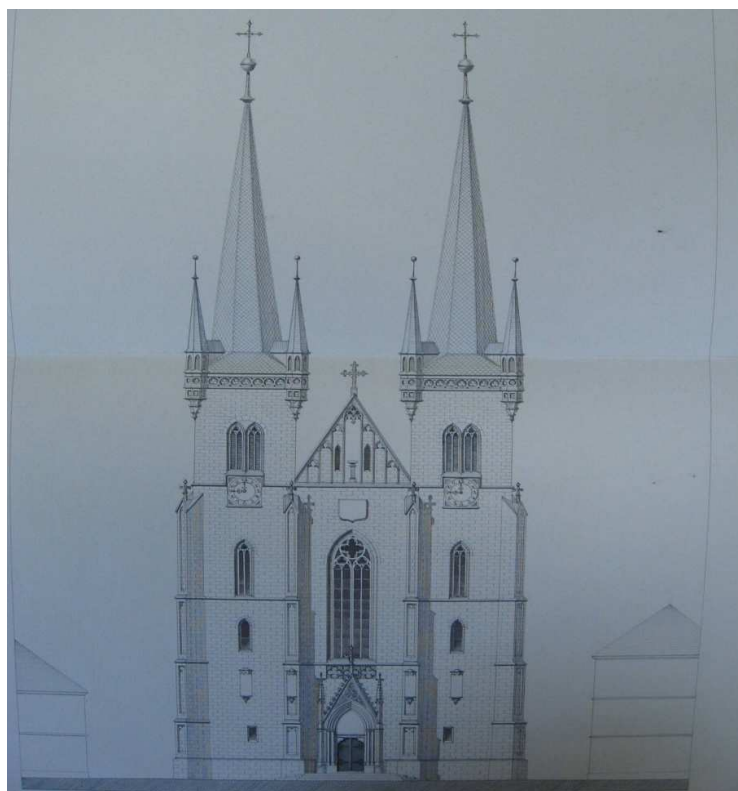
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

Obr. 1. František Schmoranz st.

Obr. 2. Děkanský Chrám Nanebevzetí Panny Marie v Chrudimi

Obr. 3. Pohled na hlavní vstup do chrámu Nanebevzetí Panny Marie

Obr. 4. Detail plastického reliéfu nad hlavním vchodem

Obr. 5. Původní podoba kostela Nanebevzetí Panny Marie

Obr. 6. Tři Schmoranzovy projekty- kašna, škola a chrám Nanebevzetí Panny Marie

Obr. 7. Kostel sv. Kateřiny, při pohledu z Havlíčkovy ulice

Obr. 8. Kostel sv. Kateřiny, při pohledu z ulice Svatopluka Čecha

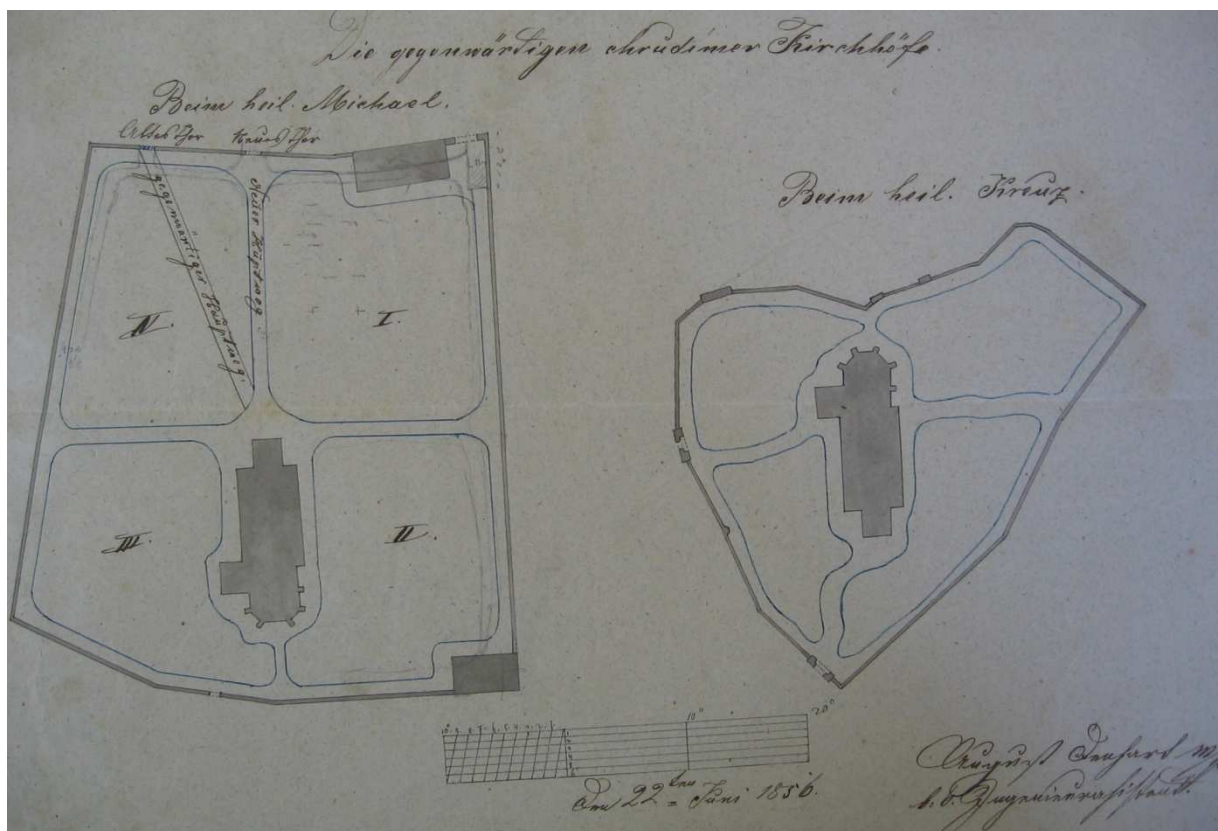
Obr. 9. Kostel sv. Kateřiny, pohled na presbytář

Obr. 10. „St. Katharinen Kirche in Chrudim, vor dem Brande.“

Obr. 11. Kostel sv. Kateřiny

Obr. 12. Zachycení polohy kostela sv. Michaela a kostela sv. Kříže

Obr. 13. Plánovaná podoba přestavby hlavního štítu u kostela sv. Michaela

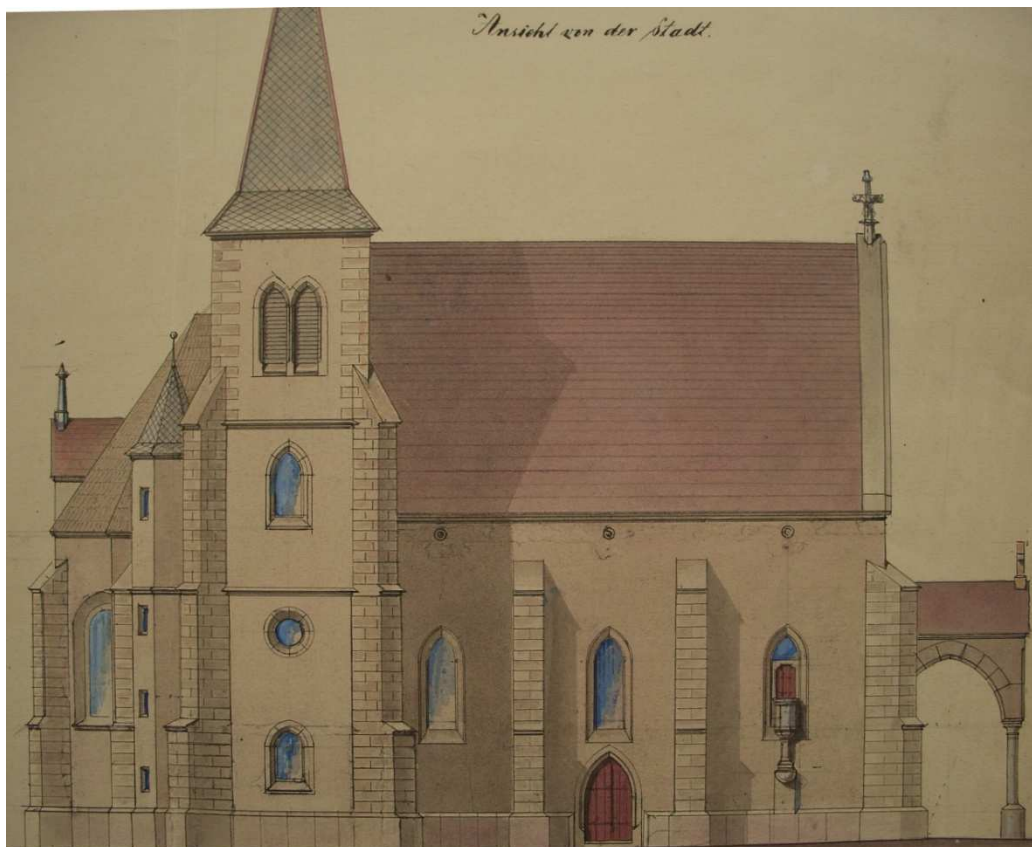
Obr. 14. Kostel sv. Michaela

Obr. 15. Kostel sv. Michaela, současný stav 2010

Obr. 16. Kostel sv. Kříže

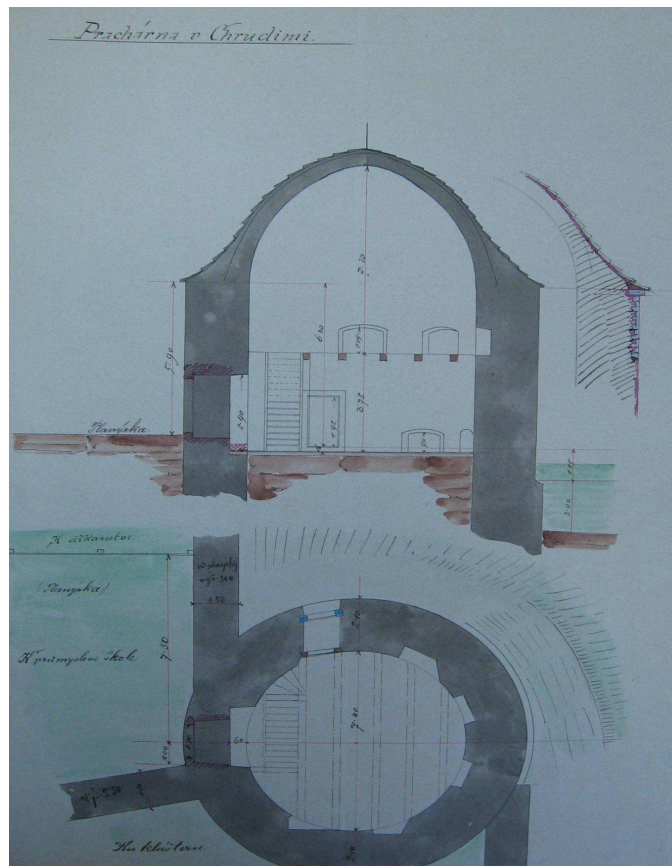
Obr. 17. Kostel sv. Kříže, pohled směrem od města

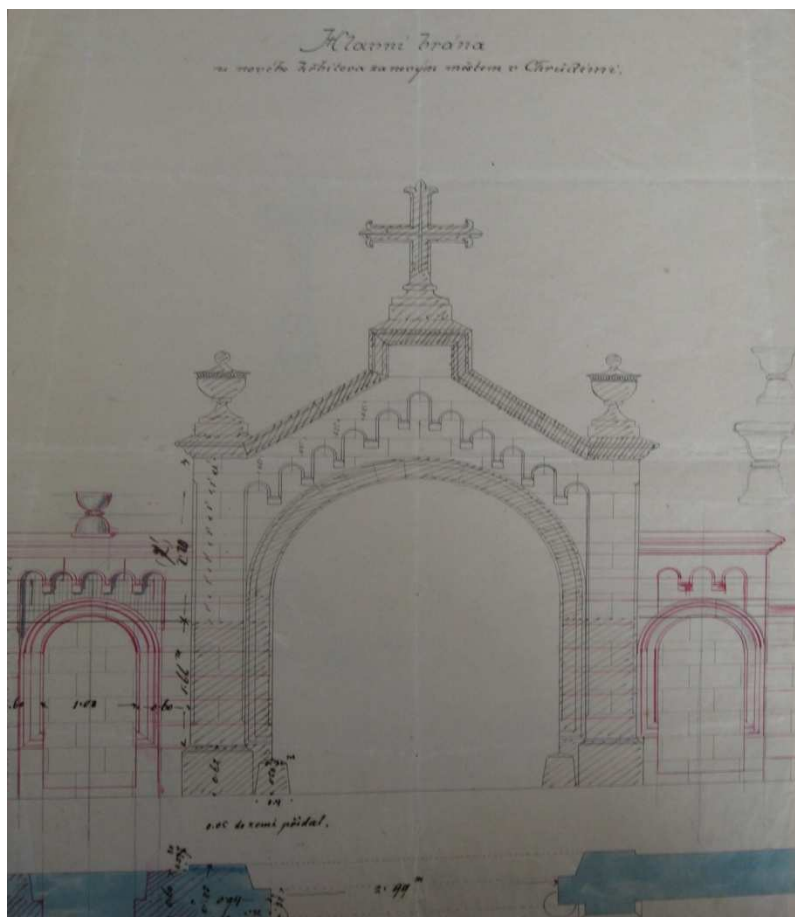
Obr. 18. Staré divadlo

Obr. 19. Prachárna

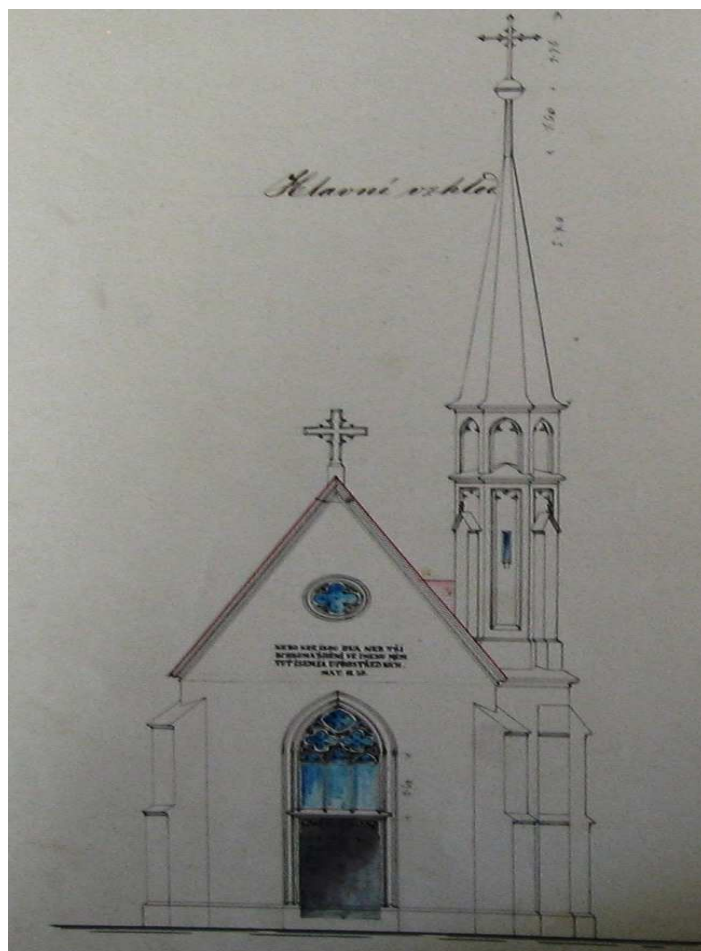
Obr. 20. Prachárna

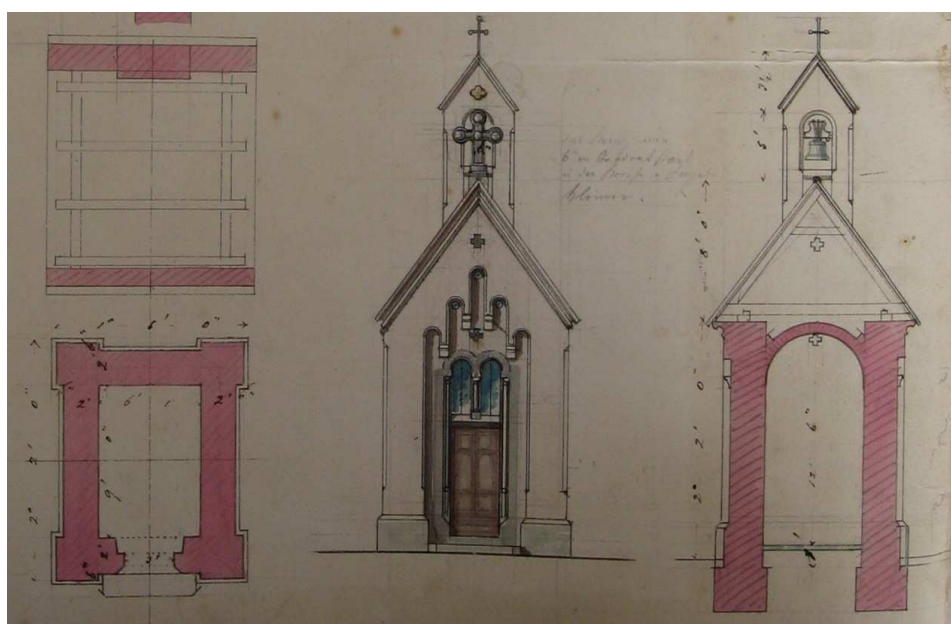
Obr. 21. Hřbitovní brána u nového hřbitova za novým městem v Chrudimi

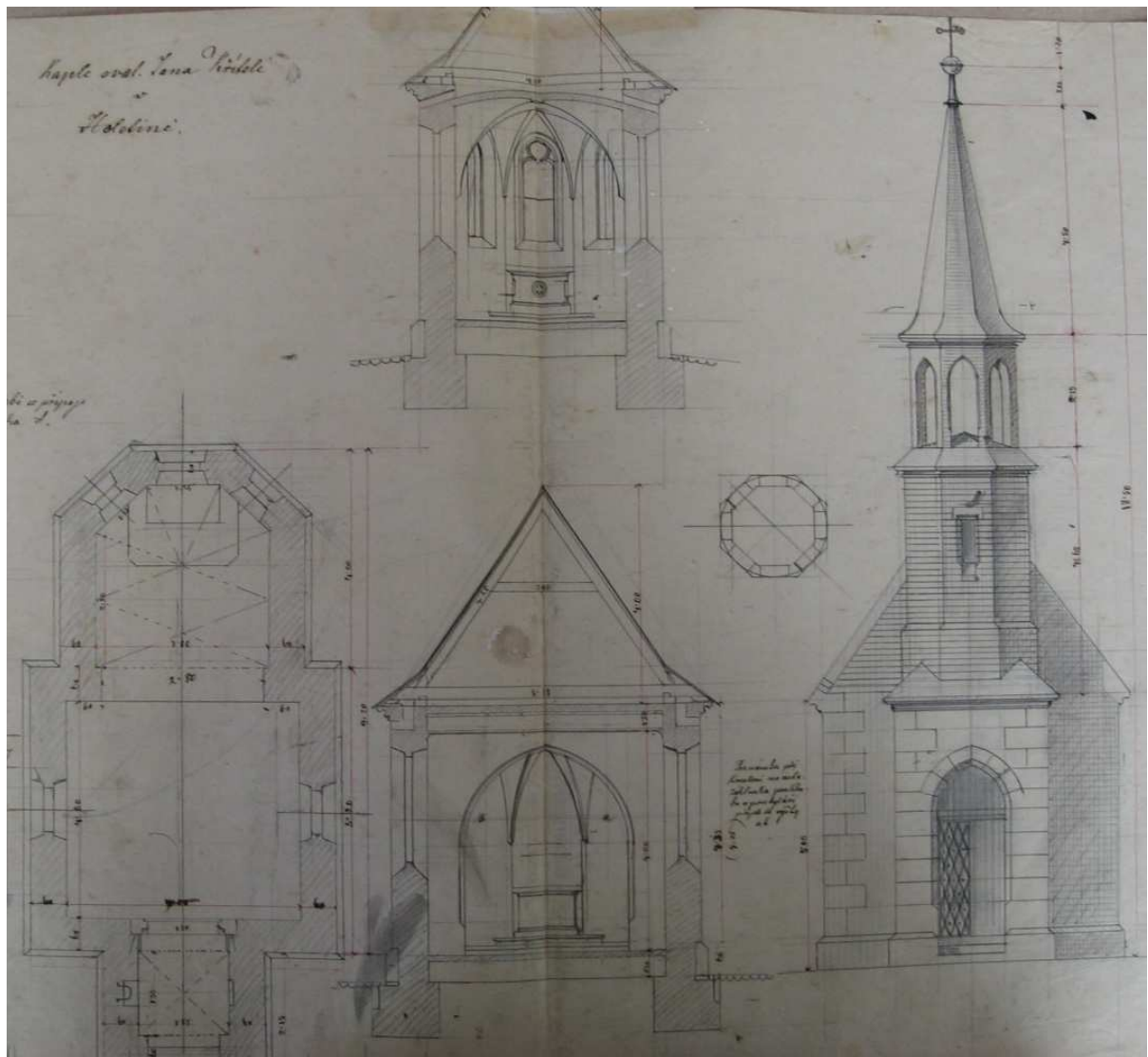
Obr. 22. Bítovany

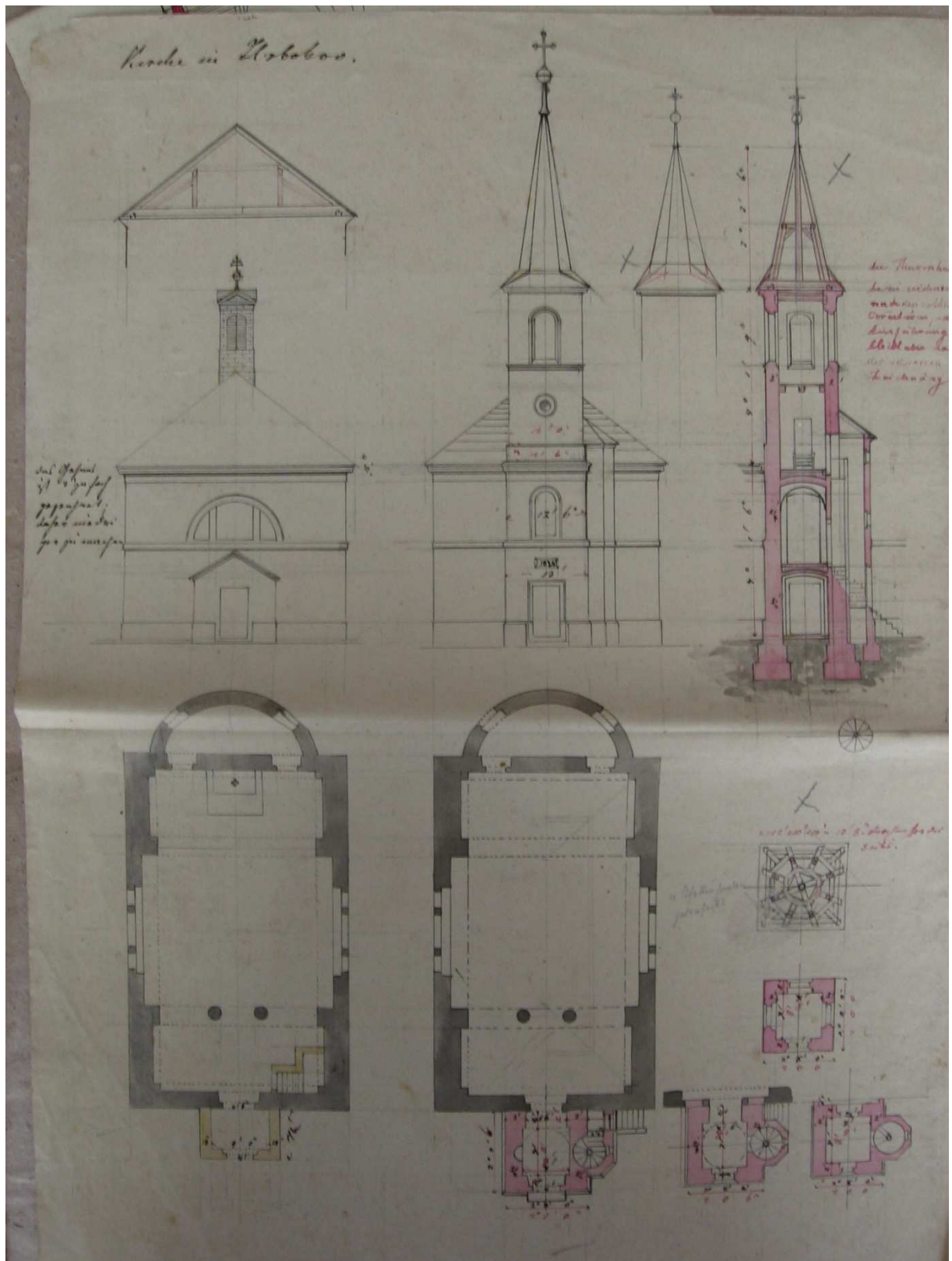
Obr. 23. Dvakačovice

Obr. 24. Habroveč, kaple

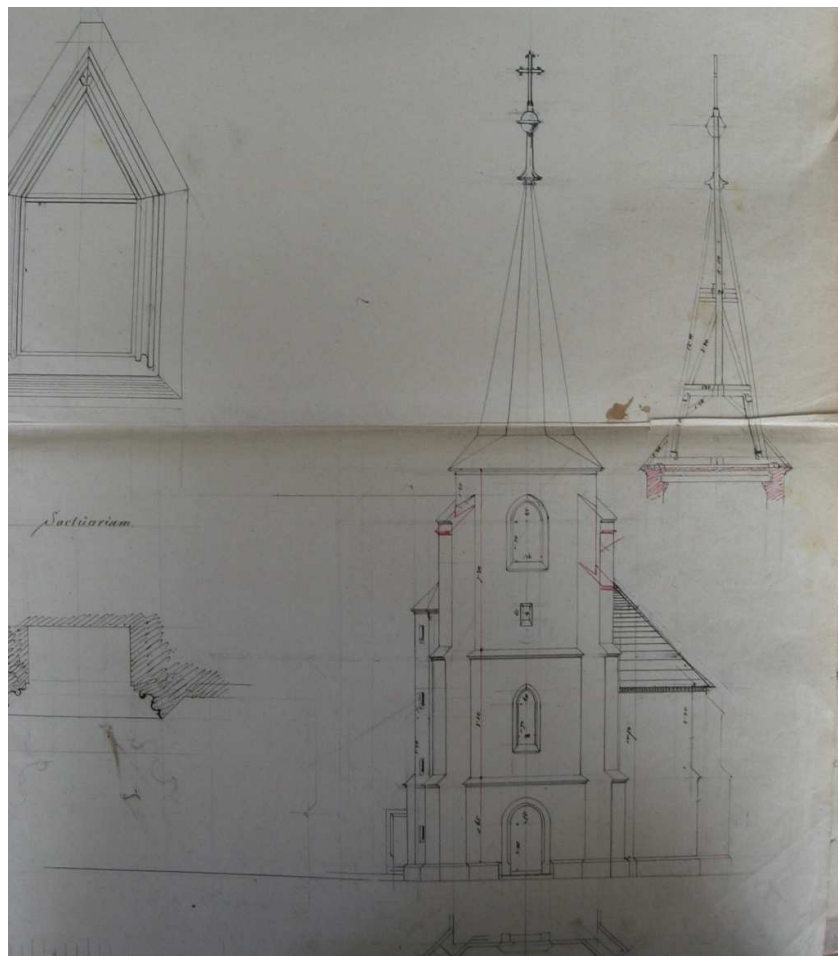
Obr. 25. Holetín, kaple

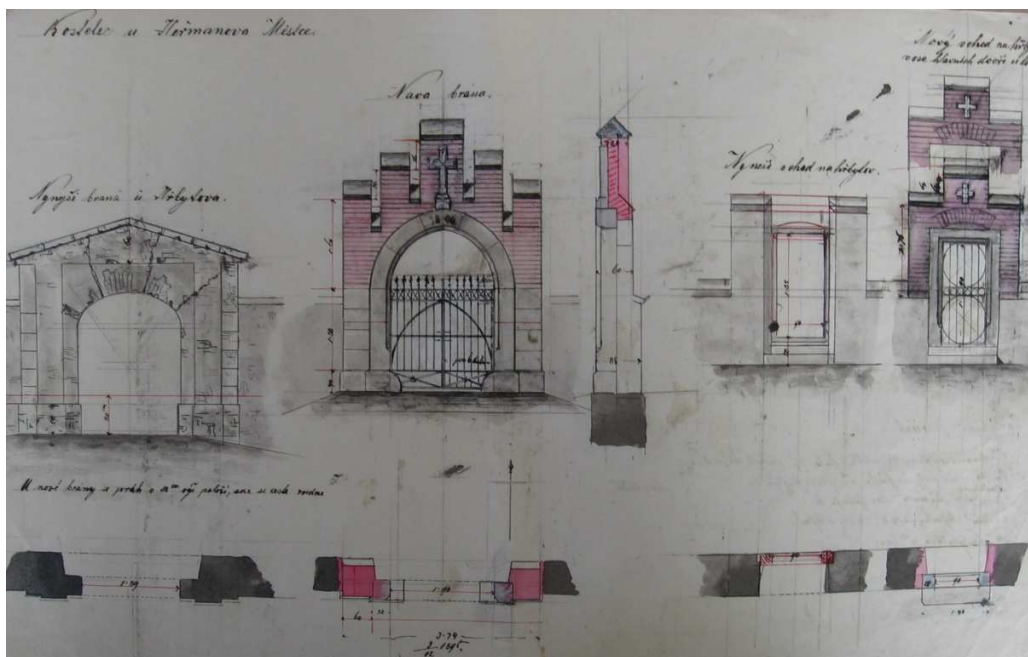
Obr. 26. Hrbokov

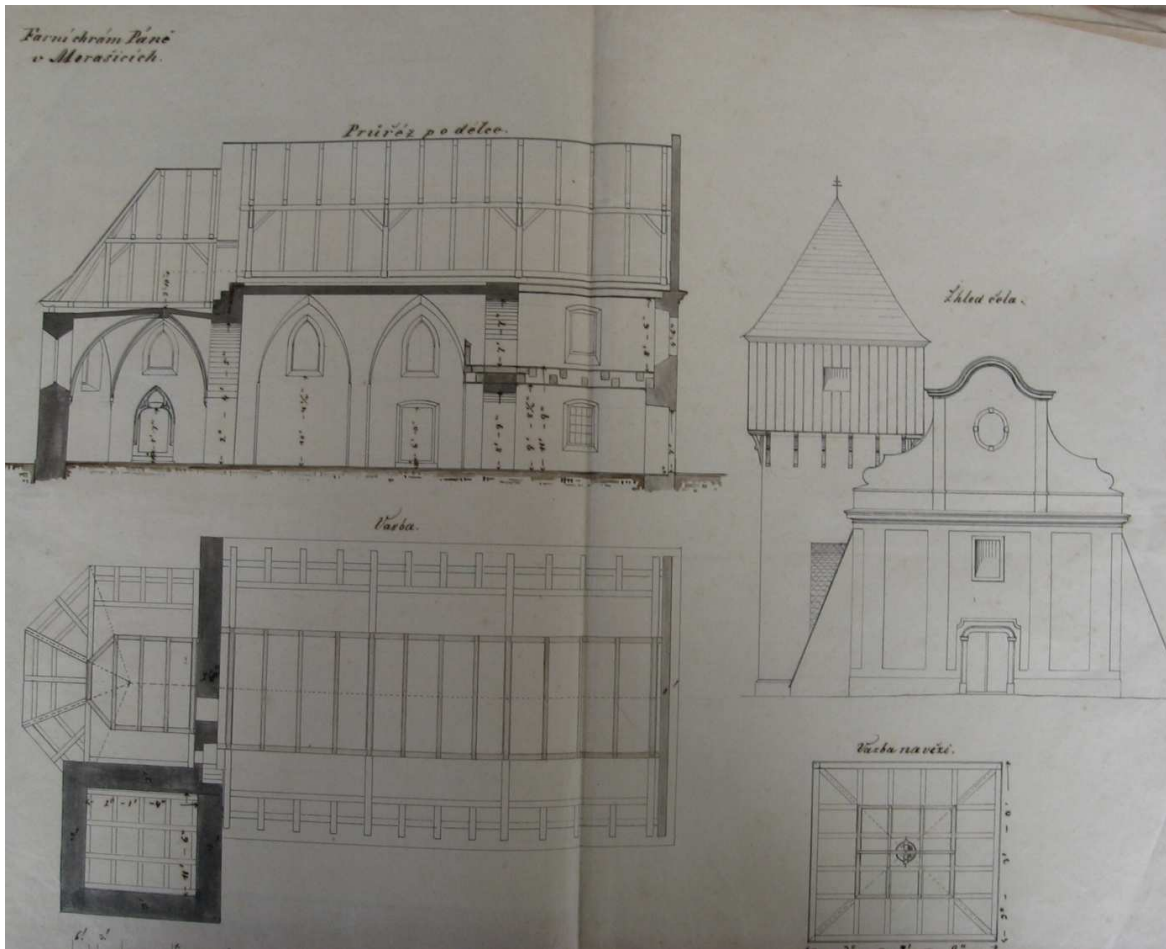
Obr. 27. Kočí u Chrudimi

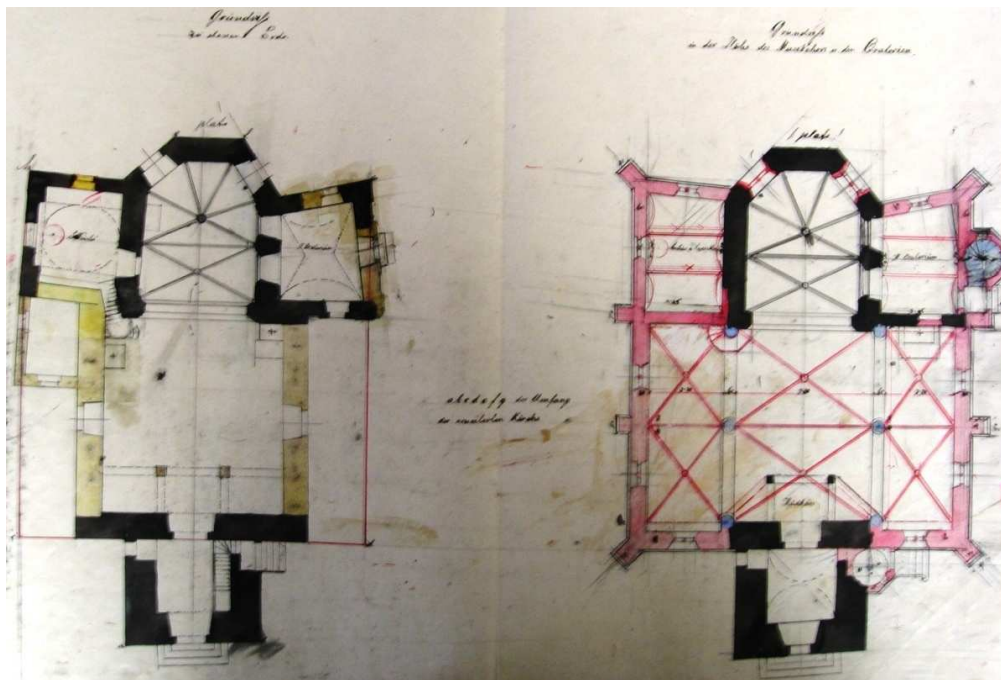
Obr. 28. Kostelec u Heřmanova Městce

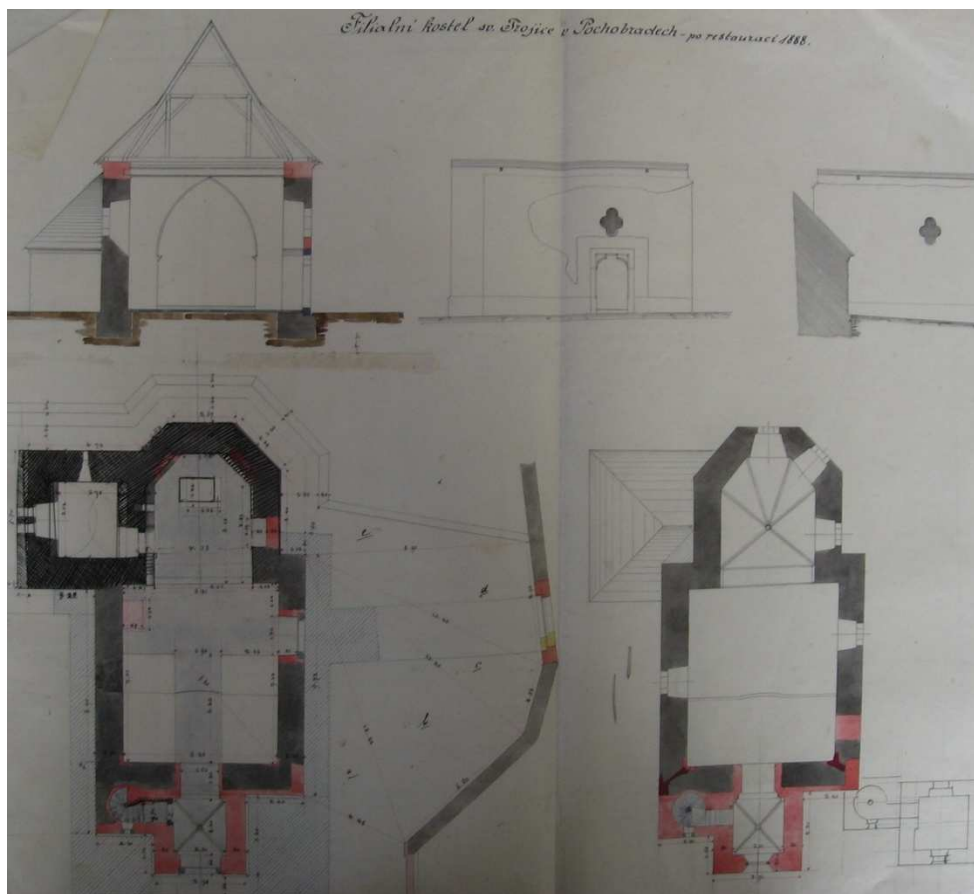
Obr. 29. Kostelec u Heřmanova Městce

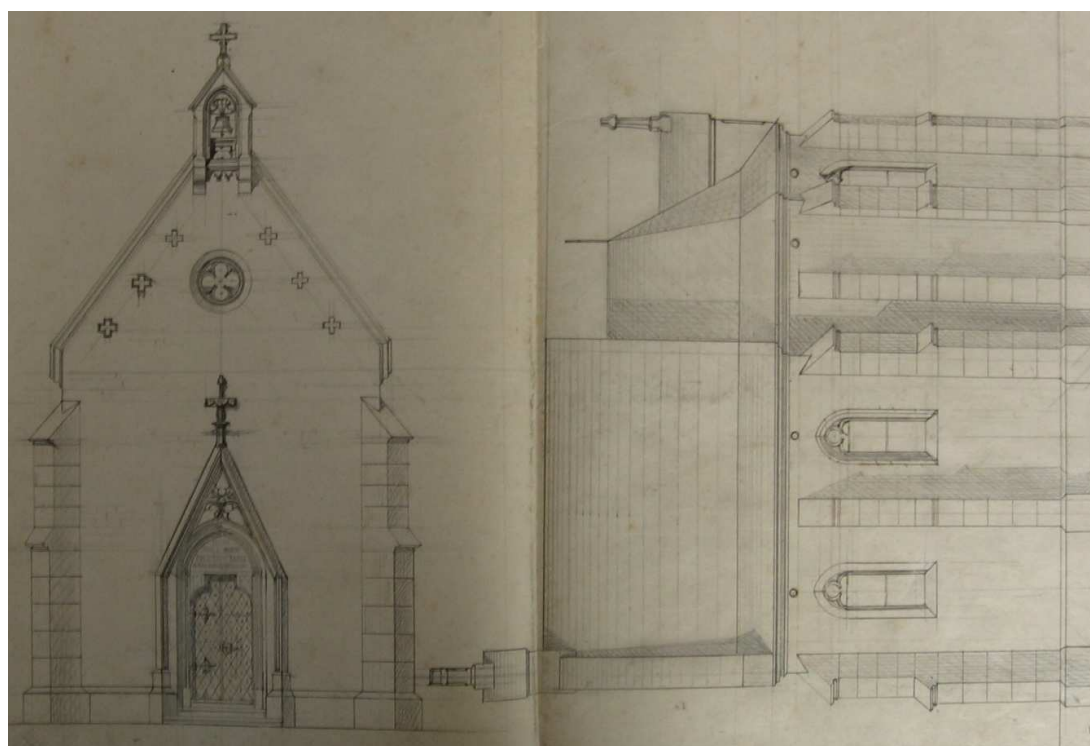
Obr. 30. Morašice

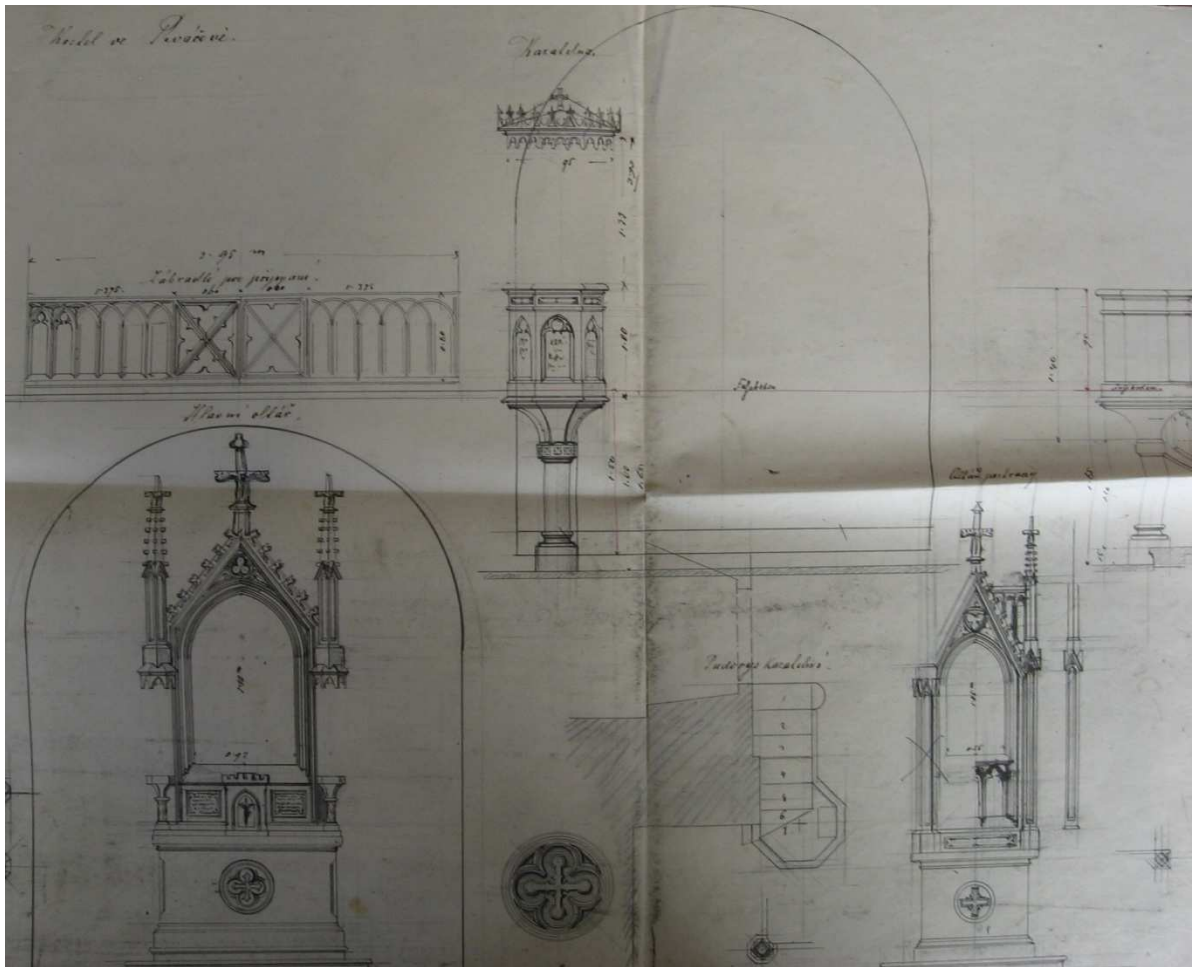
Obr. 31. Nasavrky

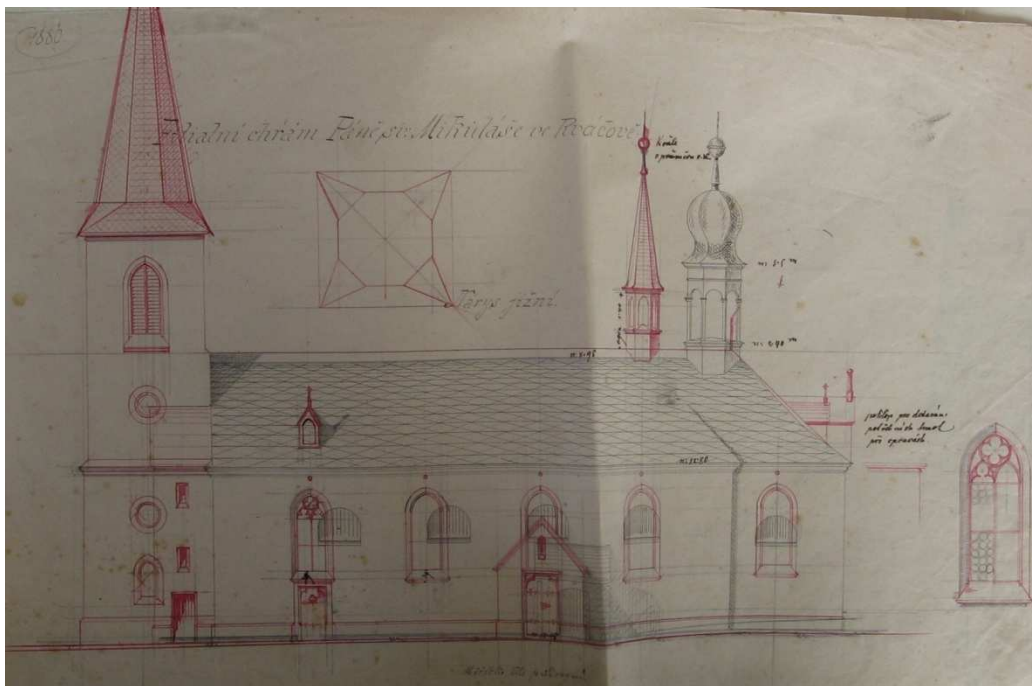
Obr. 32. Pouchobradý

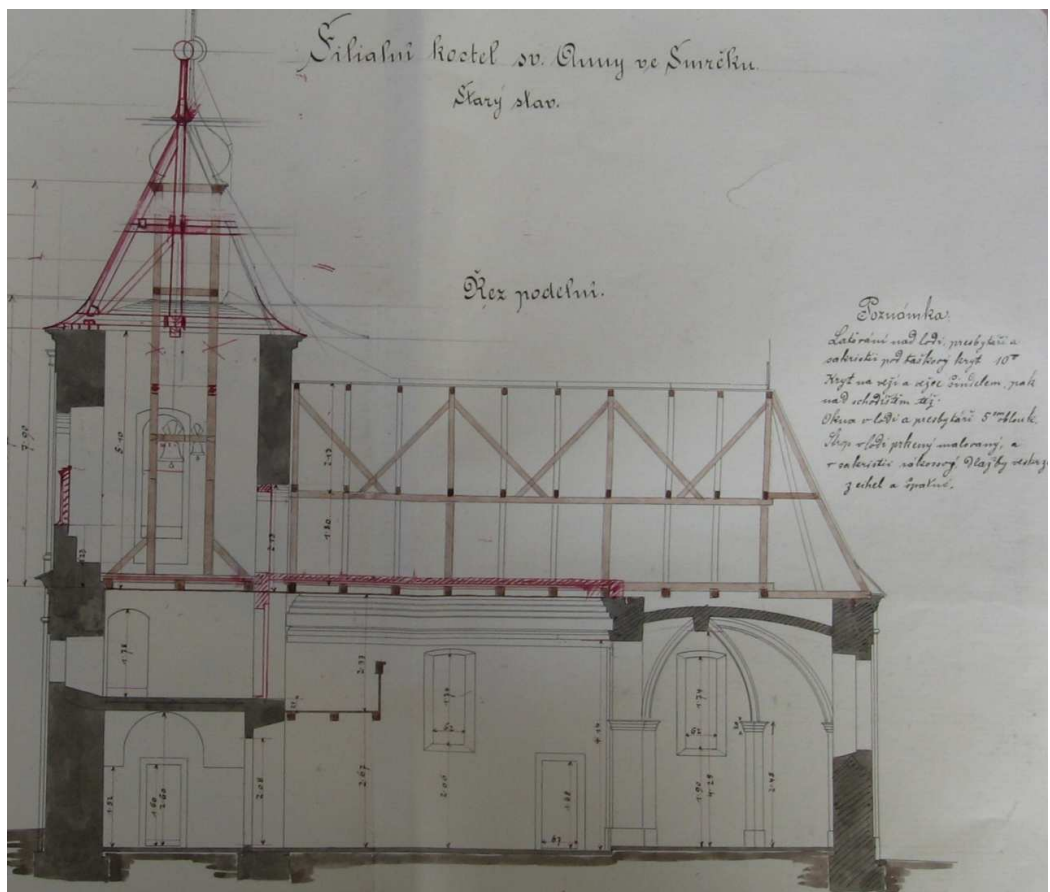
Obr. 33. Ranná

Obr. 34. Vnitřní vybavení kostela ve Rváčově

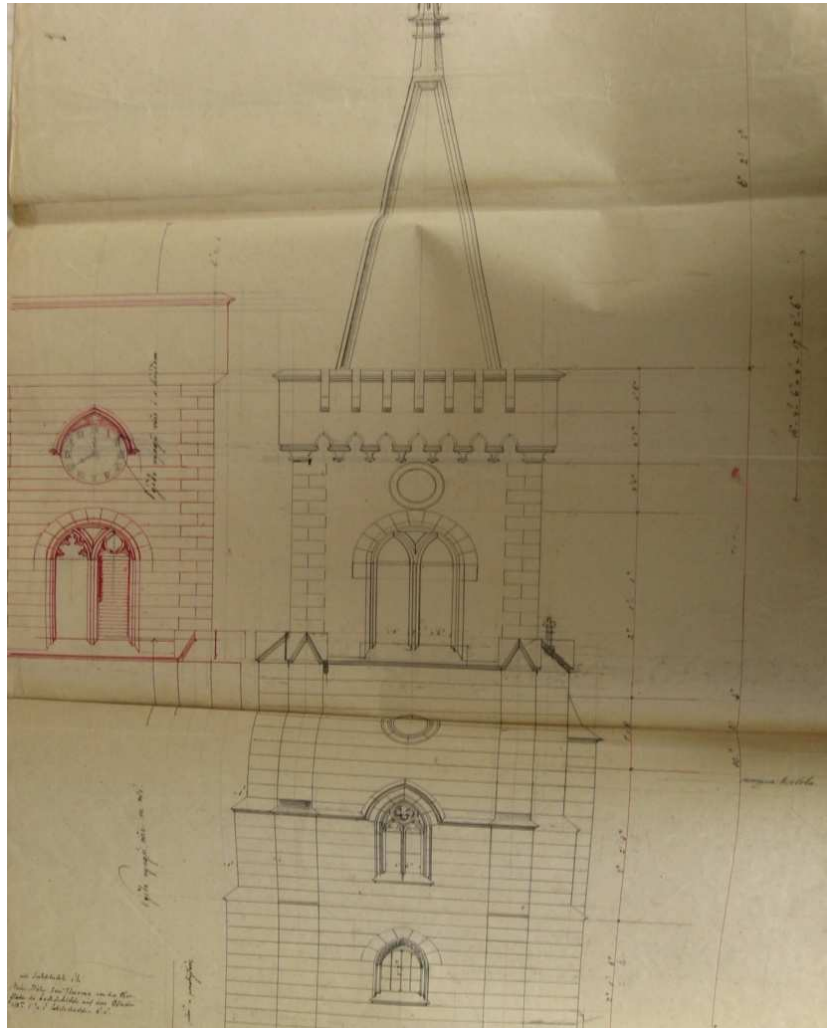
Obr. 35. Rváčov

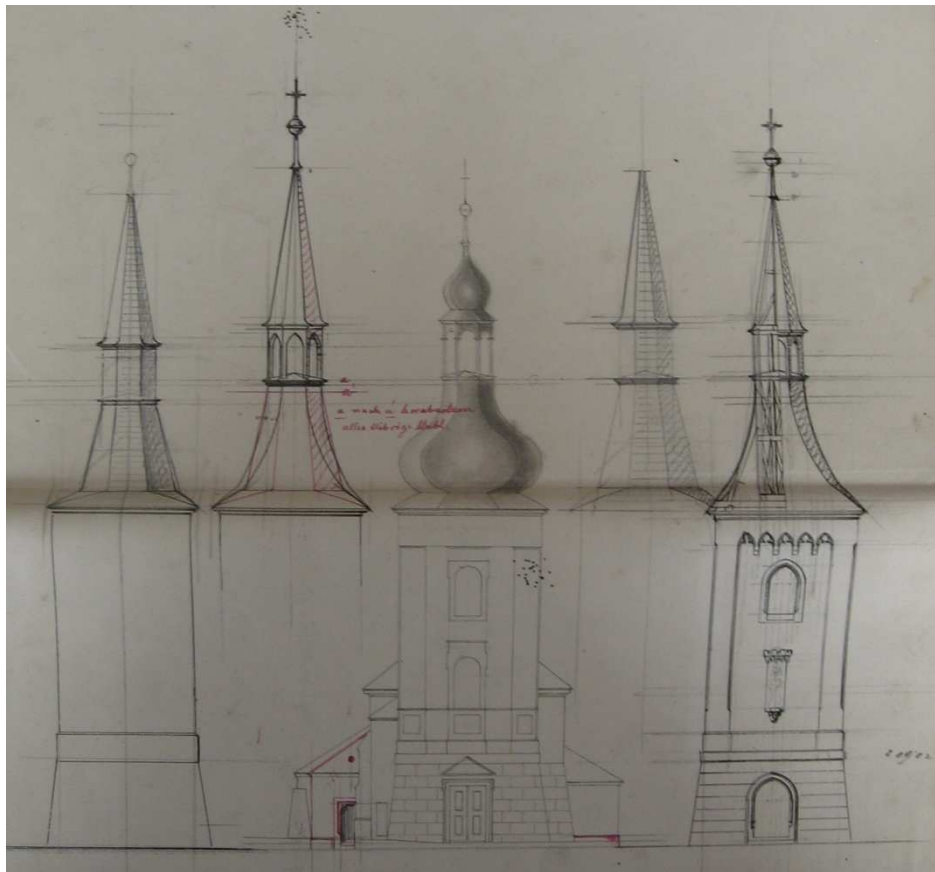
Obr. 36. Kostel sv. Anny ve Smrčku

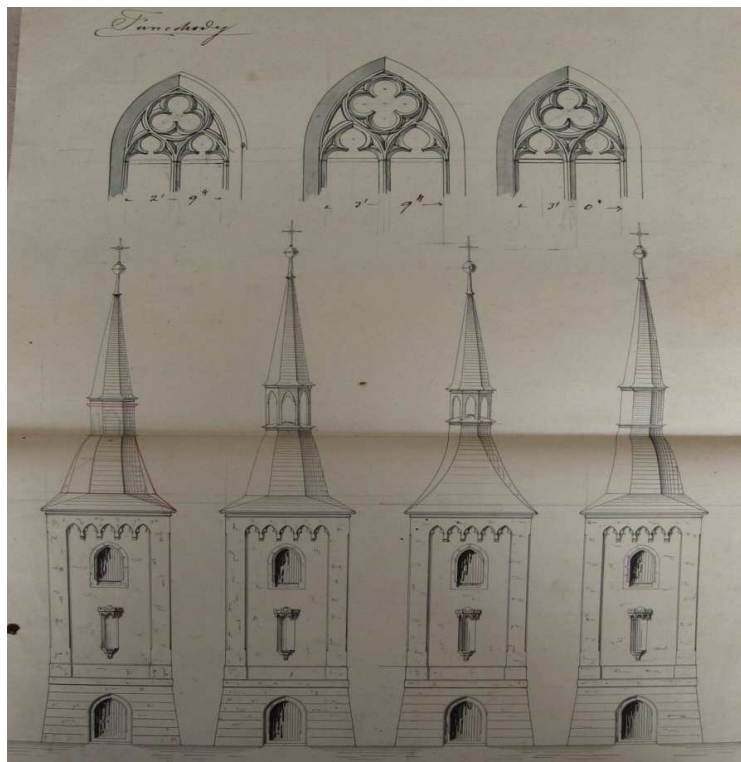
Obr. 37. Stolany

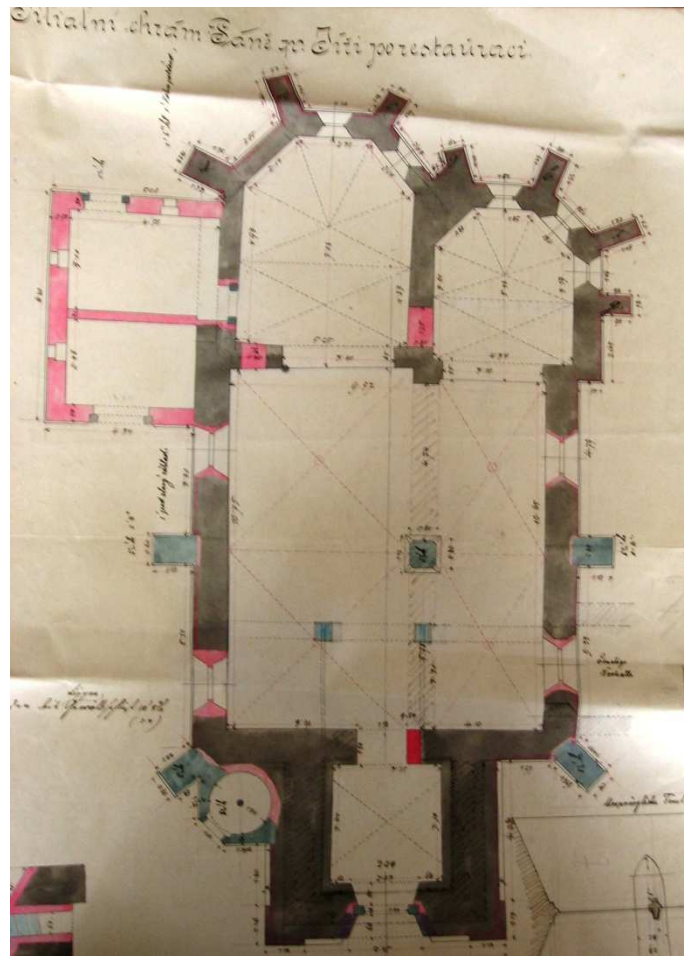
Obr. 38. Slatiňany, věž kostela

Obr. 39. Tuněchody

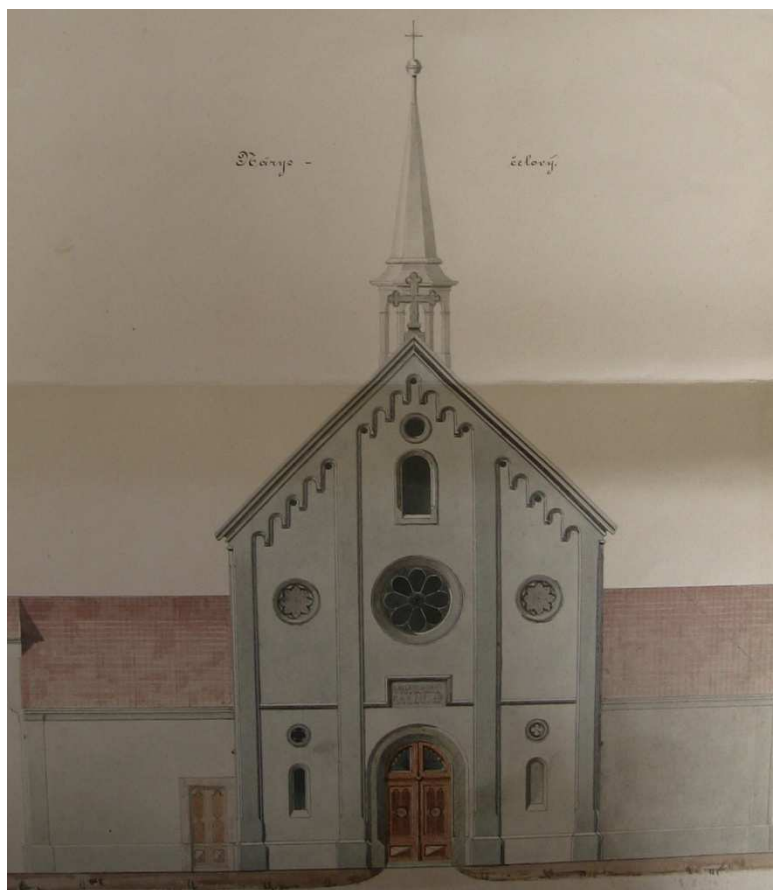
Obr. 40. Tuněchody

Obr. 41. Tři Bubny

Obr. 42. Vejevanovice

Obr. 43. Žumberk

XIII. Tabulková příloha

tabulka č. 1. Církevní stavby v okrese Chrudim

Zdroj: SOkA Chrudim, Inventář k pozůstalostnímu fondu Františka Schmoranze.

tabulka č. 2. Církevní stavby mimo okres Chrudim

Zdroj: SOkA Chrudim, Inventář k pozůstalostnímu fondu Františka Schmoranze.

tabulka č. 3. Ostatní objekty

SOkA Chrudim, Inventář k pozůstalostnímu fondu Františka Schmoranze.

tabulka č. 1. Církevní stavby v okrese Chrudim

Církevní stavby		
Lokalita (obce v okrese Chrudim)	Objekt	Datace podle plánů z pozůstalostního fondu
Chrudim	kostel sv. Kateřiny	1849-1889
Chrudim	kostel sv. Kříže	1852-1896
Chrudim	děkanský kostel	1856-1892
Chrudim	kostel sv. Michala	1856-1896
Chrudim	kapucínský klášter- boží hrob	1882
Chrudim	kaplička u Červené studánky	1883
Chrudim	hřbitovní kaple	1887-1889
Chrudim	kostel sv. Marka	1891
Bítovany	chrám sv. Bartoloměje	1882-1887
Bojanov	kostel	1878
Dvakačovice	kaple Nejsvětější Trojice	nedatováno
Habroveč	kaple	1864
Heřmanův Městec	kaple	1884
Holetín	kaple sv. Jana Křtitele	1882
Honbice	kostel Povýšení sv. Kříže	1879
Hradiště	kostel	1884
Hrbokov	kostel sv. Václava	1874
Kočí	kostel sv. Bartoloměje	1857-1902
Kostelec u Heřm. Městce	kostel sv. Petra a Pavla	1885- 1895
Krouná	kostel	1873-1877
Louka	kostel	nedatováno
Morašice	kostel sv. Víta	nedatováno
Nasavrky	kostel sv. Jiljí	1897-1898
Otradov	kostel	1887
Pouchobradý	kostel Nejsvětější Trojice	1886-1888
Práčov	kostel	1887
Ranná	kaple sv. Jana Nepomuckého	1882
Rváčov	kostel sv. Mikuláše	1882-1886
Smrček	kaple (kostelík) sv. Anny	1887
Slatiňany	kostel sv. Martina	1860-1892
Stolany	kostel sv. Mikuláše Biskupa	1868
Tuněchody	kostel sv. Jana Křtitele	1888
Trhová Kamenice	kostel	nedatováno
Tři Bubny	kostel sv. Jiří	1857-1895
Vejvanovice	kostel Nanebevzetí Panny Marie	1893-1896
Žumberk	kostel Všech Svatých	1880-1884

tabulka č. 2. Církevní stavby mimo okres Chrudim

		Církevní stavby
Lokalita (obce mimo okres Chrudim)	Objekt	Datace podle plánů z pozůstalostního fondu
Bukovka	kaple	1855
Cibuš	kostel	1897
Čáslav	kostel	nedatováno
Dolní Újezd	kostel	1898
Dříteč	kostel	1888
Dvůr Králové	kostel	1893-1895
Hostinné	kostel	1876
Hradec Králové	kostel sv. Ducha	1865-1876
Choltice	krypta	1872
Chotěboř	kostel, krypta	1861-1882, 1893
Kouřim	kostel	1872
Kunětice	kostel	1896-1897
Matčina Hora	kostel	1875
Mikulovice	kostel	1883
Mikulovice	hrobka	1883
Mohelnice	kostel	1878
Nosislav	kostel	1872
Pardubice	Krausova Hrobka	1885
Polička	kostel	1852-1864
Polná	kaple sv. Anny	1890-1893
Polná	děkanský kostel	1893
Prachovice u Dašic	kaple	1887-1890
Přelouč	kostel na sv. Poli	1871-1879
Rohozná u Poličky	kostel	1890
Svatý Jan pod Skalou	kostel	1872
Ústí nad Orlicí	kaple	1865
Valtířov	hrobka	1869
Vavřinec	kostel	1876
Vojnův Městec	kaple	nedatováno
Vranov	kaple	1887
Vysoké Mýto	děkanský kostel	1877-1891
Žďár	kostel	1870

tabulka č. 3. Ostatní objekty

Ostatní objekty		
Lokalita	Objekt	Datace podle plánů z pozůstalostního fondu
Chrudim	půdorys domu č. 5 na Jánském předměstí	1850
Chrudim	divadlo a špitál	1852-1896
Chrudim	nemocnice	1853-1858
Chrudim	Polívkův dům	1853
Chrudim	Krajský soud	1858
Chrudim	Reálka	1858
Chrudim	Chlapecká škola	1860
Chrudim	obnova tarasu u reálky	1866
Chrudim	umístění soch u kašny na Novém Městě	1873
Chrudim	brána u hřbitova sv. Václava	1880
Chrudim	věžička na Machkově domě	1883
Chrudim	škola u kostela sv. Kateřiny	1884
Chrudim	Prachárna	1885
Chrudim	dům č. 113/I	nedatováno
Chrudim	Saláškův dům	nedatováno
Chrudim	Mydlařovský dům	nedatováno
Chrudim	Obecní dům	nedatováno
Chrudim	most přes Chrudimku u hotelu Bída	nedatováno
Hrochův Týnec	zámek	1877-1878
Slatiňany	škola	1884
Havlíčkův Brod	radnice	1866
Havlíčkův Brod	nemocnice	1866
Hostinné	radnice	nedatováno
Kolín	zvonice	1871
Kolín	márnice	nedatováno
Křížová	radní stolice	1877
Kunětická Hora	hrad	1876
Nová ves u Chotěboře	zámek	1879
Pardubice	reálka	1864
Pardubice	nová synagoga	1866-1876
Pardubice	Zelená brána	1881-1882
Tupadly	zámek	nedatováno
Vysoké Mýto	Vraclavská a Pražská brána	1868 a 1882
Vysoké Mýto	lázně Svatý Mikuláš	nedatováno
Žleby	zámek	1860-1866

XIV. Použitá literatura a prameny

- BLAŽÍČEK, Oldřich a kol., *Slovník památkové péče*. Praha, 1962. ISBN 27-065-62.
- CZUMALO, Vladimír. *Péče o architektonické dědictví. Vybrané kapitoly k tématu péče o stavební a umělecké památky*. Praha, 2008. ISBN 978-80-85970-59-3.
- DVOŘÁK, Max. *Katechismus památkové péče*. Národní památkový ústav, 2004. ISBN 80-86234-55-X.
- FLORIÁN, Čeněk. *Z dějin kostela sv. Michala archanděla v Chrudimi*. Otisk z Hlasů Východočeských, Chrudim, 1923.
- FLORIÁN, Čeněk- POCHOBRADSKÝ, Ferdinand. *Kostel sv. Michaela archanděla v Chrudimi*. Zvláštní otisk z Časopisu Společnosti přátel starožitností v Praze, Chrudim, 1940.
- HEROUT, Jaroslav. *Staletí kolem nás*. Praha- Litomyšl, 2002. ISBN 80-7185-389-5.
- CHARVÁT, Jiří. *Stará Chrudim (Vlastivědné vyprávění o minulosti českého města)*. Okresní muzeum v Chrudimi, 1991.
- KOBETIČ, Pavel a kol., *Chrudim Vlastivědná encyklopedie*, Praha, 2005. ISBN 80-903481-4-9.
- KOBETIČ, Pavel. *Osobnosti Chrudimska*. Okresní muzeum Chrudim, 2002. ISBN 80-902531-8-0.
- MÜLLER, Karel- PAVLÍK, Tomáš. *Chrudimská Novoměstská kašna*. svazek 34 Chrudim, 2008. ISBN 80-86585-19-1.
- PAVEL, Jakub. *Dějiny památkové péče v českých zemích v 19. století, Sborník archivních prací 25*, 1975.
- PETRASOVÁ, Taťána. *Velké dějiny zemí Koruny České, tém. řada ARCHITEKTURA*, Praha, 2009. ISBN 978-80-7432-001-9.
- POCHE, Emanuel a kol., *Encyklopedie českého výtvarného umění*. Praha, 1975. ISBN 403-22-857.
- POCHE, Emanuel a kol., *Umělecké památky Čech A/J*. Praha, 1977. ISBN 403-22-858.
- POCHE, Emanuel a kol., *Umělecké památky Čech K/O*. Praha, 1978. ISBN 403-22-858.
- POCHE, Emanuel a kol., *Umělecké památky Čech P/Š*. Praha, 1980. ISBN 403-22-858.
- POCHE, Emanuel a kol., *Umělecké památky Čech T/Ž*. Praha, 1982. ISBN 403-22-858.

TOMAN, Prokop. Nový slovník československých výtvarných umělců. Ostrava, 1994. ISBN 80-900648-4-1.

ŠULC, Ivo. *Rod Schmoranzů ze Slatiňan - mozaika z dějin rodu*. Slatiňany, 2002. ISBN 80-902257-7-2.

VLČEK, Pavel (ed.). *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*. Praha, 2004. ISBN 80-200-0969-8.

VYBÍRAL, Jindřich. *Století dědiců a zakladatelů- Architektura jižních Čech v období historismu*, Argo, 1999. ISBN 80-7203-205-4.

VYBÍRAL, Jindřich. *Česká architektura na prahu moderní doby. Devatenáct esejů o devatenáctém století*. Praha, 2002. ISBN 80-7203-475-8.

Prameny

Státní okresní archiv Chrudim, Pozůstalostní fond Františka Schmoranze, karton č. 44. až 54., inv. č. 1. až 107.

Státní okresní archiv Chrudim, Pozůstalost Čeňka Floriána.

Státní okresní archiv Chrudim, Farní úřad Slatiňany 1800- 1951.

Periodika

Český Východ

Hlasy z Východních Čech

Chrudimský kraj

Chrudimské noviny

Chrudimské vlastivědné listy

Chrudimský zpravodaj

METHOD

Mitteilungen

Mladá fronta DNES

Nový Pernštejn

Pardubický deník

Pardubický patriot

Pardubický radniční zpravodaj

Posel z Východních Čech

Týdeník Pernštejn

Východočeský kraj

Zprávy klubu Pardubicka

Internetové zdroje

URL: <http://www.antikvariaty.cz/index.php?action=ShowPicture&id=179464> [cit. 2010-10-06].

URL: <http://depositum.cz/knihovny/pamatky/strom.clanek.php?clanek=5733>, [cit. 2009-09-10].

URL: <http://depositum.cz/knihovny/pamatky/strom.clanek.php?clanek=4740>[cit. 2010-09-20].

URL: <http://depositum.cz/knihovny/pamatky/strom.clanek.php?clanek=4785>[cit. 2010-08-11].

URL: <http://depositum.cz/knihovny/pamatky/strom.clanek.php?clanek=4797> [cit. 2010-08-10].

URL: <http://depositum.cz/knihovny/pamatky/strom.clanek.php?clanek=4758> [cit. 2010- 03-15].

URL: <http://depositum.cz/knihovny/pamatky/strom.clanek.php?clanek=4870> [cit. 2009- 02-03].

URL:<http://www.kpp.iipardubice.cz/1108935947-pardubickou-realku-navstivil-cisar.html>[cit. 2009-03-27].

URL: http://www.rozhlas.cz/pardubice/zpravodajstvi/_zprava/567501 [cit. 2009-04-14].

URL:

http://kramerius.mlp.cz/kramerius/MShowPageDoc.do?id=179966&mcp=4439&idpi=340634&author=Chytil_Karel, [cit. 2010-03-11].

URL: http://www.arup.cas.cz/cz/vyzkum/vyzkum_basta_pracharna.html [cit. 2010-09-23].

